

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāte

Programmas „Skolotājs” apakšprogramma

„Skolotājs logopēds”

EVITA LŪSE

Priekšējo mēleņu fonētisko traucējumu korekcija vidējā pirmsskolas vecuma bērniem izmantojot artikulācijas vingrinājumus - pasakas

Diplomdarbs

Darba vadītājs

Lektore

Akadēmiskais amats

Mg.paed.

Zinātniskais/
akadēmiskais grāds

Ilze Vilka

Vārds, uzvārds

Paraksts

CĒSIS 2020

Anotācija

Darba autore: Evita Lūse

Diplomdarba temats: Priekšējo mēleņu fonētisko traucējumu korekcija vidējā pirmsskolas vecuma bērniem izmantojot artikulācijas vingrinājumus – pasakas.

Pētījuma mērķis: teorētiski izziņāt un praktiski pārbaudīt artikulācijas vingrinājumu – pasaku ietekmi priekšējo mēleņu izrunas sekmēšanai logopēdiskās korekcijas darbā.

Mērķa sasniegšanai tiek izvirzīti **uzdevumi:**

1) izziņāt dažādu autoru atziņas par 4 – 5 gadu vecu bērnu attīstības likumsakarībām;
2) teorētiski atklāt skaņu izrunas traucējumu cēloņus un izpausmes vidējā pirmsskolas vecumā;

3) apziņāt darba metodes priekšējo mēleņu fonētisko traucējumu korekcijas iespējām;
4) veikt pedagoģisko izmēģinājuma darbību, priekšējo mēleņu fonētisko traucējumu korekcijā, izmantojot artikulācijas vingrinājumus – pasakas.

Hipotēze – priekšējo mēleņu fonētisko traucējumu korekcija būs sekmīgāka, ja logopēds, veicot koriģējoši attīstošo darbību, ievēros pirmsskolas vecuma bērnu vispārējās un runas attīstības īpatnības, veiks agrīnu skaņu izrunas traucējumu diagnostiku un logopēdiskajās nodarbībās regulāri izmantos skaņu izrunas traucējuma veidam atbilstošus artikulācijas vingrinājumus – pasakas.

Diplomdarba autore, darba izstrādē, izmantojusi gan teorētiskās, gan empīriskās pētījuma metodes.

Pētījuma **teorētiskajā daļā** darba autore analizē un apraksta 4 – 5 gadus veca bērna attīstību kopveselumā, valodas un runas attīstību, skaņu izrunas fonētisko traucējumu cēloņus, izpausmi un korekcijas iespējas. Kā arī aplūkojusi artikulācijas vingrinājumus – pasakas izmantošanu priekšējo mēleņu fonētisko traucējumu novēršanai.

Pētījuma **empīriskajā daļā** tiek veikts logopēdiskās korekcijas darbs priekšējo mēleņu fonētisko traucējumu novēršanā vidējā pirmsskolas vecuma bērniem izmantojot artikulācijas vingrinājumus – pasakas. Tiek analizēti pētījumā iegūtie rezultāti.

Pamatojoties uz pētījuma rezultātiem, izvirzītā hipotēze ir apstiprinājusies.

Atslēgas vārdi – fonētiskie traucējumi, vidējā pirmsskolas vecuma bērni, priekšējo mēleņu izrunas traucējumi, artikulācijas vingrinājumi – pasakas, koriģējoši attīstošā darbība.

Diplomdarba apjoms: 81 lappuses, 12 pielikumi, 67 izmantotie literatūras un informācijas avoti, 10 attēli un 14 tabulas.

Annotation

The author: Evita Lūse

Theme of the work – Prevention of front lingual consonants pronunciation disorder for middle age preschool children using articulating exercises – fairy tales.

The aim of the study: to explore and test in practice the articulation exercise – the effects of fairy tales for promoting the pronunciation of the front lingual consonants in the work of logopic adjustments.

In order to achieve the aim, there were identified **the tasks:**

- 1) to explore the lessons of different authors on the development relationships between children at age from 4 to 5;
- 2) theoretically reveal the causes and manifestations of sound pronunciation disorders in the middle age of preschool children;
- 3) identify the working methods for correcting phonetic malfunctions of the front lingual consonants pronunciation;
- 4) performing pedagogical experimental activity in the correction of the front lingual consonants pronunciation phonetic disorder, using articulating exercises – fairy tales.

Hypothesis - the correction of the front lingual consonants pronunciation disorder will be more successful if the logopeder complies with the general and the speech development features of preschool children during the remedial action, performs an early diagnosis of phonetic disturbance and regularly uses articulation impairment exercises - fairy tales - in the logopic lessons.

The author has used both theoretical and empirical study methods in the development of work.

In **the theoretical part** of the study, the author of the work analyses and describes the development of a child of age from 4 to 5 in general, the development of language and speech, the causes and expressions of phonetic disorders and adjustment options. As well the author has looked into the articulation exercises – the use of the fairy tale to prevent the phonetic malfunction of the front lingual consonants pronunciation.

In **the empirical part** of the study, a logopic correction work is carried out to prevent the phonetic disorder of front lingual consonants pronunciation, using articulating exercises – fairy tales – for middle age preschool children. The results of the study are analysed.

Based on the results of the study, the hypothesis raised has been confirmed.

Key words – phonetic disorder, children of middle preschool age, the pronunciation of front lingual consonants, articulation exercises – fairy tales, remedial development.

Volume of work: 81 pages, 14 tables, 10 pictures, 12 attachments, 67 sources of literature and information used.

Saturs

Ievads	5
1. 4-5 gadus veca bērna pedagoģiski psiholoģiskais raksturojums kopveselumā, problēmas skatījumā	8
1.1. Vispārējās attīstības likumsakarības	8
1.2. Valodas un runas attīstība	18
2. Skaņu izrunas traucējumu cēloņi, izpaušme un korekcijas iespējas	25
2.1. Skaņu izrunas fonētisko traucējumu cēloņi un izpaušme	25
2.2. Priekšējo mēleņu fonētisko traucējumu novēršanas darba paņēmieni un darba posmi	35
2.3. Artikulācijas vingrinājumi – pasakas priekšējo mēleņu fonētisko traucējumu novēršanai	42
3. Logopēdiskās korekcijas darbs priekšējo mēleņu fonētisko traucējumu novēršanā vidējā pirmsskolas vecuma bērniem izmantojot artikulācijas vingrinājumus – pasakas	50
3.1. Pētījuma metodoloģiskais pamatojums un pētījumā iesaistīto bērnu pedagoģiskais raksturojums	50
3.2. Pētījuma organizācija un koriģējošā darbība, izmantojot artikulācijas vingrinājumus – pasakas	61
3.3. Iegūto rezultātu dinamikas analīze	71
Secinājumi	77
Literatūras un avotu saraksts	78
Pielikumi	82

Ievads

Valodas apgūšana ir sarežģīts, katram cilvēkam individuāls process. Daži bērni sāk runāt agri un skaidri, bet daļai bērnu runa sāk raisīties vēlāk, un tiek novēroti skaņu izrunas traucējumi. Cik mīlīgi un jauki dudina mazuļi nepareizi izrunājot vārdus un skaņas, taču visa jautrība kaut kur pazūd, kad paaugušies bērni turpina neskaidri izteikt skaņu „r” vai šļupstēt. Jaukumu aizvieto problēmas: ja runas traucējumi netiek laboti, laika gaitā tie mēdz pasliktināties un kļūt par ieradumu.

Runas attīstība sākas ar dzimšanas brīdi, kad starp bērnu un māti attīstās savstarpēja pieķeršanās, bērns pārmanto spēju runāt, bet runātprasmi viņš var realizēt tikai komunikācijā, apgūstot savu aprūpētāju valodu (Kļaviņa, 1997).

Mūsdienu straujajā dzīves ritmā bieži tiek novērots, ka sarunas starp vecākiem un bērniem kļūst arvien īsākas, formālākas. Gan vecāki, gan bērni savu brīvo laiku pavada viedierīcēs, nevis savstarpējās sarunās vai kopīgā grāmatu lasīšanā. Tā rezultātā bērns zaudē tik ļoti nepieciešamo komunikāciju, lai runātprasme tiktu veiksmīgi apgūta.

Bieži vien bērnu valodas un runas traucējumi tiek pamanīti novēloti. Reizēm tiek gaidīta šo skaņu izrunas traucējumu pāriešana vai pašatrisināšanās. Tomēr tā nenotiek. Laiks iet, bet runas traucējumi nemazinās, tie var pat palielināties un kavēt bērna attīstību kopumā. Dažreiz bērniem ar izteiktiem skaņu izrunas traucējumiem tiek konstatēta īsa vai saspringta mēles saite, tas būtiski ietekmē un ir pamā skaņu izrunas traucējumiem, sarežģītākos gadījumos novērojams vēls runas sākums, vai bērns vispār nespēj runāt. Bieži vien logopēdiskās korekcijas ietekmē mēles saiti var pastiept. Tomēr ir gadījumi, kad logopēda darba metodes ir nepietiekamas un nepieciešama ķirurģiska iejaukšanās. Jo agrākā vecumā tiek atklāts traucējumu cēlonis, jo ātrāk un vieglāk tas tiks novērsts (Baumene, Ķeire, 1994, 10).

Pašlaik vērojama tendence palielināties to bērnu skaitam, kuriem ir traucēta skaņu izruna, ko bieži izraisa divvalodība ģimenē, nepietiekama uzmanība pareizai skaņu izrunai ģimenē, nepietiekama dažādu psihisko un fizisko procesu attīstība. Bērnu valoda ir kļuvusi nesaprotama, bērniem ir dažādi skaņu izrunas un valodas traucējumi, kas rada komunikācijas grūtības un rada psiholoģiska rakstura problēmas. Ņemot vērā šādu bērnu, skaita palielināšanos, ir nepieciešams ikdienā veikt koriģējoši attīstošos pasākumus, ir jāievieš vingrinājumi vai vingrinājumu komplekti, kuri veicina bērnu brīvu, relaksētu rīcību, bet tajā pašā laikā veicina pilnvērtīgu skaņu izrunas apguvi.

Diplomdarba autore ievērojusi, ka visbiežāk bērnu runā ir traucēta tieši priekšējo mēleņu izruna, līdz ar to bērniem pēc iespējas ātrāk ir jāuzsāk skaņu izrunas traucējuma logopēdiskā korekcija.

Skolotāja logopēda darbs neaprobežojas tikai ar skaņu izrunas traucējuma korekciju, bet arī lielākā vai mazākā mērā ietekmē bērna kognitīvo funkciju pilnveidi, somomotoro attīstību, stimulē bērna komunikācijas prasmes, veic audzinošos uzdevumus (Tūbele, 2002). Vidējā vecuma pirmsskolas bērniem korekcijas darbu ar vislabāk veikt caur spēlēšanos artikulācijas vingrinājumus apgūt kā pasaku vai sižetisku stāstiņu bērnam saistošā un interesantā veidā.

Lai artikulācijas vingrinājumi – pasakas - sniegtu vēlamus rezultātus fonētisko traucējumu koriģējoši attīstošajā darbībā ar pirmsskolas vecuma bērniem, svarīgi ir zināt bērnu vecumposma attīstības īpatnības, traucējuma veidu un cēloni, kas savukārt noteiks koriģējoši attīstošās darbības plānu un piemērotu artikulācijas vingrinājumu – pasaku atlasī.

Diplomdarba autore darbā aplūkos vidējā pirmsskolas vecuma bērnu attīstības īpatnības, priekšējo mēleņu fonētisko traucējumu cēloņus un veidus, kā arī korekcijas iespējas.

Pētījuma objekts: priekšējo mēleņu fonētiskie traucējumi vidējā pirmsskolas vecuma bērniem

Pētījuma priekšmets: fonētisko traucējumu korekcijas iespējas, izmantojot artikulācijas vingrinājumus – pasakas.

Pētījuma mērķis: teorētiski izziņāt un praktiski pārbaudīt artikulācijas vingrinājumu – pasaku ietekmi priekšējo mēleņu izrunas sekmēšanai logopēdiskās korekcijas darbā.

Pētījuma hipotēze: priekšējo mēleņu fonētisko traucējumu korekcija būs sekmīgāka, ja:

- ♦ tiek ņemtas vērā pirmsskolas vecuma bērnu vispārējās un runas attīstības īpatnības;
- ♦ tiks veikta agrīna skaņu izrunas traucējumu diagnostika un uzsākts logopēdiskās korekcijas darbs;
- ♦ logopēdiskajās nodarbībās regulāri izmantos skaņu izrunas traucējuma veidam atbilstošus artikulācijas vingrinājumus – pasakas.

Pētījuma uzdevumi:

- ♦ izziņāt dažādu autoru atziņas par 4 – 5 gadu vecu bērnu attīstības likumsakarībām;
- ♦ teorētiski atklāt skaņu izrunas traucējumu cēloņus un izpausmes vidējā pirmsskolas vecumā;
- ♦ apzināt darba metodes priekšējo mēleņu fonētisko traucējumu korekcijas iespējām;

- ♦ veikt pedagoģisko izmēģinājuma darbību, priekšējo mēleņu fonētisko traucējumu korekcijā, izmantojot artikulācijas vingrinājumus – pasakas;
- ♦ apkopot un analizēt pētījumā iegūtos datus.

Pētījuma metodes:

1. Teorētiskā – teorētiskās literatūras apkopošana un analīze pētāmās problēmas aspektā;
2. Empīriskās –
  - ♦ bērnu pedagoģiskā novērošana,
  - ♦ bērnu runas attīstības logopēdiskā izpēte,
  - ♦ koriģējoši attīstošā darbība,
  - ♦ pētījuma datu apstrāde un analīze.

Pētījuma bāze: X novada pirmsskolas izglītības iestādes 6 vidējā pirmsskolas vecuma bērni ar priekšējo mēleņu fonētiskiem traucējumiem.

Pētījuma norises laiks: 2019. gada oktobris – 2020. gada aprīlis

1. 4-5 gadus veca bērna pedagoģiski psiholoģiskais raksturojums kopveselumā, problēmas skatījumā

1.1. Vispārējās attīstības likumsakarības

Fonētisko traucējumu mazināšanā un pareizas skaņu izrunas pilnveidošanā būtiska nozīme ir bērna attīstības līmenim, ir svarīgi pārzināt pirmsskolas vecuma bērnu vecumposma īpatnības, kā arī izprast skaņu izrunas traucējumu daudzveidīgās izpausmes. Pirmsskolas periods ir laiks, kad bērni apgūst jaunas, līdz šim nezināmas, prasmes un iemaņas, kad norit indivīda attīstības nozīmīgākais posms, jo bērni spēj sevi identificēt ar dažādām sociālajām lomām, spēj ievērot izvirzītos noteikumus un apgūst sociālās uzvedības likumsakarības.

Dažādos psiholoģijas virzienos bērnu attīstība tiek iedalīta dažādās vecuma grupās, no kurām parasti atsevišķi tiek izdalīta arī pirmsskolas vecuma bērnu attīstība. Bērnība ir periods, kad bērns aug un attīstās visstraujāk. Nevienā citā vecumā bērns neapgūst tik daudz jaunu prasmju kā pirmsskolas vecumā. No nevarīgas būtnes bērns kļūst par cilvēku ar savām interesēm, raksturu, pieredzē balstītu rīcību. Attīstību raksturo pozitīvas izaugsmes izmaiņas un psihiskie jaunveidojumi.

Ikvienam vecumposmam ir savas raksturīgās īpašības, no kurām ir atkarīga dzīves kvalitāte – kā bērns jūtas, ko dara, par ko domā. Lai izprastu 4-5 gadu vecus bērnus, ir rūpīgi jāizpēta, kas šajā vecumposmā bērniem ir raksturīgākais.

Bērna attīstība ir viņa personības izaugsmes un veidošanās process dažādu ārējo un iekšējo faktoru ietekmē. Tas ir cilvēka fiziskās, intelektuālās un morālās izaugsmes process, kas ietver visas iedzimto un iegūto īpašību daudzšķautņainās izmaiņas. Cilvēka attīstības būtība ir bērna, bioloģiska indivīda, fiziskā, intelektuālā un tikumiskā nobriešana par cilvēku kā personību, kā sabiedrības locekli (Jurgena, 2001, 23).

Fiziskā attīstība

Fiziskā attīstība sevī ietver ķermeņa un orgānu izmaiņas, fizisko veselību un kustību spējas individuālās attīstības ietvaros.

Bērnu anatomiski fizioloģiskā attīstība bieži vien tieši proporcionāli ietekmē personības attīstību, tās kvalitatīvās izmaiņas (Špona, 2004, 22).

G.Svence atzīmē, ka šajā vecumposmā bērniem ir izteikta liela kustību intensitāte, augšana un koordinācijas spēju pilnveidošanās, bet vienlaikus arī nespēja pašiem kontrolēt savu dabisko aktivitāti (Svence, 1999, 77-78).

Šajā vecumā bērni vēl ir salīdzinoši neveikli, tādēļ bieži aktivitāšu laikā gūst traumas. No bērnu fizioloģiskā skatījuma, muskuļi šajā vecumā attīstās salīdzinoši strauji, un tiem

nepieciešama fiziskā slodze (Geske, 2005, 224). Šo slodzi var nodrošināt iesaistot bērnus dažādās kustību rotaļās, sportiskās aktivitātēs, logopēda nodarbībās, attīstot lielo motoriku, vingrojot, vai izpildot logoritmikas vingrinājumus un, protams, ģimenē kopīgi aktīvi atpūšoties.

2018. gadā Valsts izglītības satura centra Speciālās izglītības nodaļa izveidoja informatīvu materiālu “Vecākiem par bērnu attīstību”, kurā, pie lielās motorikas attīstības 4 – 5 gadu vecumā tiek minētas spējas lēkt un mest kūleņus, šūpoties šūpolēs un rāpties pa zviedru sienu, nostāvēt uz vienas kājas vismaz 10 sekundes (VISC, 2018, 16).

4 – 5 gadu veciem bērniem vēl tikai pilnveidojas un nostiprinās pirkstu sīkā muskulatūra, tāpēc ir grūti griezt ar šķērēm, aplicēt, precīzi krāsot, satvert mazus priekšmetus un veikt vēršanas darbus. Šajā laikā tiek apgūtas prasmes pareizi satvert rakstāmpiederumus, zīmēt dažādās tehnikās un strādāt ar dažādiem materiāliem. Tomēr jāņem vērā, ka pretējā dzimuma attīstībā ir atšķirības – meitenēm roku smalkā motorika attīstās ātrāk, tāpēc zīmēšana, radošie darbi un rokdarbi ir labāki. Savukārt zēniem šajā periodā ir labāk attīstīti lieli muskuļi, viņi ir stiprāki un mobilāki, tāpēc dod priekšroku dažādu fizisko vingrinājumu veikšanai. (Tūbele, Landara u.c., 2013, 11).

Roku un pirkstu veiklībā ir iekļaujamas arī šādas prasmes – 4 – 5 gadu vecumā bērns spēj pēc parauga uzzīmēt trīsstūrus un citas ģeometriskas formas, uzzīmēt cilvēku, pats uzrakstīt dažus drukātos burtus, patstāvīgi apģērbties un noģērbties, ēst ar karoti, dakšīņu un dažreiz lietot arī nazi (VISC, 2018, 16).

Turpmāk tekstā, kas drukāts slīprakstā (*Italic*), darba autore atspoguļo attīstības īpatnības bērniem ar fonētiskiem traucējumiem.

Bērniem ar skaņu izrunas traucējumiem var novērot ķermeņa attīstības traucējumus – bērni vēlu sākuši staigāt, vērojama motorā neveiklība un līdzsvara funkciju nepietiekamība. Līdz ar to bērniem ikdienā vērojamas gan lielās motorikas, gan pirkstu sīkajā muskulatūras neveiklas kustības.. Neveiklie bērni, rotaļu procesā, cenšas izvairīties no dažādām kustību aktivitātēm, nevēlas darboties ar smalkiem priekšmetiem - vērt, skrūvēt, lipināt, kā arī šiem bērniem vērojamas grūtības noturēt rakstāmpiederumus (Волкова, Селуверстов, 1997, 18).

Vāja lielās motorika ietekmē bērnu spēju kontrolēt sīko pirkstu muskulatūru. Bērniem ar fonētiskiem traucējumiem smalkā motorika nav pietiekama attīstība, ir grūtības veikt precīzas, koordinātas kustības. Dažreiz šādiem bērniem var rasties pārspīlēta aktivitāte vai gluži pretēji intereses trūkums par apkārt notiekošo un mazkustīgumu (Tūbele, Landara u.c., 2013, 13).

Līdzīgu uzskatu pauž K.Smita un L.Strika atzīmējot, ka smadzeņu rajoni, kas atbildīgi par roku un artikulācijas aparāta kustībām, galvas smadzeņu garozā atrodas turpat blakus

viens otram, un bērniem, kuriem ir novērojamas sīkās motorikas koordinācijas grūtības, var būt vērojami arī artikulācijas traucējumi (Smita, Strika, 1998, 52).

Savukārt I. Hadaņonoka un L. Hadaņonoka norāda, ka vairākumam bērnu ar runas traucējumiem ir dažādas pakāpes vispārējā motoriskā atpalicība un roku pirkstu kustību nepietiekama attīstība (Hadaņonoka, Hadaņonoka, 2014, 47). Ja pirkstu kustību attīstība atbilst bērnu vecumam, tad runas attīstība ir normas robežās, ja pirkstu kustība atpaliek, tad atpaliek arī runas attīstība.

4 – 5 gadu vecumā bērni ir fiziski aktīvi, gatavi darboties komandā, bet tā kā vēl tikai mācās apjaust sava ķermeņa fiziskās iespējas jānodrošina droša un piemērota vide regulārām fiziskajām aktivitātēm. Būtiska loma valodas attīstības sekmēšanā ir sīkās motorikas vingrināšanai un kustību koordināciju pilnveidei

Kognitīvā attīstība

Galvenie avoti, no kuriem cilvēks iegūst informāciju par apkārtējo pasauli, ir izziņas procesi.

Pirmsskolas vecumā bērnu kognitīvā attīstība ir pirmsoperācijas posmā. Bērna galvenā darbība ir simbolu, arī vārdu, izpēte un lietošana. Bērna intelektuālā attīstība ir cieši saistīta ar viņa garīgās attīstības procesiem (Tūbele, Landara u.c., 2013, 13).

Izziņas procesos ietilpst **uzmanība, uztvere, atmiņa un domāšana**. Protams, šie izziņas procesi nav izolēti, tie savstarpēji mijiedarbojas un attīstās līdztekus viens otram, viens otra ietekmē. Izziņas procesu attīstība nav iedomājama arī bez sociālajām un komunikācijas prasmēm, emocionalitātes. Kognitīvās attīstības izpēte sniedz priekšstatu par bērna intelektuālajām spējām.

Uzmanība

Uzmanība ir cilvēka apziņas patvaļīga (tīša) vai nepatvaļīga (netīša) virzība un koncentrēšanās uz ārējās vai iekšējās (psihiskās vai fiziskās) pasaules atspoguļošanu; uzmanība ir visu psihisko izziņas procesu pamats (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 340).

Diplomdarba autore savā praktiskajā darbā novērojusi, ka 4 – 5 gadus veciem bērniem uzmanība lielākoties ir netīša, bet, bērnam pieaugot, viņam veidojas noturīgākas intereses un vēlme lietas izzināt dziļāk, tādejādi veidojas pāreja uz tīšo uzmanību. Svarīgākais bērnu uzmanības noturības rādītājs ir bērnu interese.

Savukārt S. Vorda (Ward) min, ka, sasniedzot četru gadu vecumu, bērns jau spēj pārslēgt uzmanību no viena objekta uz citu. Šajā gadā bērns spers vēl vienu lielu soli uz priekšu savā attīstībā. Viņa uzmanība beidzot sāk darboties „divu kanālu režīmā”, proti, bērns tad spēs turpināt iesākto nodarbi, paralēli klausoties, kā cits ar viņu runā, - bērns vairs

nepārtrauc iesākto, viņam nav nepieciešams raudzīties uz runātāju. Iesākumā šādi brīži ir īsi, taču pēc tam tie pakāpeniski pagarinās (Ward, 2004, 356).

Uzmanība katram ir ļoti individuāla, tā atkarīga no daudziem kritērijiem – centrālās nervu sistēmas (CNS) darbības, fiziskās labsajūtas, emocionalitātes un emocionālā fona, vides, bērna motivācijas, tā saistīta arī ar gribu, paškontroles prasmēm un socializācijas iemaņām (Svence, 1999, 86 – 87).

Bez uzmanības noturēšanas nav iespējama nevienas jaunas prasmes apgūšana tās sākumposmā. Tas attiecas arī uz pareizu skaņu izrunas apgūšanu, atšķiršanu un lietošanu ikdienas runā. Svarīgi ir noturēt uzmanību un vērst to tur, kur vajag, bet nereti bērni to nespēj. Uzmanību iespaido, ja nervu sistēmu no līdzsvara izsit kāds pozitīvs vai negatīvs emocionāls pārdzīvojums. Svarīga ir arī vide, kādā bērns darbojas – blakus apstākļi, kas novērš uzmanību, uzdevumu grūtuma pakāpe u.c. (Līdaka, 2018, 12).

Uzmanība bērniem ar skaņu izrunas traucējumiem ir nenoturīgāka, uzmanības pārslēgšanās procesam nepieciešams ilgāks laiks (Miltiņa, 2017, 23).

Diplomdarba autore savā praktiskajā darbā ar bērniem, kuriem ir skaņu izrunas traucējumi novērojusi, ka skaņu izrunas traucējumu korekcijas gaitā, veicot artikulācijas vingrinājumus, uzmanības noturība un koncentrēšanās ir viens no būtiskākajiem nosacījumiem. Bērnā ar fonētiskajiem traucējumiem skaņu apguves un nostiprināšanas posmā jāpievērš uzmanība pareizai artikulācijas aparāta darbībai. Jākoncentrē uzmanība vingrinājumu pareizai izpildei, līdz darbības nostiprinās un kļūst automātiskas. Logopēdam svarīgi vingrinājumus dažādot, atrast radošus risinājumus vingrinājumu izpildē, jo vienveidība bērniem ātri apnīk, vingrinājumi netiek izpildīti pietiekami kvalitatīvi, līdz ar to nesniedzot plānoto rezultātu

Uztvere

Uztvere ir priekšmeta vai parādības atspoguļojums kopumā, kas rodas šo priekšmetu vai parādību iedarbības laikā uz sajūtu orgāniem; uztvere un sajūtas ir vienoti jutekliskās izziņas posmi, kas nesaraujami saistīti, bet tajā pašā laikā ir atšķirīgi: ar sajūtu palīdzību tiek iegūtas zināšanas par priekšmeta īpašībām, bet uztveres rezultātā tiek iegūts vienots priekšmeta tēls (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 343).

4 – 5 gadus veciem bērniem uztvere turpina veidoties. Pirmsskolēnu vecumposmā bērni mācās saprast kopsakarības – atpazīt lietas un situācijas pēc to raksturīgākajām pazīmēm. Sekmīgai uztveres attīstībai, jāstrādā ar visiem maņu orgāniem – redzi, ožu, dzirdi, garšu un tausti.

Bērns uztveres tēlā uzzina, kas viņam ir svarīgs. 4 līdz 5 gadu vecumā uztvere ir saistīta ar aktivitāti, un labāk tiek uztverti tie objekti un parādības, kas ir personīgi svarīgas vai izraisa emocionālu reakciju (Tūbele, Landara u.c., 2013, 14).

Uztvere nav sajūtu summa, bet gan tiešs realitātes atveidojums bērna apziņā. N.L. Geidžs un D.C. Berliners uztveri raksturo kā procesu, kurā kāda sajūta, kaut kas redzēts, dzirdēts, taustīts, sagaršots iegūst priekšmetisku veidolu (Geidžs, Berliners, 1999, 97).

Uztveres klasifikācijā tiek izdalīti vairāki veidi, bet, kopumā skatoties par pamatu, tiek ņemtas galvenās maņas orgānu (dzirde, redze, tauste) darbības uztveres procesā (Vorobjovs, 2000, 85), ko diplomdarba autore arī izmantos aplūkojot bērnu uztveres veidošanos vidējā vecuma pirmsskolas bērniem.

Bērnus pēc uztveres un mācīšanās veida iedala trīs tipos: vizuālie jeb redzes, audiālie jeb dzirdes un kinestētiskie jeb taustes. M. Luisa (Molly St. Louis) norāda, ka proporcionāli vieslielākais skaits bērnu informāciju vislabāk uztver vizuāli (65%), dzirdētu informāciju labāk iegaumē 30% bērnu, bet 5% ir tādi, kuri informāciju vislabāk uztver caur tausti un sajūtām (Louis, 2017).

Dzirdes uztvere attīstās jau agrā vecumā. Līdz divu mēnešu vecumam bērns atsevišķas skaņas īsti neuztver, vārdus dzird kā skaņu apkopojumu, taču pēc divu mēnešu vecuma, bērna dzirdes sistēma ir spējīga uztvert katru skaņu atsevišķi, savukārt sasniedzot pusgada vecumu bērns ir pieradis pie ikdienas valodas skaņām un uztver to kā savu valodu (Myers, 2014).

Pirmsskolas vecumā dzirdes uztveres pilnveidošanās lielākoties notiek caur muzikālajām nodarbībām, rotaļām un spēlēm. Svarīgi veicināt ritma izjūtu, ritma uztveršanu.

Bērniem ar fonētiskiem traucējumiem var būt nediferencēta dzirdes uztvere, kas izpaužas grūtībās atšķirt dažādas nevalodas skaņas, kā arī grūtībās atšķirt valodas skaņas, kas ir tuvas pēc skaņējuma un artikulācijas pazīmēm (Лайткина, 2007, 59).

Uztveres attīstībā nozīmīga ir dažādu priekšmetu salīdzināšana pēc to īpašībām, bērniem būtu jāamcās noteikt pazīstamo priekšmetu formas, krāsas, atrast līdzīgu formu vai krāsu priekšmetus, grupēt tos pēc noteiktām pazīmēm, izslēgt liekos. Lai šis process noritētu veiksmīgi, būtiski ir trenēt redzes uztveri.

Vizuālā uztvere attīstās pakāpeniski un ir ļoti svarīga ne tikai ikdienas dzīvē un sociālajā mijiedarbībā, bet arī mācību procesā. Lielākajai daļai bērnu vizuālās uztveres attīstība notiek pirmsskolas periodā, pilnveidojas spēja atpazīt priekšmetu formu un krāsu, atšķirt dažādas dzīvās lietas, atcerēties cilvēku sejas un vispār labāk saprast, ko viņi redz ap sevi (Tūbele, Landara u.c., 2013, 16).

Bērniem ar skaņu izrunas traucējumiem var būt traucēta arī redzes uztvere, šādiem bērniem var būt grūti atpazīt un atšķirt alfabēta burtus no citiem burtiem, un burta vizuālais attēls būs nepilnīgs. Tomēr jāatceras, ka šāds traucējums nav tieši saistīts ar fizisko redzi, bet gan ar veidu, kā informācija tiek apstrādāta smadzeņu redzes centros (Līdaka, 2016, 7).

Laika uztvere. Laiks un tā apzīmējošie jēdzieni ir abstrakti, tāpēc tā izpratne ir atkarīga no bērna runas un domāšanas attīstības, spējas savienot vārda abstrakto nozīmi ar noteiktas laika izpausmes uztveres attēlu. Pamazām bērni iemācās saistīt abstraktos laika simbolus ar reālo izpratni – ko nozīmē „sākumā”, „vēlāk”, „agrāk”, „ilgi” utt. (Tūbele, Landara u.c., 2013, 14).

Telpas uztveres veidošanā liela nozīme ir maņu uztverei – sajūst, redzēt, dzirdēt. Vēlāk tiem pievienojas vārdu marķējumi – tālāk, tuvāk, guļus, stāvus, priekšā, sānos, aizmugurē utt. (Tūbele, Landara u.c., 2013, 14).

Pirmsskolas vecumā bērniem jāuzlabo arī telpas uztvere, jāiemācās saprast jēdzienus labajā, kreisajā, augšējā, apakšējā, vidējā daļā. Ir lietderīgi aplūkot dažādus attēlus un ilustrācijas un nosaukt uz tām attēloto lietu vietas, spēlēt dažādas galda spēles (cirku), šīs nodarbības palīdz veidot sapratni starp redzēto un dzirdēto.

Efektīvas uztveres attīstībai ir nepieciešama patstāvīga, mērķtiecīga uztveres darbība un patstāvīgs uztveramā objekta apraksts ar runas palīdzību (Vorobjovs, 2000, 70).

Bērns uztveres tēlā redz tieši to, kas viņam šobrīd ir svarīgs. Šajā vecumā bērni iemācās veidot savienojumus – apgūt lietas un situācijas atbilstoši to galvenajām iezīmēm.

Atmiņa

Atmiņa ir psihisks izziņas process, kurā cilvēks iegaumē, saglabā atmiņā reproducē un aizmirst domas, tēlus, kustības, savu pieredzi; ar atmiņas palīdzību cilvēks uzkrāj zināšanas un var tās izmantot pēc vajadzības (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 42).

Ļ. Vigotskis atzīmē, ka agrīnajā bērnībā savu galveno attīstību veic uztvere, kas šajā vecumā ir noteicošā funkciju savstarpējās mijiedarbības sistēmā, bet pirmsskolas vecumā priekšplānā izvirzās un par dominējošo funkciju kļūst atmiņa. Uztveres un atmiņas briedums, uzskatāms par vienu no galvenajiem 4 – 5 gadu vecu bērnu psihiskās attīstības nosacījumiem (Vigotskis, 2002, 222).

Pirmsskolas vecumā tēlainā atmiņa strauji attīstās, bet tēla izveidošanai nepieciešama runas attīstība. Atmiņa attīstās no netīšas līdz tīšai iegaumēšanai, saglabāšanai un reproducēšanai. Bērnam šajā vecumā ir izteiktāka izziņa nekā reprodukcija. Bērni labāk atcerēsies to, kas saistīts ar viņu emocijām, interesēm (Vorobjovs, 2000, 83).

4 gadus vecs bērns prot pastāstīt par notikumiem, kuri notikuši sen, sniedzot informāciju par ne tikai par to kas tajā laikā noticis, bet arī kur norisinājusies darbība (Ordas,

Atance, Caza, 2017). Savukārt 5 gadīgs bērns spēj iegaumēt un reproducēt 7 informācijas vienības. Iegaumēšanas kvalitāte ir atkarīga no bērna motivācijas. Veiksmīgs priekšnoteikums tīšās iegaumēšanas attīstībai ir dažādas spēles un rotaļas (Tūbele, Landara u.c., 2013, 25).

Pētījumā „Vai bērniem ar skaņu izrunas traucējumiem ir pazemināta īstermiņa dzirdes atmiņa?”, kas veikts 2016. gadā, tika atklāts, ka bērniem ar normālu valodas attīstību bija lielāks vārdu krājums un viņi ievērojami labāk veica tūlītējās atcerēšanās uzdevumus, kuros pārbaudīja pazīstamu vārdu atkārtošanu tādā secībā kā nosaukti, pazīstamu vārdu atkārtošanu apgrieztā secībā un ciparu atkārtošanu. Bērni ar skaņu izrunas traucējumiem, pieļāva lielāku kļūdu daudzumu atkārtojot mutiski nosauktos ciparus (Waring, Eadie, Liow, Dodd, 2016).

Bērniem ar skaņu izrunas traucējumiem ir vērojams samazināts atmiņas apjoms. Bērniem vajadzīgs ilgāks laiks nekā vienaudžiem, lai iegaumētu doto uzdevumu, saglabātu to atmiņā. Grūtības ir atcerēties skolotāja norādījumus, īpaši daudzpakāpju uzdevumus (Miltiņa, 2017).

No minētā var secināt, ka vidējā pirmsskolas vecumā bērnu atmiņa no netīšās turpina pilnveidoties un pāriet uz tīšo iegaumēšanu, saglabāšanu un reproducēšanu.

Domāšana

Domāšana ir psihisks izziņas process, kurā ar runas palīdzību notiek vispārināta un netieša īstenības atspoguļošana, tajā īstenības priekšmeti un parādību atspoguļošana noris to būtiskajās pazīmēs, sakarībās un attiecībās (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 84).

Domāšana ir garīgs process, ko no fizioloģiskā viedokļa nodrošina analizatoru darbība. I. Alekse uzsver, ka jēdzieni cilvēka apziņā ir domāšanas pamatā. Domāšanas kvalitāti nosaka bērna izpratne par dzirdēto vai redzēto informāciju. Pirmsskolas vecuma bērni iemācās dažādās domāšanas operācijas veicot praktiskas darbības (Alekse, 2003, 32).

Savukārt šveiciešu psihologs Ž. Piažē atzīmē, ka 4 – 7 gadu vecumā bērna domāšana notiek kā pāreja no atdarināšanas un refleksijas uz loģisko domāšanu. Piažē identificē četrus galvenos posmus:

- ♦ sensomotoro – raksturīga 0 – 2 gadu vecumā;
- ♦ pirmsoperāciju – raksturīga 2 – 7 gadu vecumā;
- ♦ konkrēto operāciju – raksturīga 7 – 11 gadu vecumā;
- ♦ formāli loģisko operāciju fāze – raksturīga 11 – 14 gadu vecumā (Пиаже, 2003, 66).

Vidējā pirmsskolas vecuma bērni atrodas pirmsoperācijas posmā. Šajā posmā notiek simboliskās domāšanas pilnveide, kas bērniem ļauj iztēloties objektus un parādības un valoda

kļūst nozīmīga, lai veidotu jēdzienus. Tomēr šajā vecumā bērni joprojām nevar aplūkot vienu situāciju no vairākām aspektiem.

Domāšanas attīstība vidējā pirmskolas vecumā ir saistīta ar redzējumu par cēloņu un sekū sakarību starp dažādām lietām, parādībām un to procesiem. Joprojām dominē imitācija, bet jau ir pazīmes, kas liecina par pāreju no imitācijas uz loģisku spriestspēju. Bērni šajā vecumā labāk saprot to, ko redz, nekā to, ko dzird. Loģiskā domāšana pakāpeniski attīstās pieredzes, kļūdu un mēģinājumu rezultātā (Svence, 1999, 83).

D. Lieģiniece un I. Nazarova pamatojoties uz psiholoģijā izvirzītajiem daudzveidīgajiem domāšanas veidiem izdala trīs būtiskākos – skaidri konkrētu, skaidri figurālu un verbāli loģisku. Jo īpaši figurālā domāšana atbilst 4 – 5 gadu bērnu attīstībai, tā raksturīga šim vecumposmam (Lieģiniece, Nazarova, 1999, 20).

Domāšana, bērniem ar skaņu izrunas traucējumiem gandrīz neatšķiras, vai ļoti nenozīmīgi atšķiras no vienaudžu domāšanas prasmēm (Miltiņa, 2017, 25).

J.Līdaka domāšanas procesā uzsver runas svarīgo nozīmi, īpaši uzsverot nepieciešamību gramatiski pareizi runāt ģimenes vidē, tāpēc bērns dzirdot pareizu valodas lietojumu, iemācīsies pareizi izteikt savas domas (Līdaka, 2016, 11).

Bērniem vidējā pirmskolas vecumā pilnveidojas spējas domāšanas procesa laikā atgriezties atpakaļ pie iepriekšējām zināšanām un pamatojoties uz tām paredzēt turpmāko darbību. Apgūstot jaunas zināšanas, bērns salīdzina tās ar atmiņā jau esošu, līdzīgu, informāciju, pielīdzina jauno jau zināmajam un tikai tad pieņem jeb asimilē. Ja jaunā informācija nesaskan vai neatbilst iepriekš zināmajam, tad bērns uzdod jautājumus un, saņemot skaidrojumus, nomaina vai papildina savas iepriekšējās zināšanas (Пижае, 2003, 86 – 91).

Jebkuras kognitīvās funkcijas traucēta attīstība ietekmē domāšanu. Bērniem ar runas un valodas traucējumiem ir grūti atcerēties un apstrādāt informāciju, jo tas prasa spēju nosaukt un aprakstīt lietas, ir nepieciešams lietot valodu. Šiem bērniem ir tendence informāciju apstrādāt lēnāk, un viņiem var būt nepilnīga izpratne par vārdu jēgu un nozīmi. Jo labākas ir bērnu valodas prasmes, jo labāk viņi var iegaumēt informāciju, strukturēt domas, veidot saites starp faktiem un jēdzieniem (Smita, Strika, 1998, 235).

Bērniem ar runas traucējumiem var būt apgrūtināta darbības plānošana, organizācija, izpilde un pārbaude, grūtības analizēt savas kļūdas, izdarīt secinājumus (Līdaka, 2018, 12).

Palielinoties informācijas apjomam un, paplašinoties sociālajai videi, būtiska nozīme bērna ikdienā ir kritiskajai domāšanai. Jau pirmskolas vecumā ir svarīgi bērniem mācīt kritiskās domāšanas prasmes. Bērna dabiskā zinātkāre palīdz likt pamatus kritiskai

domāšanai. Kad bērni iegūst jaunu informāciju, viņi smadzenēs aizpilda sava veida bibliotēku. Viņiem ir jādomā par to, kā jaunā informācija iederas tajā, ko viņi jau zina, vai arī, tā maina visu līdz šim zināmo informāciju (Rymanowicz, 2016)

Bērnu domāšanas aktivitāti stimulē dažādi faktori, to skaitā viņa pieredze. Bērni vidējā pirmsskolas vecumā kvalitatīvāk spēj analizēt tās lietas, ko viņi redz, var sajūst ar ožas, garšas palīdzību, sajūst taktīlās īpašības lietas sataustot, bērnu domāšana balstās uz sajūtām un uztveres tēliem.

Emocionālā attīstība

Bērņa vispusīgas un līdzsvarotas attīstības norise nav iedomājama bez emocijām un jūtām. Pirmsskolas vecumā bērni ir emocionāli ārpus kontroles kā periodā pirms un pēc tā. Ir svarīgi, kā bērns pārdzīvo savas veiksmes un neveiksmes. Pirmsskolas vecuma bērniem raksturīgas divējādas sajūtas – tajā pašā laikā bērni var dusmoties un būt līdzjūtīgi, zaudēt paškontroli un kādam palīdzēt. Šajā vecumā veidojas konflikts starp „es gribu” un „tā vajag”. Tas palielinās līdz ar bērna socializācijas pieaugumu, liekot viņam atteikties no dabiskā egoisma un biežāk paļauties uz citiem, rēķināties ar citiem (Svence, 1999, 89).

Diplomdarba autore uzskata, ka veiksmīgu bērna emocionālo attīstību var nodrošināt, sniedzot bērnam, mīlestību un rūpes, izrādot patiesu ieinteresētību par bērna veiksmēm, palīdzot pārvarēt neveiksmes. Pazīstot bērnu, var labāk iepazīt viņa emocionālo pasauli, emocijas ne vienmēr tiek izpaustas ar ārējām pazīmēm – mīmiku, intonāciju, žestiem, emocijas var izpausties, arī iekšēji priecājoties, vai pārdzīvojot.

Par pirmsskolas vecuma bērnu emocijām D. Elkoņins atzīmē, ka bērns var izrādīt pozitīvas vai negatīvas emocijas, ne tikai pamatojoties uz darbību konkrētajā brīdī, reālajā laikā, bet arī domājot par nākotnes vai pagātnes notikumiem. Šajā vecumposmā bērni ir empātiski pret citu sabiedrības locekļu emociju izpausmēm. Bērni vēro cilvēku sejas, nevis pozu vai žestus, viņi tos neatpazīst; tāpat bērni nepiespiesti, brīvi izrāda savas emocijas, atklāti dalās ar tām, līdz ar to arī bērna runa šajā vecumā ir emocionāli piesātināta (Эльконин, 1989, 466).

Bērņa pozitīvu attieksmi, uzvedību un skatījumu uz dzīvi, veido caur pozitīvu piemēru. Ja būs pozitīvs emocionālais briedums, būs arī adekvāts pašvērtējums par sevi un bērns būs spējīgs saskatīt labo arī citos (Puškarevs, 2001).

Bērniem ar skaņu izrunas traucējumiem ir vērojams zemāks pašvērtējuma līmenis kā vienaudžiem, kas izpaužas tādos izteikumos kā: „Man nesanāk! Es nesaprotu! Tas ir par grūtu! Man nepatīk!” Šī iemesla dēļ ļoti svarīga ir pieaugušo attieksme pret bērnu: viņa spēju novērtēšana, pozitīva motivēšana, labvēlīga psiholoģiskā klimata nodrošināšana, bērna izaugsmes iespēju veicināšana (Miltiņa, 2017, 26).

Emocionālās attīstības veiksmīgai norisei jāievēro bērna personība, jāizrāda mīlestība, rūpes, jāskaidro emocijas, cilvēku un citu dzīvu būtņu uzvedība, jāveicina aktivitātes, kas ļauj attīstīt sevī empātijas sajūtas, nostabilizēt emocionālo pasauli.

Sociālā attīstība

Sociālā attīstība ir vienlīdz nozīmīga kā bērna fiziskā, kognitīvā un emocionālā attīstība. Sociālā attīstību veicina vairāku prasmju un attieksmju apguve. Šīs prasmes un attieksmes bērns mācās, vērojot, komunicējot gan ģimenē, gan sabiedrībā. Cilvēks savā būtībā ir sociāla būtne, tāpēc dzīvojot sabiedrībā ir jāpieņem un jāiemācās noteiktas uzvedības normas, jāveido attiecības ar līdzcilvēkiem.

Kopš bērnības cilvēks kļūst par līdzvērtīgu sabiedrības locekli. Pirmsskolas vecumā notiek bērna visaptveroša attīstība, bērns attīstās fiziski, intelektuāli, psiholoģiski, emocionāli un sociāli. Bērns iegūst garīgās un komunikatīvās prasmes, viņš jau var izdarīt secinājumus par apkārtējo pasauli, par apkārt notiekošo. Daloties pieredzē, bērns var izteikt savas emocijas. Pirmsskolas vecuma bērniem svarīga ir saziņas prasme. Bērna komunikatīvā gatavība beidzas ar spēju normāli mijiedarboties ar citiem sabiedrības locekļiem. Sazinoties bērns kļūst uzmanīgāks, viņš ir gatavs mijiedarboties ar citiem cilvēkiem. Bērns sāk saprast, ka viņa vienaudži un pieaugušie jūtas un pārdzīvo savādāk nekā viņš (Tūbele, Landara u.c., 2013, 29).

Diplomdarba autore atzīmē, ka pirmais bērna kontakts ārpus ierastās ģimenes vides visbiežāk notiek pirmsskolas izglītības iestādē, kur veidojas pirmā saskarsme un nepieciešamība sadarboties gan ar vienaudžiem, gan ar pieaugušajiem. Bērns pieredzi gūst vērojot un vērtējot pieaugušo savstarpējo saskarsmi, citu bērnu savstarpējo saskarsmi, un arī pats iesaistās komunikācijā ar vienaudžiem.

Sociālās attīstības novērtēšanai VISC ir izstrādājis kritērijus, kas liecina par tipisku, 4 – 5 gadu vecu bērnu, sociālo attīstību:

- ♦ grib iepriecināt draugus,
- ♦ grib līdzināties draugiem (būt tādi kā viņi),
- ♦ patīk dziedāt, dejot, tēlot dažādas lomas,
- ♦ izrāda lielāku patstāvību, piemēram, var patstāvīgi aiziet ciemos pie kaimiņiem (VISC, 2018, 16)

Bērniem ar skaņas izrunas traucējumiem ir samazinātas iespējas saskarsmes procesā verbāli pašapliecināties. Neatbilstoša runas traucējumu uztvere bērna → pieaugušo attiecību veidošanos var ievirzīt negatīvā gultnē. Ar neadekvātu attieksmi pret bērnu, viņā tiek veicināts emocionālais, motivācijas un gribas mazbriedums (Miltiņa, 2017, 25).

Bērni ar skaņu izrunas traucējumiem var būt jūtīgāki, un savu traucējumu uztvert saasināti, pārdzīvot par to, līdz ar to var veidoties dažādas uzvedības problēmas.

S.Tūbele un A.Šteinberga norāda, ka bērna runas traucējuma korekcija jāuzsāk savlaicīgi. Pretējā gadījumā var veidoties izmaiņas raksturā un uzvedībā. Negatīvā pieredze ietekmē bērna attīstību, jo bērns piedzīvo savu nespēju, vilcinās runāt, izvairās no kontaktiem, kļūst noslēgts un zaudē pašāvērtību saviem spēkiem (Tūbele, Šteinberga, 2004).

Bērni kļūst patstāvīgāki, vairāk sociāli, viņi iesaistās sabiedrībā, ievērojot tās noteikumus un apgūstot normas. 4 – 5 gadus veci bērni ir gatavi komunikācijai ar saviem vienaudžiem, kā arī iesaistīties sarežģītākās rotaļās, kas palīdz attīstīt viņu sociālās prasmes un iemaņas.

Bērna attīstībā liela loma ir valodas un runas apguvei, tā ir cieši saistīta un mijiedarbojas ar izziņas, emocionālo un sociālo attīstību. Nākamajā apakšnodaļā darba autore apraksta vidējā pirmsskolas vecuma bērnu valodas un runas attīstību.

1.2. Valodas un runas attīstība

Bērna attīstības gaitā valoda ir ne tikai līdzeklis kultūras apgūšanai, bet arī sevis un tuvākās sociālās vides izzināšanai. Ar valodas palīdzību mēs izsakām savas vajadzības, jūtas un vēlmes. Ar valodas palīdzību mēs sazināties ar ārpusauli, iepazīstam, izzinām to.

Cilvēku ikdienas dzīve nav iedomājama bez komunikācijas neatkarīgi no tā, vai tā ir verbāla vai virtuāla komunikācija, kas mūsdienu situācijā ir tik izplatīta. Ar valodas un runas palīdzību mēs integrējamies sabiedrībā. Valoda ir cilvēces attīstības rezultāts, paudžu veidojums, kurš attīstās funkcionējot (Miltiņa, 2008, 5).

Valoda – cilvēka kā sabiedriskas būtnes būtiska pazīme; zīmju sistēma, kas ir līdzeklis cilvēciskās saskarsmes, domāšanas, domu, jūtu, gribas izteikšanai; cilvēku ietekmēšanas un kultūras apgūšanas līdzeklis (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 348).

Tradicionālajā izpratnē valodu mēdz raksturot kā domu izteiksmes līdzekli, kas nodrošina saziņu (Kūle, Kūlis, 1998, 546).

Valodiskā darbība ir uzlūkojama kā specifiska darbības forma. Tas ir process, kurā bērns apgūst noteiktas valodas normas, un valodas vienības tiek izmantotas kā līdzeklis jēgpilna izteikuma veidošanai. Skatot valodas attīstību ontogēnēzē, ir vērojama strikta pēctecība atsevišķu valodas vienību apgūvē. Valoda darbojas kā zīmju sistēma veselumā, taču tai piemīt hierarhiski kārtota iekšējā struktūra (Miltiņa, 2005, 8) (skat.1.attēlu)

<i>Elementi</i>	<i>Līmeņi</i>
Teksts ↓ teikumi ↓ vārdu savienojumi	Sintaktiskais
↓ vārdu formas ↓ morfēmas	Morfoloģiskais
↓ valodas skaņa	Fonētiskais

1. attēls Valodas elementu hierarhija (Miltiņa, 2005, 8)

Bērna attīstības laikā tiek novēroti vairāki valodas apguves līmeņi:

- ♦ pirmās attīstās prasmes izteikt dzimtās valodas skaņas, kā arī attīstās fonemātiskā uztvere;
- ♦ bērns iemācās saprast un izrunāt vārdu, veidojas vārdu krājums, rodas priekšstats par teikuma veidošanas modeļiem;
- ♦ literārā valoda tiek apgūta gan mutiski, gan rakstiski (Miltiņa, 2005, 9).

Bērnā piedzimstot, valoda kā sazināšanās līdzeklis eksistē jau gatavā veidā. Tātad valoda kā zīmju sistēma kļūst par priekšnosacījumu bērna runas attīstībai.

Pirmkārt, bērns apgūst skaņu pasauli. Kopš brīža, kad bērns sāk atdarināt skaņas, kuras vispirms izspēlē, bērns pakāpeniski iegūst spēju runāt par lietu pasauli un apkārt esošajām parādībām (Opincāne, 2007, 3).

Runa – cilvēku materiālās, pārveidojošās darbības procesā vēsturiski izveidojies specifisks sazināšanās veids, ko īsteno ar valodas palīdzību; runu īsteno pēc valodas likumiem un tajā pašā laikā dažādu faktoru ietekmē (sabiedriskās darbības prasības, zinātnes attīstība utt.) tā maina un pilnveido valodu. Runa ir galvenais domāšanas mehānisms, ārpus runas nav iespējama apziņas attīstība (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 281).

Runas funkcijas:

- ♦ Komunikatīvā funkcija – savu vēlmju, domu, vajadzību izteikšana, attieksmes, emociju paušana;
- ♦ Socializācijas funkcija – attiecību veidošana ar citiem sabiedrības locekļiem, paplašinoties sociālajai videi, pieaug tās nozīmīgums;

- ♦ Jēdzienu šķirkļa funkcija – objektu un priekšmetu apvienojums pēc kopīgām pazīmēm. Vārda nozīme.
- ♦ Pieredzes jēdzieniskā funkcija – iespēja veidot induktīvus un deduktīvus slēdzienu, norisinās domāšanas analīzes un sintēzes procesi (Milčiņa, 2005, 9 – 10).

Valoda un runa ir savstarpēji saistītas, jo runa ir komunikācijas veids, bet valoda līdzeklis ar kā palīdzību to realizēt. Respektīvi, runa ir cilvēka darbība, kas pastāv saskarsmē ar citiem un kurā cilvēks pauž savas vajadzības, vēlmes, domas, uzskatus un nodod tos ar valodas starpniecību. Runa ir valodas lietošanas process, ko bērns pakāpeniski apgūst no pirmajām savas dzīves dienām (Dzintere, Stangaine, Augstkalne, 2014, 16).

Tradicionāli valoda un runa tiek skatīta kā divas patstāvīgas un reizē vienotas daļas. Kā skaidro A.Vorobjovs, tad runas pamatvienība ir vārds, kas ir valodas realizācijas veids saskarsmē, bet vārdu uzbūves un saskaņošanas likumus un noteikumus, un pašu vārdu kopumu sauc par valodu (Vorobjovs, 2000, 97).

Savukārt Ferdinants de Sosīrs ir atdalījis valodu no runas, uzskatot, ka valoda ir zīmju sistēma, bet runa ir valodas, tātad šīs sistēmas izmantošana plašākā nozīmē. M.Kūle un R.Kūlis ir devuši šo F.Sosīra pretstatījumu (skat. 1. tabulu)

1. tabula Valodas un runas pretstatījums (Kūle, Kūlis, 1998, 553)

Valoda ir	Runa ir
sociāla, to saprot visi sabiedrības locekļi	individuāla, ieviesta noteiktā izteikumā
virtuāla, iespējama, potenciāla	aktuāla, izmantota noteiktā situācijā
abstrakta, vispārinoša	konkrēta, situācijai raksturīga
vispārējus principus saturošs kods	izteikums, kas izmanto norādīto kodu
vispārīgais noteikums	individuālais izteiksmes stils
sinhrona	diahrona
sistēma	sistēmas ieviešana
radoša	jau radīto struktūru izmantošana

Bērns savā attīstībā runas funkciju asimilē kā vienu no pēdējām. Valodas prasmes veidojas un attīstās tikai sabiedrībā, un nav iedzimtas (Tūbele, 2002, 7).

Lai zinātu vai bērna valodas attīstība notiek atbilstoši vecumam, vecākiem, pedagogiem, logopēdam jāpievērš vērība bērna runas attīstībai atbilstoši viņa vecumposmam.

Pētot bērnu psiholoģiju, A. Ļubļinska būtisku uzsvāru liek uz valodas un runas attīstību, vērtējot valodu kā vispārīgu, bet runu par valodas individuālu izpausmi. Valoda tiek

minēta kā galvenais komunikācijas līdzeklis ar apkārtējo sabiedrību. Bērns ar savu runas intonāciju, tempu, ritmu izsaka attieksmi gan par runas saturu, gan pret to, ar ko runā (Lubļinska, 1979, 255). Ir nepieciešams parūpēties par savlaicīgu un kvalitatīvu runas veidošanos, lai bērni būtu gatavi dzīvei sabiedrībā, spētu no pieaugušajiem iegūt jaunas zināšanas un prasmes – sākumā ļoti elementāras, pašas nepieciešamākās, bet ar laiku daudz dziļākas, zinātniskākas (Кольцова, 1973, 5 – 9).

Diplomdarba autore piekrīt viedoklim, ka vecākiem svarīgi vērot savu bērnu, vai bērna valoda neatpaliek no vienaudžu runāšanas prasmēm. Jo ilgāk bērns nelieto valodu, jo vairāk problēmu var rasties gan ar skaņu izrunas traucējumiem, gan ar valodas attīstības kavēšanu.

Bērns pirmsskolas vecumā ir gan pasaules likumsakarību apguves, gan valodiskās pieredzes sākumā. Sprotams, ka bērns šajā laikā pieļauj kļūdas, gan izvēloties valodas līdzekļus, un šīs kļūdas ir objektīvi pamatotas ar bērna nelielo pieredzi. Bērnam šai vecumā jāapgūst pasaules un valodas elementu sakarības, saikne starp objektu, jēdzienu un vārdu, jāiepazīst valodas daudzfunkcionālais sistemātiskums un struktūra, valodas lietojuma iespējas un nianse, normatīvais un pieļaujamais, un jau pašā sākumā prasme artikulēt – izrunāt valodas skaņas, lai citi to saprastu. Fonemātiskā uztvere pilnā mērā bērnam ir izveidojusies apmēram piecu gadu vecumā, arī lūpu un mēles muskulatūra ir nostiprinājusies, tāpēc lielākoties bērns var artikulēt un izrunāt visas dzimtās valodas skaņas (Markus, 2003, 9 – 34).

Šajā vecumposmā turpinās kvalitatīvas izmaiņas bērna valodā. To pamatā ir bērna sasniegumi dzimtās valodas apgūvē un nepieciešamība arvien biežāk patstāvīgi risināt visdažādākos uzdevumus, ar kuriem saskaras ikdienas situācijās. Ikdienas saskarsmes procesā gan ar vienaudžiem, gan pieaugušajiem bērna runa socializējas (Lieģiniece, Nazarova, 1999, 43).

4 – 5 gadi ir „pasaku vecums”. Aktīvajā vārdu krājumā ir vairāk nekā 1500 vārdu, un tas turpina strauji paplašināties. Pareizi tiek izrunātas skaņas [s], [z], [c], [dz]. Valoda tiek veidota, ievērojot gandrīz visas gramatiskās prasības. Bērns pārsvarā uzdod jautājumus „Kāpēc?”, „Kādēļ?”, „Kur?”. Bērns runā tekoši. Precīzi un apdomīgi atbild uz pieaugušo jautājumiem. Bērns ir iemācījies piedalīties kopīgās sarunās un ieklausīties citos. Sarunās lieto paplašinātus teikumus (Brūvere, 2018, 20 – 27).

Tātad četru, vēlākais piecu gadu vecumā bērns jau runā tekoši, skaidri, ar garām un diezgan sarežģītām teikuma kopām.

No 4 līdz 6 gadiem dažreiz bērniem rodas grūtības palīgteikumu veidošanā. Teikuma gramatiskajā uzbūvē tiek ievērotas likumsakarības. Bērns apgūst lietvārdu un darbības vārdu locīšanu. Darbības vārdos dažkārt gadās kļūdas skaņu mijā. Bērns apgūst īpašības vārdu un

lietvārdu saskaņošanu visos locījumos un lieto prievārdus visās nozīmēs. Bērns mēģina izskaidrot vārdu nozīmi un sāk izprast, kas ir sinonīmi (Hadaņonoka, Hadaņonoka, 2013, 46).

Ņemot vērā katra individuālo attīstību apmēram līdz piecu gadu vecumam, vesels bērns, kas audzis normālā ģimeniskā vidē, ir apguvis prasmi sarunāties savā dzimtajā valodā un pārzina valodas struktūru tās galvenajos aspektos. Bērns prot veidot teikumus saskaņā ar valodas gramatikas normām, kā arī pārzina samērā plašu vārdu krājumu, turklāt pasīvais vārdu krājums viņam ir krietni apjomīgāks nekā aktīvais vārdu krājums (Hadaņonoka, Hadaņonoka, 2013, 56).

Tomēr darba autore savā praktiskajā darbā novērojusi, ka šodienas bērniem būtiski sarucis vārdu krājums, teikumu veidošanas spējas kļuvušas mazākas. Iespējams, tas saistīts ar moderno tehnoloģiju lietošanu jau no agra vecuma, kā arī vecāku aizņemtību un minimālo sarunāšanos ar bērniem.

4 – 5 gadu vecumā bērna runā īpaša uzmanība pievēršama gan kropļotai skaņu izrunai, gan skaņu aizstāšanai ar citām skaņām. Šajā laikā ir noteikti jāuzsāk koriģējošais darbs skaņu izrunas traucējumu labošanai, ja tas līdz tam nav uzsākts (Baumane, 1976, 5).

Darba autore novērojusi, ka vidējā vecuma pirmsskolas bērniem mainās runas raksturs, tas no atdarināšanas veidojas par radošu runas darbību. Bērns ikdienas runā izmanto to runas paraugu, kāds ir ģimenē, tas kļūst par pamatu bērna runai, spējai atvasināt jaunus vārdus, atspoguļo valodas normu sapratni un pielietošanu.

Bērni, kuriem ir skaņu izrunas un apstrādes traucējumi pilnvērtīgi nespēj veidot lietu kopsakarības. Viņiem ir grūti atšķirt sadzirdēto skaņu secību, pareizi saklausīt vārdus un izprast to nozīmi. Bērni ar valodas traucējumiem informāciju mēdz apstrādāt lēnāk salīdzinājumā ar vienaudžiem (Smita, Strika, 1999, 41-43).

Bērni ar artikulācijas traucējumiem izjūt grūtības valodas skaņu veidošanā. Bērniem, kuriem ir fonētiska rakstura skaņu izrunas traucējumi, runas un valodas attīstība tiek kavēta, jo skaņu neizrunāšana vai kropļošana ir šķērslis pareizai saziņai (Gaidžs, Berliners, 1999, 175).

Runas attīstības gaitā pārveidojas un pilnveidojas visas psihiskās funkcijas. Ar runas starpniecību uztvere iegūst vispārinošu raksturu, attīstās atmiņa, realizējas domāšanas operācijas: analīze, sintēze, salīdzināšana. Minētais process likumsakarīgi rit augšupejoši, jo

- ♦ vārds, ietērpts noteiktā skaņu kompleksā, kļūst par jēdziena (nozīmes) nesēju,
- ♦ katra vārda nozīme vienlaikus ietver sevī priekšmeta vispārīgās un atšķirīgās pazīmes,
- ♦ līdztekus norit leksisko un gramatisko iemaņu apguve (Miltiņa, 2005,37).

Vairums bērnu valodas skaņu izrunā normu sasniedz 4 – 5 gadu vecumā. Taču ir bērni, ka individuālo, sociālo vai patoloģisko attīstības īpatnību dēļ runas nepilnības var palīdzēt novērst tikai logopēds (Miltiņa, 2005, 49)

Visi bērni valodu neapgūst vienādi ātri un pilnīgi. Arī šajā vecumā individuālās atšķirības ir lielas. Jūtama starpība šajā ziņā vērojama arī starp bērniem, kas aug šķietami līdzīgos apstākļos (Lieģiniece, Nazarova, 1999,44).

Analizējot dažādo autoru paustās atziņas, diplomdarba autore secina, ka bērna valoda un runa pilnveidojas lietošanas procesā. Bērniem ir jādod iespēja izteikties, paust savas domas, nostāju vai attieksmi. Protams, pirmsskolas vecumā bērns vēl mācās pilnvērtīgi izmantot runu, tomēr bērnam būtu jābūt pietiekami plašam aktīvajam vārdu krājumam, vairāk nekā 3000 vārdu un jāapgūst visu skaņu izruna. Ja bērns nepareizi izrunā vārdus vai neievēro gramatiskās normas pieaugušajiem vienmēr ir jāizlabo pareizi. Jābūt pareizam runas paraugam.

Apkopojot 4 – 5 gadu vecu bērnu vispārējās attīstības likumsakarības, darba autore secina:

- ♦ 4 – 5 gadu vecumā bērni ir apguvuši visas pamatkustības. Uzlabota kustību koordinācija, plaukstas locītavas muskuļu attīstība un koordinācija ļauj pareizi turēt zīmuli, sasiet mezglu un veikt citas precīzas darbības.
- ♦ Notiek bērna strauja kognitīvā attīstība. Bērni mācās veidot un izprast lietu kopsakarības, atpazīt lietas un situācijas pēc to būtiskajām pazīmēm. Uzlabojas bērnu uztvere, tiek nostiprināta uzmanība, attīstās vairāki domāšanas veidi – uzskatāmi konkrētā, uzskatāmi figurālā un verbāli loģiskā domāšana.
- ♦ Komunikācijas procesā imitējot dažādas situācijas, bērns uzzina, kā veidojas cilvēku sadarbības prasmes. Apgūto bērns atspoguļo lomā un sižeta rotaļās. Pateicoties aktīvai spēlei, bērns trenē savu ķermeni, attīsta dažādas prasmes un izsaka savas emocijas.
- ♦ Bērna izziņas attīstībā nozīmīgu vietu ieņem bērna sociālā vide. Šajā vecumposmā bērni sāk mācīties no apkārtējiem, kas ir visu viņu jēdzienu, ideju, faktu, prasmju un attieksmju avots.
- ♦ Bērna valodas attīstībā būtiska ir saziņa ar citiem cilvēkiem. Bērnam tiek dota iespēja dzirdēt kā pieaugušie runā, atbildēt uz viņu jautājumiem, bet pieaugušie aizrāda un koriģē bērna runu, ja tur parādās izrunas traucējumi vai nepareiza vārdu izvēle.

- ♦ 5 gadu vecumā bērnam vajadzētu pareizi izrunāt visas skaņas. Šajā laikā attīstās viņa runa, strauji pieaug aktīvais un pasīvais vārdu krājums. Bērns intensīvi asimilē runas gramatiskās formas un jaunus, abstraktus jēdzienus.

Runu, kā arī citas garīgās funkcijas var ietekmēt dažādi bioloģiski un sociāli traucējumi, kas ne tikai ierobežo bērna saikni ar ārpasauli, bet arī negatīvi ietekmē bērna vispārējo garīgo un kognitīvo attīstību. Nākamajā nodaļā diplomdarba autore aplūkos runas traucējumu cēloņus, izpausmi un korekcijas iespējas.

2. Skaņu izrunas traucējumu cēloņi, izpaušme un korekcijas iespējas

2.1. Skaņu izrunas fonētisko traucējumu cēloņi un izpaušme

Termins – skaņu izrunas traucējumi – ir ļoti plašs. Tā ietvaros tiek aplūkota gan kropļota skaņu izruna un skaņu neizrunāšana, gan skaņu aizstāšana un jaukšana ar citām valodas skaņām. Svarīgi atcerēties, ka skaņu izrunas traucējumiem nav pieskaitāmas izrunas īpatnības, kuras nosaka:

- ♦ dialekts;
- ♦ nepilnīgi apgūta valoda (raksturīga divvalodīgajās ģimenēs);
- ♦ bērna runas aparāta funkcionāls mazbriedums (Miltiņa, 2005, 49).

Skaņu izrunas traucējumi – skaņu izrunas fonētiskie un fonētiski fonemātiskie traucējumi – skaņu izrunas traucējums, esot pilnvērtīgai anatomiskajai dzirdei un saglabātai runas aparāta inervācijai (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 307).

Skaņas izrunas traucējumi var izpausties kā 1) skaņas neizrunāšana; 2) skaņas izrunas kropļojums; 3) skaņas aizstāšana un jaukšana ar citu skaņu (Miltiņa, 2008, 65).

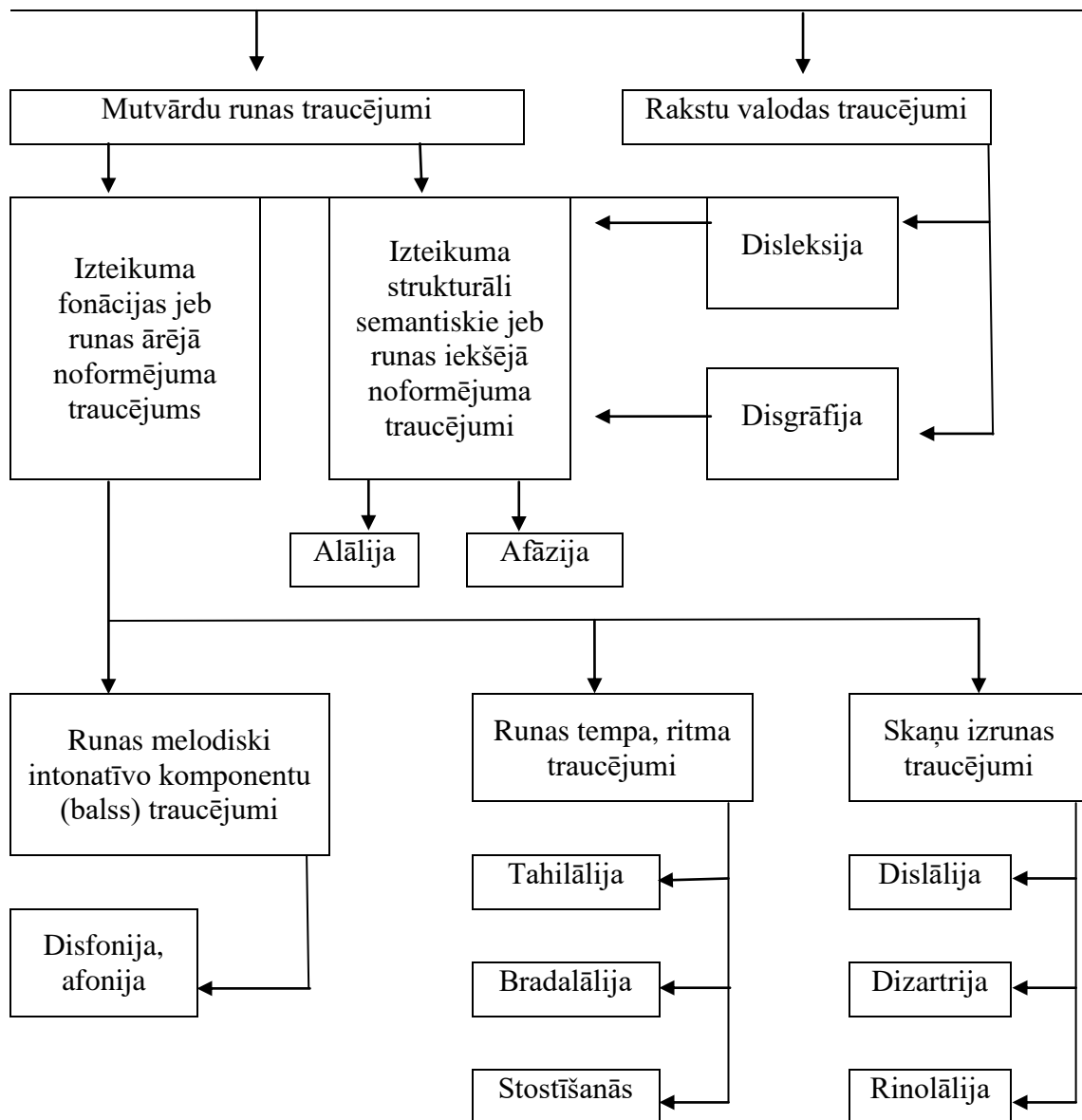
Runas veidošanā piedalās ne tikai artikulācijas aparāts un nododamās informācijas saturs, bet arī smadzenes, kurās ir divi runas centri, kuri atbild par runas uztveri, tās sapratni un vārda atpazīšanu (Vernike centrs) un valodas veidošanu jeb runāšanu (Broka centrs). Runas traucējumi ir stāvoklis, kad cilvēks piedzīvo grūtības šīs darbības koordinēt un tās tiek klasificētas kā artikulācijas un fonoloģijas, balss plūduma vai tembra traucējumi, kam ir dažāda rakstura cēloņi (Miltiņa, Pastare, 1997, 43).

Primāri skaņu izrunas traucējumi tika saistīti ar dažādām saslimšanām, vai attīstības problēmām. Ar mērķi labāk izprast dažādās novirzes no valodas normas, traucējuma veidus klasificē, izveidojot klīnisko klasifikāciju. Tas izskaidrojams ar tā laika medicīnas attīstību. 20.gs. pieaugot pedagoģijas un psiholoģijas nozīmei bērna attīstībā, tiek apšaubītas klīniskās klasifikācijas izstrādātās korekcijas metodes, to spējas realizēt pedagoģiskos mērķus un uzdevumus, kuri saistīti ar topošās personības attīstību. Rodas nepieciešamība pēc jaunas pieejas, tāpēc paralēli klīniskajai klasifikācijai tiek izstrādāta jauna – pedagoģiski psiholoģiskā jeb pedagoģiskā klasifikācija (Miltiņa, 2005, 18 – 19).

Šīs divas klasifikācijas ir saglabājušās līdz mūsdienām, šobrīd varam teikt, ka skaņu izrunas traucējumi tiek iedalīti pēc:

- ♦ klīniskās (klīniski pedagoģiskās) klasifikācijas (skat.2. attēlu, 26.lpp);
- ♦ pedagoģiski psiholoģiskās klasifikācijas (skat.3. attēlu, 27.lpp).

Runas traucējumu klīniskā (klīniski pedagoģiskā) klasifikācija

2. attēls Runas traucējumu klīniskā klasifikācija (Miltiņa, 2005, 21)

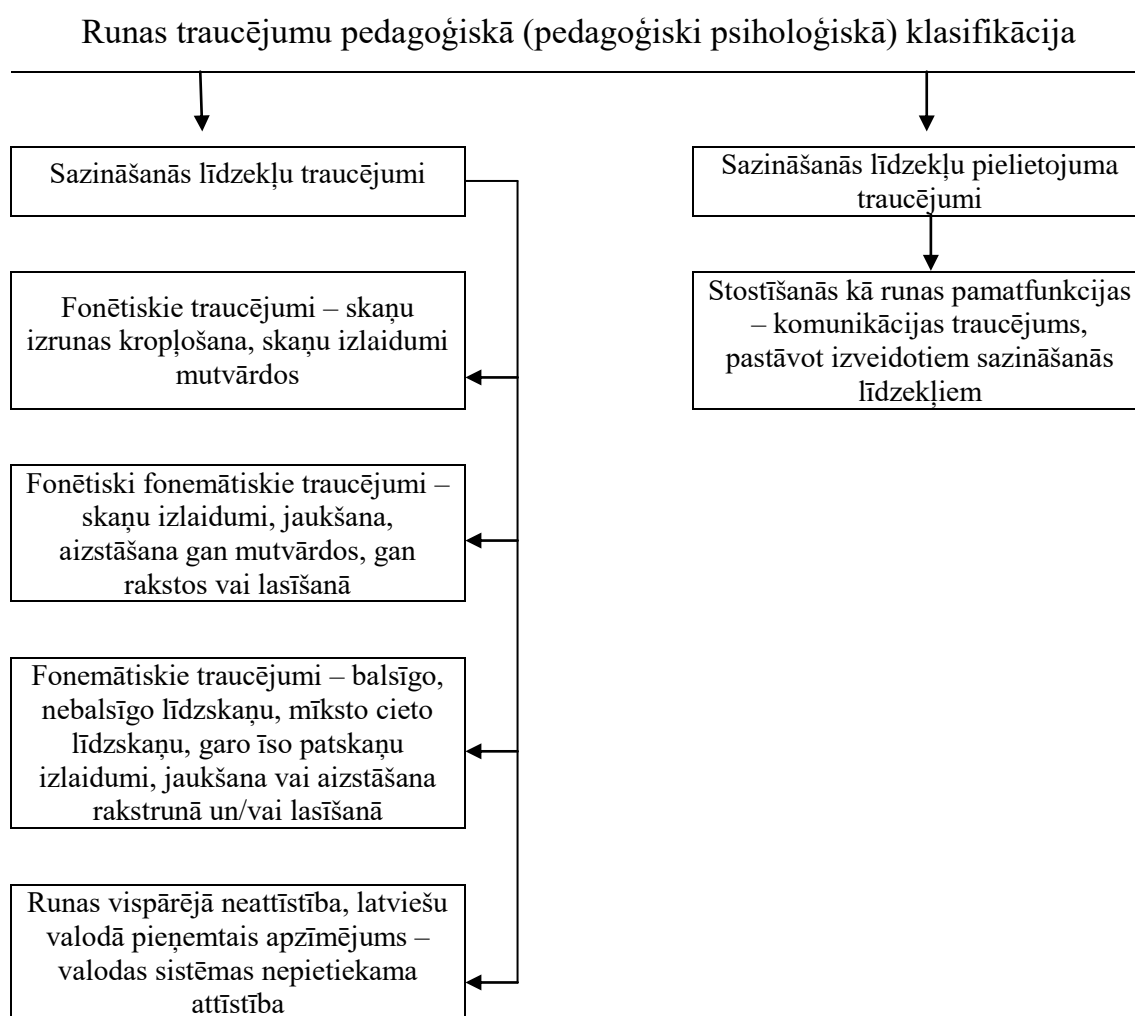
Klīniskajā klasifikācijā kā svarīgākie tiek minēti psiho lingvistiskie kritēriji, kur noteicošā vieta ir ierādīta runas traucējuma veidiem. Tiek izdalīti mutvārdu runas un rakstu valodas traucējumi, kas tiek iedalīti sīkāk, izveidojot klīniskos parametrus, par pamatu ņemot patoloģisko procesu lokalizācijas vietu. Runas traucējumus var radīt izmaiņas runas aparāta centrālajā vai perifērajā daļā, vienlaikus traucējumam var būt organisks vai funkcionāls raksturs (Miltiņa, 2005, 18-25).

Diplomdarba autore atzīmē, ka klīniski pedagoģiskā klasifikācija balstās uz tradicionālo logopēdijas sadarbību ar medicīnu, tā galvenokārt orientēta uz runas traucējuma korekciju un vērsta uz detalizētu runas traucējuma skaidrojumu.

Pedagoģiski psiholoģiskā klasifikācija paredzēta logopēda darbam ar bērnu grupu, kurus vieno viendabīgi runas traucējumi. Runas traucējumu iedalījumā par pamatā ir izmantoti lingvistiskie kritēriji, kuri paredz skatīt:

- ♦ valodas sistēmas atsevišķu komponentu sakārtojumu;
- ♦ runas darbību – mutvārdu vai rakstrunas – savstarpējās attiecības;
- ♦ runas un psihisko procesu pretstatījumu:
  - runas darbība ↔ runas traucējums,
  - runa kā psihisks process, tās saikne ar citām psihes jomām ↔ runas traucējums (Miltiņa, 2005, 22)

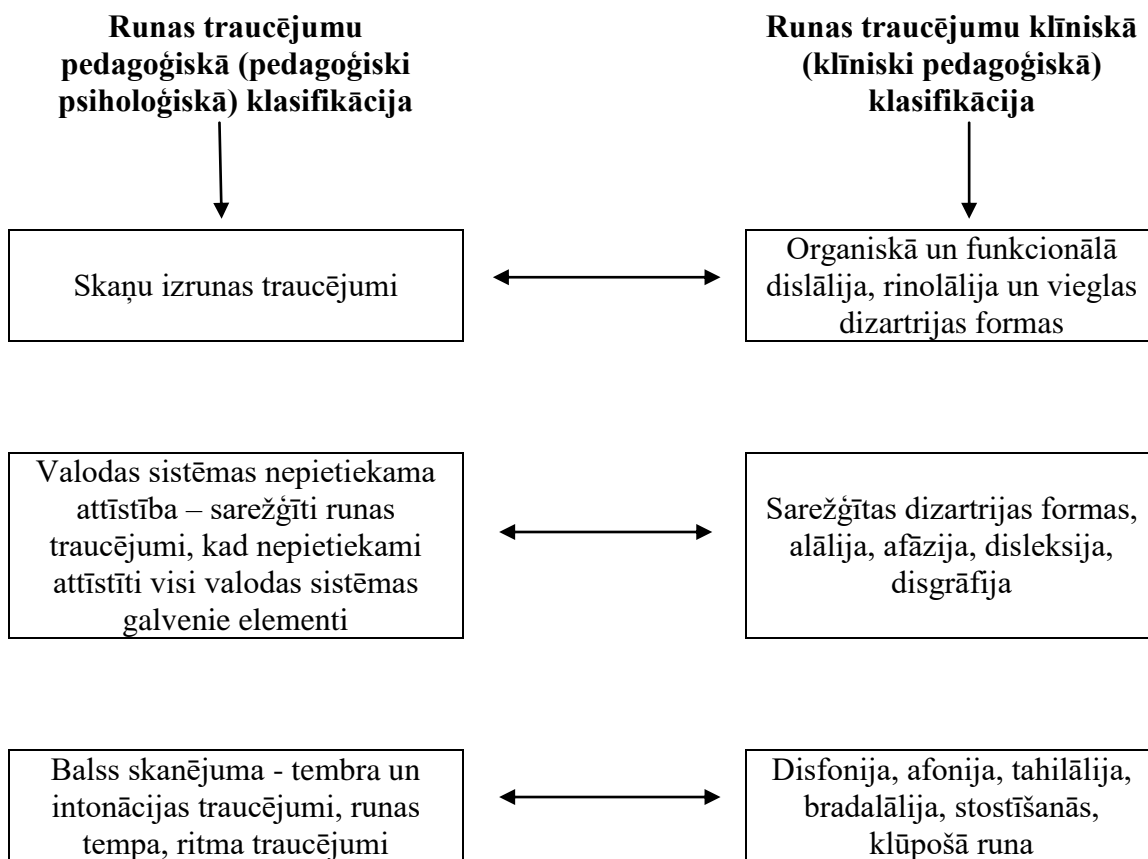
Šajā klasifikācijā runas traucējumus iedala divās grupās (skat. 3.attēlu).

3. attēls Runas traucējumu pedagoģiskā klasifikācija (Miltiņa, 2005, 23)

Pedagoģiskā klasifikācija izveidota, lai to varētu izmantot pedagoģiskajā procesā, t.i. koriģējoši attīstošā darbībā logopēdijā. Šajā klasifikācijā netiek izdalīti lasīšanas un rakstīšanas traucējumi. Tos aplūko kā fonētiski fonemātisko traucējumu vai valodas sistēmas nepietiekamas attīstības sekas (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 289).

Salīdzinot klīnisko un pedagoģisko klasifikāciju, var izdalīt trīs runas traucējumu grupas, kuras atrodas savstarpējā mijsakārībā (skat. 4.attēlu).

4. attēls pedagoģiski psiholoģiskās un klīniskās klasifikācijas mijsakārības (Vilka, 2018, lekciju materiāli)

Aplūkojot abu klasifikāciju mijsakārības, var secināt, ka traucējumu veidi iedalīti atbilstoši traucējuma izpausmēm un cēloņiem. Skaņu izrunas traucējumi atbilst dislālījai, rinolālījai vai vieglas formas dizartrijai, kas izpaužas kā skaņu kropļošana, jauksana vai aizstāšana. Valodas sistēmas nepietiekama attīstība atbilst dizartrijai, alālījai jo ir traucēta visu valodas komponentu attīstība, tie izpaužas gan kā skaņu izrunas traucējumi, gan fonētisko procesu attīstības traucējumi, gan grūtības ievērot valodas gramatiskās likumsakarības. Savukārt balss skanējuma, runas tempa un ritma traucējumi, kam klīniski pedagoģiskajā klasifikācijā atbilst bradalālīja, stostīšanās, klūpošā runa u.c., ir saistīti ar balss pārpūli un balsenes funkcionālajiem traucējumiem (Trinīte, 2007, 48)

Diplomdarba autore uzskata, ka logopēdam savā profesionālajā darbībā ir svarīgi saprast un zināt abu klasifikāciju aplūkoto runas traucējumu mijsakārību, tas ļauj izvērsti un padziļināti analizēt bērna runas traucējumu, precizēt logopēdisko slēdzienu un nodrošināt

optimālu koriģējoši attīstošu darbību. Ļoti bieži logopēdiem bērna runas traucējuma korekcijā nepieciešams sadarboties ar medicīnas speciālistiem.

Iepriekš tika aplūkotas klīnisko un pedagoģisko klasifikāciju mijsakarības, tomēr būtiski akcentēt arī minēto klasifikāciju galvenās atšķirības (skat. 2. tabulu)

2. tabula. Galvenās atšķirības starp klīniski pedagoģisko un pedagoģiski psiholoģisko klasifikāciju (Vilka, 2018, lekciju materiāli)

Klīniski pedagoģiskā klasifikācija	Pedagoģiski psiholoģiskā klasifikācija
<ul style="list-style-type: none"> ♦ Radusies pirmā, runas traucējumi tiek saistīti ar psihosomatiskām saslimšanām, un visbiežāk izteikšanās grūtības tiek uzlūktas kā konkrētas saslimšanas simptomi. 	<ul style="list-style-type: none"> ♦ Radusies otrā, runas traucējumi vai runas nepietiekama attīstība tiek saistīti ar agrā bērnībā iegūtajām traumām, pastāvot primāri saglabātai redzei, dzirdei un intelektam.
<ul style="list-style-type: none"> ♦ Pamatā turas pie psiholingvistiskajiem kritērijiem, kurā noteicošā vieta ir ierādīta runas traucējumu veidiem: <ul style="list-style-type: none"> ○ Mutvārdu runas traucējumi; ○ Rakstu valodas traucējumi. 	<ul style="list-style-type: none"> ♦ Klasifikācijas pamatā ir lingvistiskie un psiholoģiskie kritēriji, kur paredz skatīt: <ul style="list-style-type: none"> ○ Valodas sistēmas atsevišķu komponentu sakārtojumu; ○ Runas darbību – mutvārdu un rakstrunas savstarpējās attiecības; ○ Runas un psihisko procesu pretstatījumu
<ul style="list-style-type: none"> ♦ Tiek strādāts ar katru bērnu individuāli. 	<ul style="list-style-type: none"> ♦ Paredzēts strādāt ar bērnu grupu, kurus no logopēdiskā viedokļa skatoties, vieno viendabīgi runas traucējumi.
<ul style="list-style-type: none"> ♦ Virzība no vispārīgā uz konkrēto. 	<ul style="list-style-type: none"> ♦ Virzība no konkrētā uz vispārīgo.
<ul style="list-style-type: none"> ♦ Tiek iedalīti 11 runas traucējumi – 2 rakstu valodas traucējumi, 9 mutvārdu valodas traucējumi. 	<ul style="list-style-type: none"> ♦ Tiek iedalīti 2 kategorijās – sazināšanās līdzekļu traucējumi un sazināšanās līdzekļu pielietojuma traucējumi
<ul style="list-style-type: none"> ♦ Atsevišķi izdala rakstu valodas traucējumus – disleksiju un disgrāfiju. 	<ul style="list-style-type: none"> ♦ Atsevišķi neizdala lasīšanas un rakstīšanas traucējumus, tos aplūko kā fonētiski fonemātiskos traucējumus vai VSNA

Neviena no klasifikācijām nav pretrunā viena ar otru, tās ir veidojušās, savstarpēji ietekmējoties un papildinot viena otru.

Aplūkojot abas klasifikācijas, var secināt, ka šobrīd logopēdijā tradicionāli tiek izmantotas abas klasifikācijas un tās kalpo kopīgam mērķim – īstenot efektīvu, katra bērna individuālās attīstības gaitai piemērotu koriģējoši attīstošo darbību runas traucējumu novēršanai (Miltiņa, 2005, 25).

Darba turpinājumā diplomdarba autore plašāk aplūkos pedagoģiski psiholoģiskās klasifikācijas skaņu izrunas fonētiskos traucējumus un to saistību ar klīniskās klasifikācijas traucējumiem.

Diplomdarba autore savā pedagoģiskajā darbā ar bērniem novērojusi, ka arvien biežāk pirmsskolas izglītības iestādē sastopami bērni ar fonētiskiem traucējumiem. Liela daļa no šiem bērniem neizrunā dažādas skaņas, vai skaņu izruna tiek kropļota, pēc klīniski pedagoģiskās klasifikācijas tie ir bērni ar dislāliju.

Dislālija – skaņu izrunas traucējums, esot saglabātai anatomiskajai dzirdei un runas aparāta intervācijai (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 81).

Dislāliju iedala pēc traucējuma atrašanās vietas un cēloņiem. Ja skaņu izrunas traucējumi rodas perifērā runas aparāta uzbūves noviržu gadījumos tiek runāts par organisko dislāliju. Savukārt, ja organiskas izmaiņas artikulācijas aparātā nenovēro, bet tomēr pastāv skaņu izrunas traucējumi, tad tā ir funkcionālā dislālija.

Arī I. Miltiņa uzsver, ka organiskā dislālija visbiežāk saistīta ar artikulācijas aparāta anomālu uzbūvi. Šīs novirzes veidojas jau pirmajā grūtniecības trimestrī, kad noris augļa sejas skeleta daļu izveidošanās. Līdztekus pastāv arī dzīves laikā iegūti artikulācijas aparāta bojājumi, kas neizbēgami rada skaņu izrunas traucējumus – traumas, apdegumi, īkšķa zīšanas sekas u.c. (Miltiņa, 2008, 65).

Organiskās dislālijas pamatā var būt patoloģiskas novirzes:

- ♦ zobu rindās – zobu izvietojums ārpus rindas, reti zobi, saspiesti zobi, zobu trūkums, izteikti liela sprauga starp augšējiem priekšzobiem;
- ♦ zobu rindu attiecībās un žokļu uzbūvē – nepareizs sakodiens, izdala: dziļo, vaļējo priekšējo, vaļējo sānu un krusta sakodienu; izvirzīts augšžoklis - prognātija vai apakšžoklis – proģenija;
- ♦ mēlē – izteikti liela vai maza, gara un šaura, mazkustīga, īsa mēles saitīte.
- ♦ aukslējās – augstas vai zemas cietās aukslējas; mīksto, cieto aukslēju šķeltnes.
- ♦ lūpās – izteikti biezas, plānas; maza saīsināta augšlūpa, liela atkārusies apakšlūpa; šķeltnes (Miltiņa, 2005, 53 - 54).

Pastāvot tikai organiskai dislālijai, skaņu izruna tiek kropļota, bet tās netiek aizstātas ar citām skaņām.

Funkcionālā dislālija ir skaņu izrunas traucējumi, ko izraisa funkcionālas dabas traucējumi runas kustību analizatoru darbā, tomēr jāņem vērā, ka bērnam ir saglabāta fiziskā dzirde un artikulācijas orgānu izbūvē nav vērojamas novirzes no normas, bet pastāv runas dzirdes un runas kustību analizatoru darbības mazspēja. Tās izpausmes – valodas skaņu uztveres un atšķiršanas grūtības, skaņu artikulācijas grūtības (Miltiņa, 2005, 55).

Funkcionālās dislālijas gadījumā vērojama mēles un lūpu kustību neveiklība, nesaskaņota darbība, kas savukārt aktivizē skaņas artikulācijas neprecizitāti, t.i., skaņas

kropļotu izrunu. Tomēr skaņu var atpazīt pēc skanējuma un tā savu fonemātisko nozīmi nezaudē (Miltiņa, 2008, 67).

Diplomdarba autore novērojusi, ka bērna runu ietekmē gan sociālie: nepareizu runas veidu atdarināšana, kā arī audzināšanas trūkums, kad vecāki kultivē nepilnīgu bērnu izrunu, tādējādi aizkavējot pareizas izrunas attīstību, ierobežoti sociālie kontakti, kā arī divvalodība ģimenē; gan bioloģiskie faktori – novājināts organisms, vāja imunitāte.

Skaņas kropļota izruna vai neizrunāšana pedagoģiski psiholoģiskajā klasifikācijā atbilst **fonētiskiem traucējumiem**.

Fonētiskie traucējumi – skaņu, zilbju izlaidumi, kropļojumi mutvārdos (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 103).

Fonētisko traucējumu gadījumā skaņa pēc izrunas skanējuma neatbilst literārās valodas normai. Logopēdijā, balstoties uz skaņu izrunas traucējumu klīnisko klasifikāciju, ir pieņemti specifiski fonētisko traucējumu apzīmējumi:

- ♦ **sigmatismi** – svelpeņu [S], [Z], šņāceņu [Š], [Ž], afrikātu [C], [DZ], [Č], [DŽ] kropļota izruna vai neizrunāšana. Sigmatismi var būt dažādu veidu, kas sasaucas ar skaņu kropļošanas veidiem pedagoģiskajā klasifikācijā;
- ♦ **rotacisms** – skaņas [R] izrunas traucējums, kad to neizrunā vai kropļo;
- ♦ **lambdacisms** – skaņu [L], [Ļ] kropļota izruna vai neizrunāšana;
- ♦ **kapacisms** – skaņu [K], [Ķ] nepareiza izruna;
- ♦ **gammacisms** – skaņu [G], [Ģ] neizrunāšana vai kropļota izruna;
- ♦ **hiticisms** – skaņas [H] kropļota izruna;
- ♦ **jotacisms** – skaņas [J] izrunas traucējums (Miltiņa, 2005, 58 – 59).

Aplūkojot dažādus skaņu izrunas traucējumu veidus, rodas jautājums, kādi ir to cēloņi. Runas traucējumi ir stāvoklis, kad cilvēks piedzīvo grūtības saskaņot un kontrolēt runas aparāta centrālās un perifērās daļas darbību. I. Hadaņonoka, L. Hadaņonoka, L. Staļģe, R. Merirande un A. Šteinberga (2000) ir apkopojušas visbiežākos valodas traucējumu cēloņus arī I. Miltiņa un S. Pastare (1997) izdala šādus runas traucējumu cēloņus:

- ♦ sievietes veselības stāvoklis grūtniecības laikā – toksikozes, vīrusu infekcijas, traumas, rēzus faktora nesaderība, medikamentu lietošana, kaitīgie ieradumi, nelabvēlīga vides ietekme u.c.
- ♦ dzemdību traumas, jaundzimušā asfiksija, nabassaites apvīšanās ap kaklu izraisot skābekļa trūkumu vai asinsizplūdumu galvas smadzenēs;
- ♦ dažādas saslimšanas bērna pirmajos dzīves gados – deguna dobuma un blakusdobumu iekaisums, veidojumi aizdegunē, komplikācijas pēc infekciju slimībām, dažādas intoksikācijas u.c.

- ♦ īsa vai cieši saaugusi zemmes saite;
- ♦ galvas traumas – atkarībā no kaitīgā faktora ietekmes laika, organiskā bojājuma pakāpes un lokalizācijas vietas, veidojas valodas traucējumi dažādās smaguma pakāpēs;
- ♦ pārmantotības faktors – šajā gadījumā valodas traucējumi izplatīsies tikai kā noteikta daļa visā CNS darbības novirzē un visbiežāk apvienosies ar garīgās attīstības traucējumiem;
- ♦ nelabvēlīgi sociālie un sadzīves apstākļi, kas rada valodas neaudzinātību – pieaugušie nepievērš uzmanību bērna skaņu izrunai, nelabo bērna kļūdas, nesniedz pareizu izrunas paraugu.
- ♦ traucējumi emocionālajā izziņas jomā (Hadaņonoka, Staļģe, Merirande, Šteinberga, 2000, 37; Miltiņa, Pastare, 1997, 5).

Tomēr svarīgi atzīmēt, ka runas traucējums nevar rasties bez organiska vai funkcionāla rakstura bojājuma. Bojājuma raksturs nosaka runas traucējuma specifiku.

Tāpat iepriekš minētās autore norāda, ka ļoti nozīmīga ir traucējuma agrīnā diagnostika, savlaicīga medicīniskā, pedagoģiskā un psiholoģiskā palīdzība (Miltiņa, Pastare, 1997, 5).

Diplomdarba autore piekrīt uzskatam, ka vairumā gadījumu skaņu izrunas traucējumus var koriģēt. Pirmsskolas vecuma bērniem skaņas izrunas traucējumi tiek laboti ātrāk nekā skolēniem, sākumskolas skolēniem - ātrāk nekā vidējo un vecāko klašu skolēniem. Respektīvi, bērna organisms un psihe agrīnā vecumā ir nenobriedušāki, līdz ar to vieglāk pakļaujas koriģējoši attīstošai darbībai.

Savukārt J. Ū. Roge un B. Mēlere runas traucējuma cēloņus apkopo un izdala četrus pamatnosacījumus:

1. Organiskas dabas cēloņi – neiroloģisko traucējumu (kas radušies, piemēram, dzemdību vai slimības laikā), nepareizi veidota runas aparāta vai dzirdes traucējumu sekas.
2. Iedzimta nosliece uz runas problēmām.
3. Psihiski cēloņi – valodā var atspoguļoties gan spiediens, ko bērns izjūt, gan nekonsekventa audzināšana, gan dzīves krīzes.
4. Sociālkulturālie faktori – ģimenē ir maz iespēju runāt, bērnam neļauj izteikties, nenotiek savstarpējā sarunāšanās, komunikāciju nosaka televizors vai citas tehnoloģijas (Roge, Mēlere, 2003, 35).

Analizējot dažādu autoru darbus, var izdalīt šādus visbiežāk sastopamos fonētisko traucējumu rašanās cēloņus:

- ♦ perifērā runas aparāta anomālijas – lūpu, cieto un mīksto aukslēju šķeltnes, novirzes zobu rindu attiecībās, zobu un mēles attīstības traucējumi, īsa zemmes saitīte (Miltiņa, 2005, 50).
- ♦ artikulācijas orgānu nepietiekama inervācija – lūpu, mēles, apakšžokļa noturēšana noteiktā pozīcijā. Kā arī lūpu un mēles plūstoša vienas kustības pāreja uz nākamo (Baumane, 1976, 7).
- ♦ slimības. Dažādas saslimšanas, kuru laikā tiek skartas runas aparāta daļas – deguna dobuma un blakusdobumu slimības, veidojumi, saaugumi aizdegunē, vidusauss iekaisumi, infekcijas slimību komplikācijas, saindēšanās (Hadaņonoka, Hadaņonoka, 2014, 21).
- ♦ pareiza runas parauga trūkums. Bērna izrunas kļūdu nelabošana, nepareizas izrunas akceptēšana, runājot ar bērnu viņa valodā. Nepareizs pieaugušā runas paraugs
- ♦ sociālā vide – bērnam nav pietiekami nodrošināta iespēja attīstīt valodu, ar bērnu nesarunājas, bērna runai trūkst praktiskā pielietojuma. Vairākvalodība, kad bērns vienas valodas skaņu izrunas īpatnības pārnes uz otru valodu (Roge, Mēlere, 2003.35)

Saistībā ar darba tematu fonētiskie traucējumi tiek skatīti kopā ar izplatītākajiem skaņu izrunas traucējumiem. Visbiežāk skaņu izrunas kropļojumi skar priekšējos mēleņus [s], [z], [c], [dz] sigmatismi – šo skaņu kropļojumi var izpausties dažādos veidos.

- ♦ **Lūpu – zobu jeb labiodentālā** skaņu izruna, tās laikā apakšlūpa tuvinās augšējiem priekšzobiem. Izrunātās skaņas kļūst neskaidras, skanējumā tās līdzinās skaņām [f], [v]. Šādu izrunu visbiežāk veicina nepareizs sakodiens;
- ♦ **Starpzobu jeb interdentalā** skaņu izrunā mēles gals atrodas starp augšējiem un apakšējiem priekšzobiem un tas ir redzams. Tas rada neskaidras runas iespaidu. Šādu traucējumu veicina vaļējais sakodiens, piena zobu nomaiņa, mēles gala muskuļu vājums vai palielināti adenoīdi;
- ♦ **Piezobu jeb adentālā** skaņu izruna. Šajā gadījumā mēles gals piespiežas pie apakšējo vai augšējo zobu galiem, aizsprostojot ceļu gaisa plūsmai pa zobu rindu spraugu. Skaņām nav raksturīgā svilpiena, tas tiek slāpēts;
- ♦ **Sāniskas jeb lateriālas** izrunas gadījumā viens vai abi mēles sāni nepaceļas pret augšējiem sānu zobiem. Skaņas izrunas laikā dzirdama šņācoša vai klakšķoša pieskaņa, jo gaisa strūkļa tiek virzīta pa mēles sānu uz vienu vai abiem lūpu kaktiņiem. Šo traucējumu veicina vaļējais sānu sakodiens, šaura un gara mēle, mēles sānu muskuļu mazkustīgums;

- ♦ **Deguna jeb nazālās** izrunas laikā mīkstās aukslējas neveido ciešu slēgumu ar rīkles mugurējo sienu, gaisa plūsma pilnīgi vai daļēji virzās caur degunu. Skaņu izruna līdzinās skaņai [h]. Traucējuma iemesls var būt mīksto aukslēju un rīkles mugurējās sienas parēze, aukslēju šķeltnes;
- ♦ **Šņācoša skaņu izruna** veidojas nepareiza mēles stāvokļa dēļ – mēles gals ir atvilktis no apakšējiem priekšzobiem mutes dziļumā, mēles vidusdaļa pacelta pret cietajām aukslējām, mēles vidū neveidojas renīte, skaņai rodas šņācoša pieskaņa (Miltiņa, 2005, 86 – 87; Baumanē, 1976, 11).

Cieša mēles saitīte var būt kā viens no faktoriem, kas veicina skaņas [l] fonētiskos izrunas traucējumus.

Izdala šādus [l] skaņas izrunas traucējuma veidus:

- ♦ **Starpzobu izruna** – mēles gals atrodas starp augšējiem un apakšējiem priekšzobiem;
- ♦ **Lūpu – zobu izruna**, tās gadījumā apakšlūpa ir tuvināta augšējiem priekšzobiem, bet mēles priekšējā daļa un mēles gals izmazaktīvs. Izrunātā skaņa pēc akustiskajām pazīmēm līdzinās skaņai [v];
- ♦ **Lūpu izrunā** aktīvi piedalās lūpas, bet mēles priekšējā daļa ieņem stāvokli kā piepatskaņa [u] izrunas;
- ♦ **Mīkstināta** skaņas izruna pēc skanējuma starpposms starp cieto [l] un mīksto [l̥] skaņu, izrunas laikā daļēji aktivizējas mēles vidējā daļa (Miltiņa, 2017, 32)

Tāpat, ļoti izplatīta ir skaņas [r] kropļota izruna jeb rotacisms, arī [r] nepareizas izrunas, kropļojuma izpausmes ir daudzveidīgas.

- ♦ **Velārā artikulācija**. Skaņas izrunas laikā mēles pakaļējā daļa tiek pacelta pret mīksto aukslēju apakšējo malu, veidojot spraugu. Izelpojamais gaiss plūstot ievibrina mīkstās aukslējas.
- ♦ **Uvulārais** skaņa veidojas, vibrējot mīksto aukslēju daļai – ūkai. Veidojas tā saucamā kakla [r] skaņa.
- ♦ **Vienvibrācijas** [r] skaņa – mēles gals nevibrē, bet pieskaras augšējo zobu alveolām vienu reizi. Skaņas izruna līdzinās skaņas [t] izrunai.
- ♦ **Vaigu izrunas** gadījumā gaisa plūsma virzās cauri mēles sānu un augšējo sānu zobu veidotajām spraugām, ievibrinot vaigus.
- ♦ Skaņas veidošanā piedaloties lūpām vai lūpai – zobiem, rodas „kučiera” izruna, skaņas izruna līdzinās skaņai [v] (Miltiņa, 2005, 142 – 143).

Vidējā pirmsskolas vecumā vēl var nebūt izveidojusies precīzas skaņas [r] izruna, tomēr ir vērts pievērst uzmanību šīs skaņas kropļotas izrunas vai neizrunāšanas iemesliem, lai nepieciešamības gadījumā veiktu savlaicīgu korekcijas darbu.

Iepriekš aplūkotie skaņu izrunas traucējumi balstās uz skaņu izrunas kropļošanu, šie skaņu izrunas traucējumi var skart vienu vai vairākas skaņu grupas, piemēram, vaļējais priekšējais sakodiens ir visu priekšējo mēleņu starpzobu izrunas cēlonis, jo novirzes zobu rindu attiecībās neļauj mēles galu noturēt aiz augšējiem un apakšējiem priekšzobiem. No tā izriet, ka skaņu izrunas traucējumus var iedalīt arī pēc traucējuma skarto skaņu skaita:

- ♦ vienkāršos skaņu izrunas traucējumos, kad bērnam konstatēts vienas skaņas vai vienas skaņu grupas izrunas traucējums;
- ♦ saliktajos skaņu izrunas traucējumos – vērojami vairāku skaņu grupu izrunas traucējumi (Baumane, Keire, 1994,9)

Pirmsskolas izglītības iestādē pedagogam jāpievērš uzmanība bērnu runai, jāieklausās skaņu izrunā, jo tieši pedagogs nereti ir tas, kurš var norādīt uz skaņu izrunas traucējumiem un veicināt logopēdiskās korekcijas uzsākšanu traucējuma novēršanai vai mazināšanai. Ir būtiska agrīna diagnostika un korekcijas darbs. Lai bērna runa attīstītos un nostiprinātos atbilstoši valodas normām.

2.2. Priekšējo mēleņu fonētisko traucējumu novēršanas darba paņēmieni un darba posmi

Bērns nespēj apzināti mainīt un analizēt to, ko ir runājis, nespēj kritizēt un uzlabot valodu atbilstoši pareizam valodas lietojumam. Tas jādara pieaugušajam (Markus, 2003, 9 – 10).

Uzsākot logopēdisko korekciju skaņu izrunas traucējumu novēršanai, jāņem vērā bērna vecums, jo fizioloģiski bērna runa attīstās līdz 4 gadu vecumam, līdz ar to korekcijas darbs uzsākams, sasniedzot minēto vecumu. Korekcijas darba uzsākšanu var ietekmēt tas, kuras skaņas izrunas traucējumi būtu jānovērš. A. Baumene, kā piemērotāko vecumu skaņu izrunas traucējumu novēršanai, norāda piecu gadu vecumu, savukārt skaņu [s], [z], [c] un [dz] starpzobu, sānu vai deguna izruna koriģējama arī jaunākā 3 – 4 gadu vecumā, jo šo skaņu artikulāciju bērns apgūst no trīs gadu vecuma (Baumane, 1976, 5 – 6). Turpretī skaņas [r] artikulāciju lielākais vairums bērnu apgūst tikai 5 – 7 gadu vecumā (Baumane, Keire, 1994, 20).

Korekcijas darba panākumus un laiku nosaka traucējuma sarežģītība, bērna vecums un individuālās īpašības, motivācija, nodarbību regularitāte un vecāku līdzdalība. Tomēr vecāki,

īpaši kamēr bērns vēl ir mazs, bieži vien nepareizo izrunu saista ar bērna vecumu, nevis valodas traucējumu. Vecākiem bieži vien ir grūti saklausīt skaņu nepareizo izrunu, jo viņi ir pieraduši pie bērna runas, tāpēc kļūdas neuztver.

Bērniem, kam 5 gadu vecumā vērojami skaņu izrunas traucējumi, ir obligāti būtu jāuzsāk logopēdiski koriģējošais darbs. Bērna runa šajā vecumā padodas korekcijai, jo nepareizā skaņu izruna vēl nav pilnībā nostiprinājusies, bērnam piemīt dabiska tieksme atdarināt, tāpēc vieglāk iemācīties atdarinot pareizu runas paraugu.

Tā kā logopēdiskā korekcija izglītības iestādē ir cieši saistīta ar pedagoģisko procesu, S.Tūbele (2019) norāda, ka sekmīgas logopēdiski koriģējošās darbības norisei ir jāņem vērā šī procesa nosacījumi:

- ♦ zinātniskums,
- ♦ sistemātiskums,
- ♦ secīgums,
- ♦ pieejamība,
- ♦ uzskatāmība,
- ♦ apzinīgums un aktivitāte,
- ♦ zināšanu noturīgums,
- ♦ individuāla pieeja;

un specifiskie principi:

- ♦ etiopatogēnētiskais princips – jāņem vērā traucējuma izcelsme un patoloģijas;
- ♦ sistēmiskums – valoda kā sistēma;
- ♦ princips ievērot runas traucējuma struktūru – primārie un sekundārie traucējumi;
- ♦ kompleksas pieejas princips;
- ♦ secīguma princips;
- ♦ attīstības princips,
- ♦ ontogēnētiskais princips – jāņem vērā runas un valodas attīstības nosacītās likumsakarības, piemēram, ja bērns 5 gadu vecumā runā kā 3 gadīgs, tad ar bērnu strādās kā ar trīsgadīgu;
- ♦ personisko īpašību ievērošanas princips;
- ♦ darbības princips;
- ♦ runas prasmju attīstība dabiskajā komunikācijas vidē;
- ♦ apvedceļa izmantošanas princips (Tūbele, 2019, 23).

Logopēdijas nodarbībās galvenais uzsvars tiek likts uz skaņu izrunas traucējumu mazināšanu un novēršanu, jāattīsta bērna iemaņas pareizai skaņu izrunāšanai. Šim procesam jābūt bērnam saistošam, interesantam. Tā kā pirmsskolas vecumā galvenās aktivitātes ir rotaļa

un spēle, logopēdiskajam darbam vajadzētu būt rotaļu un spēles formā, kas ietver dažādus vingrinājumus artikulācijas aparāta muskuļu nostiprināšanai, kustību precizitātes un ātruma veicināšanai.

Logopēdiskajā darbā liela nozīme ir dažādu speciālistu savstarpējai sadarbībai. Bērnām ar anatomiskām izmaiņām perifērajā runas aparātā – nepareizu sakodienu, īsu zemmēles saitīti, šķeltnēm – ir primāri nepieciešama kvalificētu mediķu palīdzība.

Gadījumos, kad bērna runai ir nepareiza, nazāla pieskaņa, logopēds rosina bērna vecākus apmeklēt otolaringologa konsultāciju, lai noteiktu iespējamus iemeslus – palielināti polipi, veidojumi deguna blakusdobumos u.c. – šādai nepareizai skaņu izrunai (Baumane, Ķeire, 1994, 7 – 8).

Galvenā darba forma pirmsskolas izglītības iestādē ir individuālās korekcijas nodarbības, bet netiek izslēgta iespēj strādāt apakšgrupās īpaši skaņu nostiprināšanas posmā bērniem ar vienādiem skaņu izrunas traucējumiem. Optimālais nodarbību ilgums ir 15 – 20 minūtes, un, lai rezultāts tiktu sasniegts iespējami ātrāk, nodarbībām būtu jānotiek vismaz trīs reizes nedēļā (Miltiņa, 2008, 25).

Skaņu izrunas traucējumu novēršanas procesā liela nozīme ir logopēda un bērna savstarpējām attiecībām, tām jābūt pozitīvām, jāprot savstarpēji sadarboties un uzticēties. Pozitīvas savstarpējās attiecības nerodas vienā mirklī, tās pieaugušajam, ņemot vērā bērna personības īpatnības, mērķtiecīgi jāveido. Sākumā logopēds iet uz grupu, uz bērnam jau ierasto vidi, tad pakāpeniski iepazīstina bērnu ar logopēdisko kabinetu, nodarbības jāveido bērnam interesantas, motivējošas, uzdevumiem jābūt daudzveidīgiem, bet uz vienotu mērķi vēršiem. Nodarbību laikā jāveicina bērna aktivitāte, svarīgi koncentrēties uz sasniegumiem, izaugsmi (Волкова, 1989, 79).

Vienkāršu skaņu izrunas traucējumu, kad problēmas ir tikai ar vienas skaņas vai skaņu grupas izrunu, korekcijas darbam nepieciešami apmēram 1 – 3 mēneši, turpretī sarežģītu fonētisko traucējumu novēršanai būs nepieciešami vismaz 3 – 6 mēneši sistemātisks logopēdiskās korekcijas darbs (Miltiņa, 2005, 73)

Darba autore piekrīt A. Cukuras un D. Cukuras – Akmenes uzskatiem, logopēdiskām nodarbībām jābūt dinamiskām, logopēdam pēc iespējas tie jāmaina. Skaņu izrunas korekcijas gaitā ir jādomā par metožu un vingrinājumu dažādošanu, jo ilgstošas vienvēidīgas darbības bērnu nogurdina un nemotivē sadarboties. Jo spraigāki, daudzveidīgāki un interesantāki būs vingrinājumi, jo intensīvāk bērns strādās un darba rezultāts būs uzskatāmāks (Cukura, Cukura – Akmene, 2004, 4).

Logopēdiski koriģējošais darbs sākas ar bērna skaņu izrunas pārbaudi, tajā iegūtie dati palīdz logopēdam noteikt skaņu izrunas traucējuma veidu un izstrādāt individuālās korekcijas

plānu, skaņu izrunas traucējuma mazināšanai un novēršanai. Analizējot bērnu fonētiskos traucējumus, logopēdam jāņem vērā arī bērna personības psiholoģiski pedagoģiskās savdabības, jo nereti bērniem ar skaņu izrunas traucējumiem novērojama izmainīta uzvedība (Miltiņa, 2005, 61).

Veiksmīga rezultāta sasniegšanai – skaņu izrunas traucējuma novēršanai, atkarībā no simptomu pārsvara dažādos variantos tiek kombinēti darba paņēmieni. Ja skaņas izrunā tiek kropļotas veicami trīs darba posmi:

1. **Sagatavošanas posms.** Šajā posmā runas dzirdes un runas kustības analizatori tiek sagatavoti pareizai skaņas uztverei un izrunai. Tiek veikti vingrinājumi, kas nostiprina lūpu un mēles konkrēto daļu muskuļus, mīkstās aukslējas, izstrādāta gaisa plūsmas virzība pa mēles viduslīniju.
2. **Skaņas pareizas izrunas mācīšanas posms.** Šajā posmā māca konkrētas skaņas pareizu artikulāciju un valodas normai atbilstošu skanējumu. Īsteno skaņas izrunas „tīrskanību”.
3. **Skaņas nostiprināšanas posms.** Šajā posmā notiek iemācītās skaņas pakāpeniska ieviešana bērna runā, izmantojot zilbes, vārdus, vārdu savienojumus, teikumus, saistīto runu (Miltiņa, 2008, 69).

Šie darbības principi jeb posmi tiek ievēroti logopēdiskās korekcijas darbā veicot skaņu izrunas labošanu, gan fonētisko traucējumu, gan fonētiski fonemātisko traucējumu gadījumos. Bērniem, kuriem ir fonētiski fonemātiskie skaņu izrunas traucējumi papildus šiem trim posmiem ir vēl viens ceturtais posms – skaņu atšķiršana, kurā tiek nostiprināta pareiza skaņas izruna skaņām, kuras tiek jauktas vai aizstātas.

Darba turpinājumā autore pievērsīsies detalizētākam katra skaņu izrunas fonētisko traucējumu novēršanas posma izvērtējumam.

1. Skaņu izrunas sagatavošanas posms

Viens no galvenajiem uzdevumiem pareizā skaņas izrunas veidošanas pirmajā posmā ir sagatavot artikulācijas aparātu pareizai skaņas izrunai. Sagatavošanas posmā lūpām, mēlei, balsij un elpošanai tiek izmantoti dažādi vingrinājumi. Veicot šos vingrinājumus, ieteicams izmantot spoguļus, lai runātājs varētu novērot un koriģēt savas kustības.

Šis posms sevī ietver artikulācijas orgānu sagatavošanu skaņu izrunāšanai izmantojot artikulācijas vingrinājumus, rotaļvingrinājumus apvienojumā ar īpašiem artikulācijas vingrinājumiem katrai skaņai (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 307).

Priekšējo mēleņu izrunas traucējumu novēršana tiek sākota ar sagatavošanas posmu. Šī posma darba galvenie paņēmieni ir vingrinājumi artikulācijas aparātam, lai veicinātu tā kustīgumu, pirkstu sīkās muskulatūras trenēšana, bērna dzirdes un fonemātiskās uztveres

aktivizēšana. Pēc dzirdes ir svarīgi salīdzināt skaņas pareizo un kropļoto skanējumu. Piemēram, salīdzināt, kā skan [s] starpzobu izrunā un atbilstoši valodas literārajai normai. Elpošanas un stājas vingrinājumi (Miltiņa, 2005, 73 – 75).

Lai labotu skaņu [s] un [z] izrunas sagatavošanās posmā veic: lūpu aktivizēšanu, piemēram, ar smaidu atveriet lūpas, paslēpiet, savelciet lūpas taurītē un izstiepiet uz priekšu, smaidiet, lai zobi ir labi redzami; mēles galiņa aktivizēšanu – imitēt kaķi, kā viņš lok pienu, ar mēles galu pieskarties pie augšlūpas – apakšlūpas, pie augšējiem – apakšējiem priekšzobiem (Skaista, Bārda, 2011, 9).

Labojot skaņas [l] izrunu runas aparāta sagatavošana ietver šādas darbības: augšējās lūpas laizīšana; augšējās lūpas slēpšana zem mēles; paceltas mēles noturēšana, līdz pieaugušais aizskaita līdz 5. Savukārt skaņas [r] izrunas labošanas sākotnējā posmā runas aparāta sagatavošana jāveic šādi: ar mēles galu veikt masāžas vaigiem un lūpām no iekšpuses; pacelt mēles galu pie augšējiem priekšzobiem, nolaist pie apakšējiem; mēles priekšējo daļu novietot starp zobiem un nopūst vates piciņu no mēles gala u.c. (Skaista, Bārda, 2011, 11 – 12).

Diplomdarba autore praktiskajā darbā ar bērniem novērojusi, ka artikulācijas vingrinājumiem jābūt dažādiem, jo bērniem apnīk pildīt vienveidīgus, lai arī ļoti nepieciešamus, vingrinājumus. Vingrinājumus var kombinēt dažādām artikulācijas aparāta daļām, piemēram, viens mēles, viens lūpu un viens elpošanas vingrinājums.

Skaņu izrunas traucējumu novēršanā nozīmīga loma atvēlama arī dažādu kustību un pirkstu sīkās muskulatūras vingrinājumiem, šādi vingrinājumi sekmē vispārējās kustību koordinācijas attīstību un aktivizē smadzeņu darbību. Darbošanās ar dažādiem, daudzveidīgiem materiāliem ne tikai nodrošina bērna radošās izpausmes, bet arī sekmē bērnu roku muskulatūras nostiprināšanos (kas būtiska rakstīšanai), attīsta redzi, tausti un atmiņu (Hadaņonoka, Hadaņonoka, 2014, 41).

Visus artikulācijas aparāta un kustību vingrinājumus vēlams iesaistīt rotaļās, tādējādi bērns nemanot, nepiespiesti sagatavojas pareizai skaņu izrunai.

2. Izolētas skaņas mācīšanas posms

Noteiktas skaņas mācīšana, izmantojot skaņas imitāciju, mehānisko paņēmienu (lietojot lāpstiņu, logopēdiskās zondes vai nomazgātu rādītājpirkstu), mācīt skaņu izrunu no citām pareizi izrunātām skaņām bez mehāniskas palīdzības, kā arī skaņas mācīšanai var izmantot jaukās mācīšanas tehnikas.

Kā, jau minēts, skaņas izrunu var mācīt pēc dažādiem paņēmieniem. Ja skaņas netiek izrunātas vispār, tad piemērotākais ir skaņu atdarināšanas paņēmiens. Veidojot šos vingrinājumus, jāizdomā, kā vislabāk atdarināt pazīstamākās un interesantākās apkārtējās

vides parādības un kā šie vingrinājumi labāk palīdzētu izveidot pareizu fonēmu artikulāciju. Logopēdijas nodarbībās visbiežāk izmanto dabas skaņu atdarinājumus.

Mācot skaņu, izmantojot, atdarināšanas paņēmieni tiek aktivizēta gan bērna dzirde, jāsaklausā pareizais skaņējums, gan redze – vērojot lūpu un mēles pozīciju. Šajā darba posmā joprojām turpinās artikulācijas vingrinājumu izpilde.

Skaņas izrunu var mācīties arī balstoties uz citām skaņām, kuru izrunas laikā tiek pamainīta artikulācijas aparāta pozīcija un līdz ar to atskan mēlī skaņa. Vispiemērotākā skaņu izrunas mācīšana, balstoties uz citām, skaņām ir skaņām [c] un [dz], jo šīs skaņas ir saliktas, jeb veidojas no divu dažādu skaņu kopskaņēšanas (Miltiņa, 2005, 93).

Starpzobu sigmatisma gadījumā bērnam jā māca turēt mēli aiz zobiem tos viegli sakļaujot. Skaņu māca izrunāt sakļautiem zobiem.

Sāniskā un nazālā sigmatisma gadījumā bērnam lūdz izbāzt platu nesasprindzinātu mēli un pūst izelpojamā gaisa strūklu caur zobiem. Pūšot gaisa strūklu un pakāpeniski atvelkot mēli aiz priekšzobiem, bērns pareizi izrunās skaņu [s] (Baumane, 1976, 12).

Veidojot skaņu [l], bērnam vispirms jā māca ritmiski pacelt mēli pie priekšējo zobu saknēm un nolaist uz leju. Tad bērniem liek šūpot mēlīti uz augšu un leju un dziedāt – ā – ā – ā. Brīdī, kad mēle piespiežas pie alveolām, rodas skaņa [l] (Baumane, 1976, 30).

Mehānisko paņēmieni, kad tiek pielietoti dažādi palīglīdzekļi – logopēdiskās zondes, špāteles, arī tīrs pirksts, izmanto ja pareiza skaņa tomēr neveidojas. Ar palīglīdzekļiem iedarbojas, uz mēli novietojot to pareizajā pozīcijā. Pēc ilgstošiem vingrinājumiem, palīdzot pašam sev ar špāteli vai savu pirkstu, bērns apgūst skaņas artikulācijai nepieciešamo pozu (Miltiņa, Pastare, 1997, 19).

Izolētas skaņas mācīšanā tiek izmantots arī jauktais paņemiens. Tas apvieno atdarināšanas un mehānisko paņēmieni. Vadošā loma skaņas izrunas pareizā apgūvē, šajā gadījumā ir atdarināšanai un logopēda skaidrojumiem. Mehānisko iedarbību lieto kā papildinājumu, lai iegūtu pilnīgāku un precīzāku nepieciešamās artikulācijas izpildi (Болкова, 1989, 84). Skaņas [r] mācīšanai bērnam jāatver mute, jāpaceļ mēle aiz augšējiem priekšējiem zobiem un jāsaka [z]. Izveidojas mazvibrējoša skaņa [r]. Ar špāteli vai bērna rādītājpirkstu kustina viņa mēles galu pa labi un pa kreisi, panākot skaņas izrunai nepieciešamo vibrāciju (Baumane, 1976, 26).

Kad izolētas skaņas izruna ir iemācīta, pāriet pie skaņas nostiprināšanas jeb ieviešanas runā.

3. Skaņas nostiprināšanas posms

Pakāpeniska, skaidri iegaumētās skaņas ieviešana runā. Lai skaņu nostiprināšana būtu veiksmīga, tā tiek iedalīta noteiktos darba posmos:

1. skaņas nostiprināšana zilbēs;
2. skaņas nostiprināšana vārdos;
3. skaņas nostiprināšana vārdu savienojumos;
4. skaņas nostiprināšana teikumos;
5. skaņu nostiprināšana saistītajā runā;

Pāreja uz nākamo posmu pieļaujama, kad iepriekšējais apgūts (Tūbele, Lūse, 2012, 53).

Iemācītās skaņas nostiprināšanu sāk ar vienkāršāko – zilbi, sākumā skaņas nostiprina atvērtajās, tad slēgtajās zilbēs, izņēmums ir skaņas [c] un [dz], kuru nostiprināšanu sāk ar slēgtajām zilbēm. Bērni salīdzinoši ātri zaudē interesi par vienkāršu zilbju atkārtošanu, nepieciešams zilbju atkārtošanu iesaistīt rotaļās, vai tām pievienot ritmu, kustības (Miltiņa, 2005, 77).

Skaņas izrunas nostiprināšanas posmā ir lietderīgi izmantot raitas runāšanas veicināšanai paredzētos pantus, dzejoļus, tekstus ar lielu koriģētās skaņas atkārtojumu skaitu. Tas palīdzēs ātrāk ieviest nepieciešamo skaņu bērna ikdienas runā, tas ir, sarunvalodā. It īpaši izteismīga skaitāmpantu skandēšana un bieža atkārtošana palīdzēs nostiprināt skaņu izrunu (Skaista, Bārda, 2011, 10).

I. Miltiņa norāda, ka nostiprināšanas posms ir laukietilpīgs, no pirmās pareizās skaņas izrunas līdz tās pareizai lietošanai runā var paiet 30 – 45 dienas, ar nosacījumu, ka pareizā izruna tiek trenēta. Jāņem vērā ka sākumā bērns abas skaņu izrunas gan nepareizo, gan pareizo lieto paralēli (Miltiņa, 2005, 77).

Fonētisko traucējumu novēršanā būtiska un neatsverama loma ir vecāku sadarbībai ar logopēdu. Lai skaņas izrunas apguves process noritētu ātrāk un veiksmīgāk, nepietiek tikai ar nodarbībām logopēda kabinetā, kas nereti ir 1 – 2 reizes nedēļā, jāvingrinās ir katru dienu, tikai tad būs redzams darba rezultāts. Vecāki var kopā ar bērnu veikt artikulācijas vingrinājumus, sīkās pirkstu muskulatūras nostiprināšanas vingrinājumus un, protams, pareizas skaņas nostiprināšanu vārdos, teikumos un saistītajā runā.

Darba turpinājumā autore pievērsīsies fonētisko traucējumu novēršanas iespējām izmantojot artikulācijas vingrinājumus – pasakas.

2.3. Artikulācijas vingrinājumi – pasakas priekšējo mēleņu fonētisko traucējumu novēršanai

Lai precīzi izrunātu skaņas, ir nepieciešams pareizs artikulācijas aparāta kustīgums, tas ir, runas aparāta orgānu koordinēta darbība. Ja artikulācijas kustībā rodas kādas problēmas, tās vienmēr tiks atspoguļotas nepareizā izrunā.

Vingrinājums ir noteiktā veidā organizētas darbības mērķtiecīga atkārtošana, lai uzlabotu pašu izpildes procesu. Vingrinājumi var būt modelēti vai radoši. L. Žukovs (Žukovs, 1997) izdala vingrinājumu didaktiskās prasības:

- ♦ vingrinājumiem jābūt koncentrētiem, bērniem saprotamiem;
- ♦ vingrinājumiem jābūt dažādiem, bet uz vienu mērķi vērštiem;
- ♦ vingrinājumu izpilde ir jāuzrauga, jālabo bērnu neprecizitātes vingrinājumu izpildē;
- ♦ vingrinājumu veikšanai jānotiek pēc noteiktas sistēmas, spontāni vingrinājumi nav efektīvi;
- ♦ vingrinājumu grūtības pakāpe pakāpeniski jāpalielina (Žukovs, 1997, 81).

Kā norāda logopēde O. Jugova (Югова) komunikācijas laikā mēs izmantojam aptuveni simts muskuļus, ieskaitot kakla, krūškurvja, sejas, mēles, mīkstās aukslējas muskuļus. Lai kontrolētu visus šos muskuļus, tiek darbināti vairāk muskuļu nekā ejot un skrienot. Artikulācijas vingrinājumi ir vērsti uz tiem orgāniem, kuros ir muskulatūra: mēle, lūpas (mutes apļveida muskuļi), sejas muskuļi, bet, galvenokārt, tie ir domāti mēlei, jo tieši mēle ir galvenais runas orgāns, un tās muskuļu attīstība un stiprināšana palīdzēs precīzāk un skaidrāk izrunāt visas skaņas (Югова, 2018).

Artikulācijas vingrinājumi veido atsevišķu kustību kompleksu, kas nepieciešams, lai skaņa skanētu pareizi. Katrs kustību elements tiek izstrādāts atsevišķi (Miltiņa, 2005, 76).

Pirms vingrinājumu uzsākšanas svarīgi pārbaudīt artikulācijas aparāta kustīgumu. Veicot šo pārbaudi, jāpalūdz bērns parādīt mēli. Logopēdam nepieciešams pievērst uzmanību šādiem simptomiem Pievērsiet uzmanību šādiem simptomiem:

- ♦ bērns pēc lūguma nevar izbāzt un noturēt mēli noteiktā pozīcijā dažas sekundes,
- ♦ mēli var izbāzt tiksi daļēji, bet ātri to ievelk atpakaļ,
- ♦ nevar mēli pacelt uz augšu, pakustināt no vienas puses uz otru,
- ♦ ceļot mēli, līdz kustās apakšžoklis,
- ♦ izvīrītā mēle sāk drebēt vai novīrīt uz sāniem,
- ♦ novērojama izteikta (pārmērīga) siekalošanās.

Ja tiek novēroti vairāki no uzskaitītajiem simptomiem, tad, visticamāk, bērnam būs nepieciešams, papildus artikulācijas vingrinājumiem, izmantot palīgīdzekļus pareizas mēles pozīcijas nodrošināšanai vingrinājumu izpildes laikā (Юрова, 2018).

Diplomdarba autore piekrīt viedoklim, ka nav universālu vingrinājumu, kas būtu piemēroti visiem bērniem. Katrs gadījums ir individuāls, un tikai speciālists var izskaidrot, kuras metodes katrā gadījumā būs visefektīvākās.

Bērni bieži nepievērš uzmanību savas sejas mīmikai, muskulatūrai. Reizēm grūtības sagādā saraukt pieri, pārmaiņus aizvērt vienu aci un skatīties ar otru, ar mīmiku parādīt dažādas emocijas, parādīt zobus, mēli utt. Šādiem bērniem vērojams arī netrenēts artikulācijas aparāts. Veicot vingrinājumus, jāpievērš uzmanība kustību kvalitātei, jācenšas panākt, lai kustības būtu koordinētas un harmoniskas. Ar artikulācijas vingrinājumu palīdzību iespējams izraisīt jaunas artikulācijas aparāta kustības un atjaunot novērtā atstātās funkcijas (Buivide, 2012, 9).

Viens no logopēda galvenajiem instrumentiem, ar ko veicama skaņu izrunas korekcija, ir artikulācijas aparāta vingrinājumi, kas nostiprina runas orgānu muskuļu sistēmu.

Artikulācijas vingrinājumi – runas aktīvo orgānu vingrinājumi, ko logopēda vadībā bērns izpilda vienu vai vairākas reizes dienā (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 36). Pareizai skaņu izrunai nepieciešami stipri un kustīgi runas orgāni – mēle, lūpas un aukslējas. Lai skaidri, izteiksmīgi un pareizi izrunātu visas skaņas, nepieciešams pazīt savus runas orgānus, un tie prasmīgi jāizmanto. Bērniem ar skaņu izrunas traucējumiem, būtu ļoti svarīgi izpētīt savu muti spoguļa priekšā, novērot lūpu, mēles, vaigu darbību (Skaista, Bārda, 2011, 5).

Lai sasniegtu maksimāli labu rezultātu artikulācijas aparāta vingrinājumu izpildes laikā jāievēro šādi priekšnoteikumi:

- ♦ artikulācijas vingrinājumu atlases principu nosaka izrunas traucējuma raksturs. Logopēds sastāda artikulācijas vingrinājumu kompleksu individuāli katram bērnam;
- ♦ artikulācijas vingrinājumu izvēlei jābūt mērķtiecīgai, svarīgs nav vingrinājumu skaits, bet gan pareiza to izvēle un izpildes kvalitāte;
- ♦ jāietver gan statiski vingrinājumi, gan vingrinājumi, kas nodrošina dinamisku kustību attīstību;
- ♦ mācot pareizu artikulāciju jāpanāk kustību precizitāte, tīrība, noturība, plūstoša pārslēgšanās no vienas artikulācijas pozas uz nākamo;
- ♦ vingrinājumiem savstarpēji jāapvieno mēles, lūpu, un citu runas orgānu kustību. Tie nedrīkst pārslogot runas orgānus. Logopēdam jāseko, lai katra runas orgāna kustības tiktu izpildītas simetriski, attiecībā pret sejas labo un kreiso pusi;

♦ vingrinājumiem jābūt regulāriem, bet īslaicīgiem un dažādotiem, lai bērnam neapniktu tos pildīt, nerastos nogurums (Волкова, Селиверстов, 1997, 117 – 118). Savukārt O. Jugova (Югова, 2018) iekļaujot darbā artikulācijas vingrinājumus, aicina ievērot sekojošos artikulācijas vingrinājumu pamatprincipus:

- ♦ regularitāte – tas nozīmē, ka ikdienas piecu minūšu nodarbības būs noderīgākas, nekā stundu ilga vingrināšanās reizi nedēļā;
- ♦ spēles forma – artikulācijas vingrinājumiem jābūt ne tikai noderīgai, bet arī patīkamai laika pavadīšanas nodarbei;
- ♦ redzamība – bērnam jāredz sava darbošanās, tam var izmantot spoguļi, pieaugušais, sēžot pretī bērnam, var būt kā paraugs kustībām. Jo vairāk analizatoru (redze, dzirde, tauste) ir savienoti, veicot vingrinājumus, jo efektīvāks būs rezultāts
- ♦ ērtības – vingrinājumi jāveic ērtā stāvoklī, visbiežāk sēdus pozīcijā, rokas un kājas ir miera stāvoklī, mugura taisna;
- ♦ pakāpeniskums – vispirms izmēģina vienkāršākos vingrinājumus, pakāpeniski palielinot grūtības pakāpi. Jaunu vingrinājumu apguvi veic tikai tad, kad iepriekšējais vingrinājums nostiprināts;
- ♦ lietderība – ja bērnam vingrinājumu izpilde padodas bez grūtībām, ir vērts padomāt, vai viņam šāda darbošanās ir nepieciešama, jo vingrinājumu mērķis ir pilnveidot runas orgānu darbības (Югова, 2018).

Darba autore piekrīt šiem izvirzītajiem priekšnoteikumiem, vienlaikus kā svarīgu atzīmējot arī pozitīvu emocionālo gaisotni darba procesa laikā un nepieciešamību akcentēt bērna izaugsmi un pozitīvos sasniegumus.

Artikulācijas aparāta vingrinājumi sevī ietver vingrinājumus lūpām, mēlei, aukslējām un žokļa locītavām. Priekšējo mēleņu izrunas fonētisko traucējumu korekcijā svarīgākie ir lūpu un mēles muskulatūras nostiprinošie vingrinājumi, kā arī vingrinājumi pareizas gaisa plūsmas nodrošināšanai skaņas izrunas laikā. Lai veicinātu pareizu priekšējo mēleņu skaņu izrunu, pietiekami daudz laika jāatvēl runas orgānu muskulatūras aktivizēšanai un nostiprināšanai.

Lūpu vingrinājumi paredzēti, lai veidotu artikulējošo kustību precizitāti, skaidrumu, plūšanu, noturību un spēju plūstoši (nepārtraukti) pārslēgties no vienas artikulācijas kustības uz nākamo. Lūpu vingrinājumi nostiprinās neaktīvu lūpu muskulatūru, tādejādi veicinot skaņas pareizu skanējumu.

Priekšējo mēleņu izrunas korekcijai tiek izmantoti vingrinājumi, kas nostiprina pasīvo lūpu muskulatūru, piemēram, iestiept lūpas smaidā, pastiept uz priekšu un citi (skat.5.pielikumu).

Lūpu vingrinājumu izpildē jāpievērš uzmanība bērna elpošanai, izelpa nedrīkst būt pārāk gara. Lūpu muskulatūras pamatā ir mutes muskulis, kas savienots ar ādu un visiem mīmikas muskuļiem. Visi šie muskuļi, kas atrodas ap muti, veic lūpu kustības (sūkšanu, košļāšanu, artikulāciju, pūšanu), praksē bieži tiek novērots, ka bērns lūpas koda, sūkā, laiza vai pārāk cieši sakniebj, tas var būt gan ieradums, gan pārlietu liels sasprindzinājums. To var novērst ar attiecīgiem vingrinājumiem (Buivide, 2012, 9).

Mēles vingrinājumi aktivizē un nostiprina mēles muskulatūru (skat. 4.pielikumu).

Mēles muskuļiem darbojoties, mēli var kustināt visos virzienos. Praksē novērots, ka mēles ir ļoti dažādas – īsas, garas, biezas, mazkustīgas vai pārlietu kustīgas. Lai ar mēli varētu izdarīt dažādas kustības tai skaitā veidot skaņas, mēle ir jāvingrina. Diemžēl, bērni to ne vienmēr vēlas darīt, tāpēc vēlamā rezultāta panākšanai jāizdomā kā bērnu ieinteresēt. Ņemot vērā, ka bērniem pirmsskolas vecumā dominē uzskatāmi tēlainā domāšana, mēles vingrinājumiem tiek doti dažādi nosaukumi, tie tiek saistīti ar noteiktiem tēliem (Buivide, 2012, 10).

Būtiski izvēlēties atbilstošus vingrinājumus katras skaņas artikulācijai. Priekšējo mēleņu [s], [z], [c] un [dz] izrunas traucējumu gadījumā bērnam jātrenē spēja mēles priekšējo daļu nolaist pie apakšējiem priekšzobiem, bet mēles sānu daļu pacelt pie augšējiem sānu zobiem. Savukārt [l] un [r] izrunas traucējumu gadījumos mēles gals jāceļ uz augšu, kur tas piekļaujas alveolām, vai cietajām aukslējām, bet mēles sāni pacelti pret augšējiem sānu zobiem (Miltiņa, 2005).

Darba autore pēc novērojumiem praktiskajā darbā secina, ka vingrinājumi, kas saistīti ar noteiktiem tēliem, kuriem nepieciešama pārveidošanās, izraisa bērnos interesi, kļiedē nogurumu un veicina uzmanības noturību.

Elpošanas vingrinājumi gaisa plūsmas aktivizēšanai. Plūstoša, vienmērīga izelpa ir nepieciešama vienmērīgai runai. Elpošanas vingrinājumi jāpilda uzmanīgi, lai bērnam nesareibtu galva (Brantevica, 2016, 7).

Elpošanas vingrinājumi palīdzēs attīstīt prasmes virzīt gaisa plūsmu skaņas izrunas laikā. Elpošanas vingrojumiem var tikt izmantoti viegli lidojoši un viegli aizpūšami priekšmeti, kā, piemēram, spalvas, papīra lapiņas vai papīra salvetītes (skat. 6.pielikumu).

Svarīgs izteiksmīgs, skanīgs runas nosacījums ir pareiza un pilnvērtīga runas elpošana. Tā piedalās runāšanas procesā un nosaka balss, skaņu veidošanos. Izelpošana ir dominējošais elpošanas faktors, kuras ilgums salīdzinājumā ar ieelpu veido attiecību 20:1. Ne mazāk svarīgs izelpas vieglums un vienmērīgums. I. Miltiņa atzīmē, ka bērns pareizi elpos un runās tikai tad, kad nesusprindzinās kakla, plecu muskuļus, turēs galvu taisni, brīvi un nepiespiesti kontrolēs ne tikai rokas, bet arī pārējās ķermeņa daļas (Miltiņa, 2008, 229).

Izteiksmīgas, skanīgas runas nosacījums ir pareiza elpošanas mācīšana. Runas elpošana ir iesaistīta runāšanas procesā un nosaka balss un skaņu veidošanos (Bāra, 2017, 33).

Elpošanas vingrinājumu mērķis ir veicināt pareizu, ritmisku ieelpošanu un izelpošanu, ieelpas brīdī aktīvi izrunājot skaņas, zilbes, vārdus. Šie vingrinājumi palīdz palielināt izelpas ilgumu un spēku (Skaista, Bārda, 2011, 6).

Svarīgi atzīmēt, ka vingrinājumu laikā jāseko, lai netiek sasprindzināti kakla un plecu muskuļi. Praktiskajā darbā, darba autore novērojusi, ka bērns nenasprindzinātu stāju iegūst nostājoties ar muguru pie sienas, lai pakausis, pleci un papēži pieskaras sienai.

Bieži skaņas izruna ir traucēta tāpēc, ka gaiss neplūst pa mēles vidu uz āru, bet tiek aizsprostots ar mēles galu un virzās uz augšu līdz aukslējām, radot šņācošu skaņu. Pūšanas vingrinājumi jāuzsāk pakāpeniski. Ja bērnam ausu maliņas kļūst baltas, vingrinājums jāpārtrauc. Pūšot svilpītes, stabulītes, taurītes, jāieelpo caur degunu. Izpūtienu ilgumu nosaka sekundēs. Vingrinājumu gaitā sekunžu skaitam jāpieaug, jāseko līdzī, lai vingrinājumus izpilda nepiepūstiem vaigiem (Hadaņonoka, Hadaņonoka, 2014, 26).

No iepriekš minētā, darba autore secina, ka skaņu izrunas koriģējoši attīstošā darbībā būtiska loma ir artikulācijas vingrinājumiem un to pareizai izvēlei. Tomēr jāatzīmē, ka arī pozitīvai emocionālai gaisotnei nodarbību laikā ir liela nozīme, bērnam jāvēlas darboties, sadarboties, uz nodarbībām jānāk ar prieku. Logopēdiskās korekcijas darbībā jāievēro 4 – 5 gadus vecu bērnu attīstības īpatnības, viņu vadošā darbība. Šajā vecumposmā bērniem aktuālas un tuvas ir rotaļas un pasakas. Tas dod iespēju logopēdiem balstīt savu darbu uz šiem „vaļiem”, kā rezultātā radušies skaņu izrunu koriģējošie artikulācijas vingrinājumi – artikulācijas pasakas.

Artikulācijas pasakas

Latviešu valodas vārdnīcā pasaka skaidrota kā tautas daiļrades vai literārs sacerējums ar fantastisku sižetu. Izšķir – tautas, sadzīves, dzīvnīeku un literārās pasakas (Latviešu valodas vārdnīca A-Ž, 1987, 591).

Stāstot un lasot pasakas, pieaugušais netieši izglīto bērnu – bērnam saprotamā valodā tiek stāstīts par dzīves likumsakarībām, māca par labo un ļauno, parāda izeju no sarežģītām situācijām, veido cēloņu un sekas sakarības izpratni. Pasakas attīsta bērna iekšējo pasauli, veicina fantāziju un radošumu. Pasaka veido bērna uzvedības un komunikācijas pamatu visai dzīvei, māca neatlaidību, pacietību, spēju izvīrīt mērķus un iet uz tiem.

Kāpēc gan neizmantojot pasaku, lai koriģētu bērna skaņu izrunas traucējumus?

Artikulācijas vingrinājumi – pasakas ir logopēdiskās korekcijas fenomēns, tā ir universāla, efektīva un integrēta darba metode, ar kuras palīdzību tiek veikts bērna runas korekcijas darbs (Полянская, 2009).

Viens no vissvarīgākajiem principiem darbā ar bērniem, īpaši logopēdiskās nodarbībās, ir atkārtojamības princips, kas izskaidrojams ar samazinātu spēju nostiprināt prasmes. Tomēr vieni un tie paši vingrinājumi ātri nogurdina bērnu. Lai bērnus ieinteresētu, visus vingrinājumus var apvienot mazās pasakās (7.pielikums). Šīs pasakas var izgudrot skolotājs logopēds, pasaku radīšanā var iesaistīt pašus bērnus. Līdz ar to ierastās darbības, vingrinājumi iegūs jaunu veidolu, tajos būs bērnu pieredze, emocijas un attiecīgi bērns apgūt nepieciešamās zināšanas un prasmes.

Artikulācijas vingrinājumi – pasakas – ir pasakas sižetā iestrādāts artikulācijas vingrinājumu komplekss, ar mērķi nostiprināt aktīvā runas orgāna muskuļus un veikt skaņas izrunas traucējuma korekciju. Artikulācijas pasakām jābūt vienkāršām, saprotamām, īsiem teikumiem, izpildāmām darbībām. Artikulācijas pasakās dominē darbība, nevis teksts (Найденко, 2012).

Artikulācijas vingrinājumu – pasaku mērķis ir visaptveroša, konsekventa bērnu runas un ar to saistīto garīgo procesu attīstība, izmantojot pasaku terapijas elementus (Быстрова, Сизова, Шуйская, 2001).

Artikulācijas pasakas var būt logopēdu izdomātas, vai pielāgots zināms pasakas teksts atbilstoši koriģējošajām darbībām.

Tāpat kā artikulācijas vingrinājumi jāatlasa katram bērnam individuāli, izvērtējot viņa skaņu izrunas traucējumus un izveidojot korekcijas darba plānu, arī artikulācijas pasakas jāveido, balstoties uz skaņas vai skaņu grupas korekcijai paredzētajiem artikulācijas vingrinājumiem.

Artikulācijas pasaku sižets var tikt izmantots par logopēdiskās nodarbības tematisko pamatu, kas caurvijas visu nodarbības laiku, tas netieši motivē bērnu darbam, rada interesi par uzdevumu izpildi. Piemēram, daļa pasakas par Mašu un Lāci ir kā artikulācijas vingrinājumi, tad pirkstu muskulatūras stiprināšanai var būt kādi veidošanas uzdevumi, dinamiskā pauzē veicināt prievārdu apguvi lasot Mašas izbārstītās ogas utt. Variāciju ir ļoti daudz, tāpēc svarīga logopēda vēlme radoši darboties.

Savukārt krievu logopēde L. Džuba (Дзюба) apkopojusi artikulācijas vingrinājumu – pasaku izmantošanas paņēmienus koriģējoši attīstošajā darbībā, bērniem ar fonētiskajiem traucējumiem:

- ♦ logopēds stāsta pasaku un pilda artikulācijas vingrinājumus kopā ar bērnu pie spoguļa;
- ♦ stāstot pasaku, bērnam tiek rādītas artikulācijas vingrinājumu kartītes, bērns izpilda vingrinājumu atbilstoši kartītei;

- ♦ ja ir bērni ar līdzīgiem traucējumiem, var pildīt uzdevumu pārī viens stāsta pasaku (var izmantot sižeta attēlus) otrs pilda artikulācijas vingrinājumus;
- ♦ ja artikulācijas vingrinājumi apgūti pietiekamā līmenī, bērni tos pilda patstāvīgi, klausoties logopēda stāstījumā, lai veicinātu uzmanības noturību, var pamainīt pasakas notikumu gaitu, kas nozīmētu mainīt arī vingrinājumu secību (Дзюба, 2016).

Artikulācijas vingrinājumi – pasakas veicina ne tikai pareizu skaņu izrunu, bet arī personības attīstību kopumā veidojot morālās īpašības, aktivizējot kognitīvos procesus – atmiņu, domāšanu, iztēli. Tāpat pasaku izmantošana nodarbībās palīdz uzturēt pozitīvu motivāciju bērnam veikt koriģējošos vingrinājumus (Полянская, 2009).

Pasaku izmantošana aktivizē artikulācijas aparāta orgānu kustības, veido runas leksisko un gramatisko struktūru, attīsta pirkstu vispārējo un smalko motoriku, kustību koordināciju, sejas izteiksmes, pantomīmu, mentālos procesus (iztēli, emocionālo sfēru, uzmanību, uztveri) un radošās spējas. Skaņas tekstā tiek nostiprinātas. Artikulācijas pasaku izmantošana korekcijas darbā ļauj logopēdam nodibināt emocionālu kontaktu ar bērnu, radīt dzīvespriecīgu noskaņu, stimulēt verbālo komunikāciju, tai ir neuzbāzīga audziņoša iedarbība.

Veidi, kā strādāt ar artikulācijas vingrināju – pasaku, ir tikpat daudzveidīgi kā pati dzīve. Visu, kas mūs ieskauj, var iekļaut artikulācijas vingrinājumos – pasakās.

Apkopojot analizēto teorētisko literatūru un avotus, par fonētisko traucējumu cēloņiem, izpausmi un korekcijas iespējām darba autore secina:

- ♦ skaņu izrunas traucējumus veicina dažādi faktori. Tā var būt dzirdes pavājināšanās pēc dažādām saslimšanām vai traumām, artikulācijas aparāta uzbūves mazattīstība vai vecāku nepietiekamas uzmanības pievēršana bērna runai. Fonētiskie traucējumi izpaužas kā skaņu izlaišana (neizrunāšana) vai skaņu izrunas kropļojumi;
- ♦ fonētisko traucējumu novēršana ir salīdzinoši laikietilpīgs process, kas nenes ātru rezultātu un prasa zināmu piepūli un arī vecāku līdzdalību. Korekcijas laiku nosaka kropļoto vai neizrunāto skaņu daudzums bērna runā, bērna individuālās attīstības likumsakarības, temperaments, vide u.c., lai uzsāktu adekvātu korekcijas darbu, ir precīzi jānovērtē bērna runas attīstības līmenis – pakāpe;
- ♦ organizējot korekcijas darbu, jāņem vērā vispārējie pedagoģiskie, didaktiskie un specifiskie logopēdisko nodarbību veidošanas principi, ievērojot bērnu individuālo attīstību un pakāpeniskuma principu;
- ♦ skaņu izrunas traucējumu korekcija notiek pa posmiem – sagatavošanas posms, skaņas mācīšanas un skaņas nostiprināšanas posms. Pāreja no viena posma uz

nākamo veicama tikai tad, kad iepriekšējā posma uzdevumus bērns var izpildīt precīzi, patstāvīgi, bez grūtībām;

- ♦ priekšējo mēleņu izrunas traucējumu novēršanā galvenā nozīme ir pareizai artikulācijas aparāta darbībai, ar artikulācijas vingrinājumu palīdzību var aktivizēt un nostiprināt galveno runas orgānu muskulatūru, kas veicinās pareizu skaņu artikulāciju;
- ♦ artikulācijas vingrinājumi - pasakas ir interesants un radošs veids, kā ieinteresēt bērnus darboties, mazināt viņu nepatiku pret vienveidīgiem un ilgstoši veicamiem artikulācijas vingrinājumiem. Artikulācijas pasakas ne tikai vingrina runas aktīvos orgānus, bet arī veicina bērnu iztēli, radošumu, nostiprina atmiņu, uzmanību, vienlaikus audzina un zemapziņā nostiprina informāciju par vērtībām, problēmsituāciju risināšanas iespējām.

Nākamajā nodaļā tiks atspoguļota vidējā pirmsskolas vecuma bērnu fonētisko traucējumu novērtēšanas un korekcijas darba praktiskā izpēte.

3. Logopēdiskās korekcijas darbs priekšējo mēleņu fonētisko traucējumu novēršanā vidējā pirmsskolas vecuma bērniem izmantojot artikulācijas vingrinājumus - pasakas

3.1. Pētījuma metodoloģiskais pamatojums un pētījumā iesaistīto bērnu pedagoģiskais raksturojums

Praktisko pētījumu diplomdarba autore veica X novada pirmsskolas izglītības iestādē, pētījumā piedalās 17 vidējā pirmsskolas vecuma bērni, no tiem 6 bērni ar skaņu izrunas traucējumiem. Pētījuma laiks no 2019. gada oktobra līdz 2020. gada aprīlim.

Pētījuma empīriskās daļas mērķis – praktiski pārbaudīt artikulācijas vingrinājumu – pasaku ietekmi priekšējo mēleņu izrunas sekmēšanai logopēdiskās korekcijas darbā.

Pētījuma empīriskajā daļā tiek izmantotas šādas metodes:

- ♦ bērnu pedagoģiskā novērošana,
- ♦ bērnu runas attīstības logopēdiskā izpēte,
- ♦ koriģējoši attīstošā darbība,
- ♦ pētījumā iegūto datu apstrāde un analīze.

Novērošana – empīriskā pētīšanas metode, mērķtiecīga dažādu izpausmju uztvere pētāmo uzvedībā un darbībā. Tā var būt ilgstoša vai atkārtota, atklāta vai slēpta (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 216).

Bērnu saskarsmes vērojumi ir viena no visizplatītākajām pedagoģiskās pētīšanas metodēm, ar tās palīdzību logopēds var iepazīt bērnus tiešas uztveres ceļā bērnam pierastos apstākļos (Baumene, Ķeire, 1994, 32)

Dz. Albrehta (1998) novērošanu izvirza par vienu no visizplatītākajām pētniecības metodēm. Novērošana palīdz pedagogam iepazīt audzēkņus tiešā uztveres ceļā. Šī metode tiek izmantota ar mērķi, novērot un raksturot bērnus attīstības veselumā. Turklāt vadoties pēc pētnieka saiknes ar pētāmo objektu izšķirama tiešā, netiešā, atklātā un slēptā novērošana. Iegūtā materiāla daudzums un kvalitāte ir atkarīga no novērotāja pozīcijas. Izšķir trīs pozīciju veidus: pētnieks – liecinieks (novērotājs no malas), pētnieks – procesa līdzdalībnieks un pētnieks – procesa vadītājs (Albrehta, 1998, 32).

Diplomdarba autore šo pedagoģiskās izpētes metodi izmantoja veicot novērošanu grupā, lai, iegūtu informāciju par bērna skaņu izrunas traucējumu īpatnībām, noskaidrotu bērna uzvedības pedagoģiskos un psiholoģiskos aspektus, kā arī apzinātu bērnu saskarsmes un komunikācijas prasmes gan ar vienaudžiem, gan pieaugušajiem.

Bērnu runas attīstības logopēdiskā izpēte – rūpīga, sistēmiska bērna runas pārbaude, tajā iegūtie precīzie dati būtiski nosaka logopēdiskā korekcijas darba virzienus, kā arī izvirzītā mērķa sasniegšanu (Miltiņa, 2005, 61)

Tūbele (2019) savukārt izšķir divus bērnu runas pārbaudes veidus – frontālā un individuālā jeb padziļinātā runas pārbaude. Frontālā pārbaude noris grupā, tās laikā logopēds mērķtiecīgi klausās bērnu izrunu. Pēc frontālās pārbaudes tiek veikta individuālā pārbaude, kura tiek organizēta logopēda kabinetā (Tūbele, 2019, 27 – 28).

Ar šīs metodes palīdzību tiek veidota pētījuma dalībnieku izlase. Izlase ir kādas apakškopas izraudzīšana no ģenerālkopas turpmākajai pētnieciskajai darbībai (Geske, Grīnfelds, 2001, 49).

Pētījuma ietvaros tiek atlasīti bērni ar fonētiskiem skaņu izrunas traucējumiem.

Koriģējoši attīstošā darbība – pedagoģiski psiholoģisko un logopēdisko pasākumu kopums bērnu fiziskās, runas un psihiskās attīstības traucējumu mazināšanai, novēršanai, ko veic skolotājs logopēds; kompleksa darbība, kas ietver skaņu izrunas traucējumu korekciju, fonemātiskās uztveres attīstīšanu, vārdu krājuma bagātināšanu utt. (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 162).

Diplomdarba autore šo metodi izmanto 3.2. apakšnodaļā, lai, izvēloties artikulācijas vingrinājumus un, apvienojot dažādus vingrinājumus, veidotu artikulācijas vingrinājumus – pasakas, sekmīgi veiktu bērnu skaņu izrunas koriģējoši attīstošo darbību.

Koriģējoši attīstošā darbība tika veikta kvalifikācijas prakses ietvaros laika posmā no 2020. gada marta līdz 2020. gada aprīlim. Šajā laikā tika mērķtiecīgi organizēts logopēdiskās korekcijas darbs, fiksēti rezultāti un attīstības dinamika.

Pētījumā iegūto datu apstrāde un analīze – tā ir darba rezultātu apkopošana, analizēšana un noformēšana. Metode ļauj izvērtēt koriģējoši attīstošās darbības ietekmi uz skaņu izrunas traucējumu novēršanu (Geske, Grīnfelds, 2001, 93).

Darba turpinājumā autore pievērsīsies pētījumā iesaistīto bērnu runas attīstības logopēdiskai izpētei un pedagoģiskajam raksturojumam.

Bērnu runas attīstības logopēdiskā izpēte

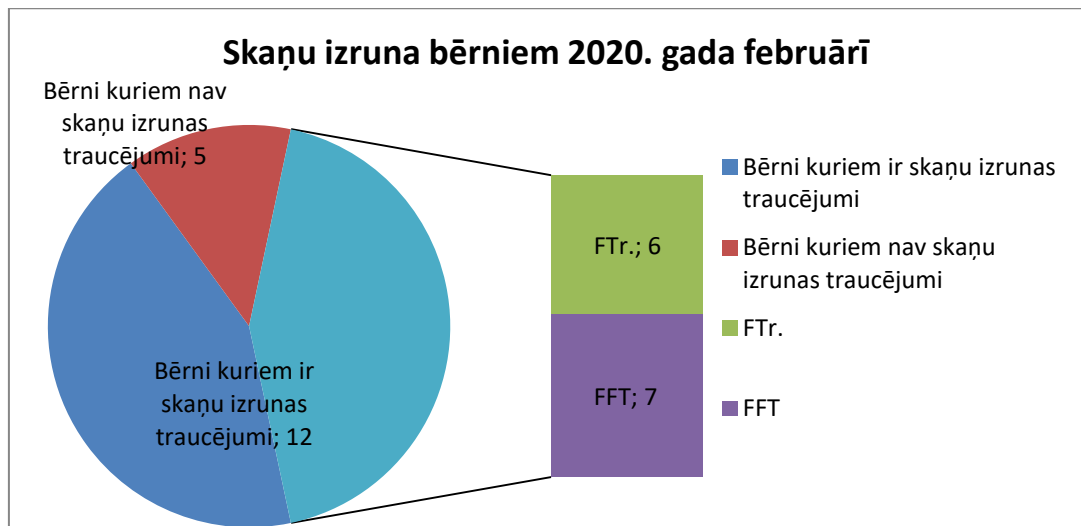
Pētījuma ietvaros tika pārbaudīti 17 vidējā pirmsskolas vecuma bērni. 2020. gada februārī, praktiskā pētījuma veikšanas sākumā, bērnu runas prasmes grupā ir dažādas, lai tās izzinātu, tiek veikta bērnu skaņu izrunas pārbaude. Skaņu izrunas pārbaudei diplomdarba autore izmanto attēlu kartītes (paraugus skat. 3. pielikumu). Katrā attēlā ir priekšmets, kura nosaukumā ir ietverta pārbaudāmā skaņa visās pozīcijās – vārda sākumā, vidū un beigās. Skaņu izruna tiek pārbaudīta visiem grupas bērniem, un iegūtie rezultāti atspoguļoti tabulā (skat. 3.tabulu). Ievērojot fizisko personu datu aizsardzības regulu, bērnu vārdi ir mainīti.

3. tabula Skaņu izrunas pārbaudes rezultāti 2020. gada februārī

Bērna vārds	Priekšējie mēleņi													Vidējie mēleņi					Pakaļējie mēleņi			
	T	D	S	Z	C	DZ	Š	Ž	Č	DŽ	L	R	N	Ķ	Ģ	Ņ	Ļ	J	K	G	H	
Alise											☒	~		χ	χ							
Āris			☒	☒																		
Bruno																						
Cilda	χ	χ																				
Dārta																						
Egons	χ	χ												χ	χ							
Ēriks																						
Fanija																						
Gatis			χ									χ		χ								
Ģirts			χ																χ			
Helēna			☒	☒																		
Ivo			χ		χ		χ			χ				χ								
Īva																						
Jānis			χ								χ	χ										
Klāvs												☒										
Liene											☒											
Matīss			☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒											

	Skaņas izrunā pareizi
☒	Skaņu kropļo
~	Skaņu neizrunā
χ	Skaņu jauc vai aizstāj

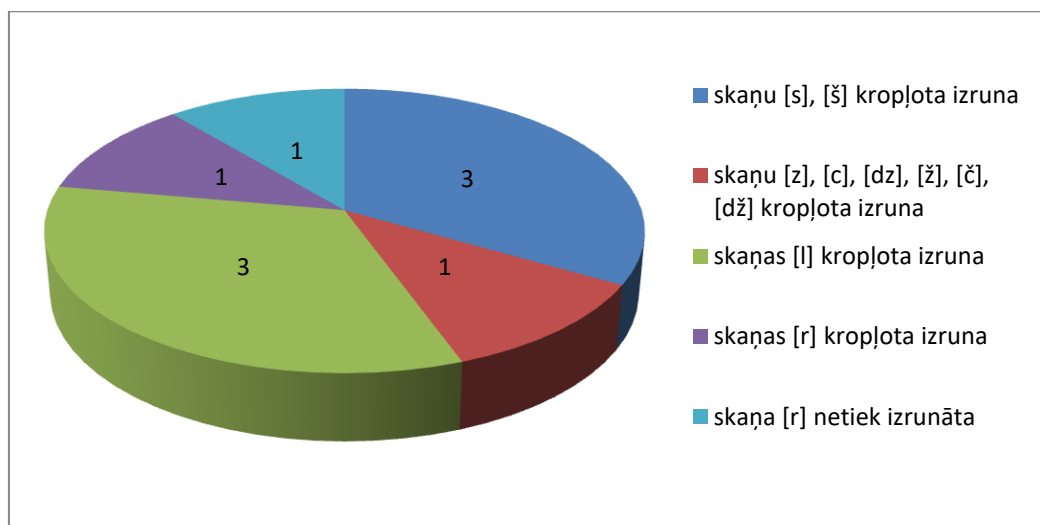
Skaņu izrunas pārbaudē tiek konstatēts, ka no 17 bērniem skaņu izrunas traucējumi ir 12 bērniem, no tiem fonētiskie traucējumi ir 6 bērniem (skat. 5. attēlu). Pēc logopēdiskās pārbaudes, izvērtējot rezultātus, tiek atlasīti bērni atbilstoši pētījuma problemātikai.

5. attēls Skaņu izrunas traucējumi

PII vidējā vecuma grupā 5 bērni jeb 29% bērnu ir bez skaņu izrunas traucējumiem, pārējiem 12 jeb 71% bērnu konstatēti skaņu izrunas traucējumi. No tā var secināt, ka lielākajai daļai grupas bērnu ir skaņu izrunas traucējumi un kā rāda pieredze, šim īpatsvaram ir tendence no gada uz gadu palielināties.

Pēc bērnu individuālās izpētes rezultātu apkopošanas darba autore secina, ka bērniem ar fonētiskiem traucējumiem ir skarta priekšējo mēleņu izruna. Saistībā ar pētījumu, kurā tiek pētīta priekšējo mēleņu izruna fonētisko traucējumu gadījumā, individuālajā pārbaudē iegūtie rezultāti liecina, ka no 17 bērniem 6 bērniem ir fonētiskie traucējumi (skat.6. attēlu) – 2 bērniem skaņu [s], [z] starpzobu izruna (skaņas kropļošana), 1 bērnam priekšējo mēleņu [s], [z], [c], [dz], [š], [ž], [č], [dž] un [l] kropļota izruna, 2 bērniem skaņas [l] starpzobu izruna, no kuriem viens neizrunā arī skaņu [r] un 1 bērnam skaņas [r] kropļota izruna – skaņa izklausās pēc [hr].

6. attēls Priekšējo mēleņu izrunas fonētisko traucējumu sadalījums

Bērniem, kam tika konstatēti priekšējo mēleņu izrunas traucējumi, vērojama starpzobu izruna, jo artikulējot skaņas, mēle atrodas starp priekšzobiem. Starpzobu izruna nav vērojama vienam zēnam ar skaņas [r] kropļotu izrunu.

Kā iesaka S. Tūbele, precizējot runas traucējuma struktūru, būtiska ir pilnīgi visu pazīmju aplūkošana kopsakarībā. Ir nepieciešama padziļināta pārbaude un rūpīga izpēte (Tūbele, 2019, 28).

Balstoties uz teorētiskajām atziņām par skaņu artikulāciju, darba autore veic padziļinātu izpēti, veicot pētījumā iesaistīto bērnu artikulācijas aparāta novērtēšanu, mīmikas muskulatūras darbības pārbaudi. Tiks vērtēta arī skaņu izrunai nepieciešamo aktīvo runas orgānu kustību izpilde, tas ir, bērnu spēja izpildīt noteiktus statiskos un dinamiskos artikulācijas vingrinājumus pētījuma sākumā un pēc logopēdiski koriģējošās darbības veikšanas – pētījuma beigās.

Lai noskaidrotu starpzobu izrunas iespējamus cēloņus, sākotnēji tiek veikta bērna **artikulācijas aparāta anatomiskās uzbūves pārbaude**, novērtējot lūpas, zobus, sakodienu, mēli un aukslējas. Iegūtie dati atspoguļoti tabulā (skat.4.tabulu).

4. tabula Artikulācijas aparāta anatomiskās uzbūves pārbaude

	Lūpas	Mēle	Zobi	Sakodiens	Aukslējas
Āris	N	N	Trūkst	N	N
Helēna	N	N	N	N	N
Matīss	N	N	N	vaļējais priekšējais	N
Liene	N	N	N	N	N
Alise	N	Īsa saitīte	N	N	N
Klāvs	N	Gara šaura	N	N	N

Kā redzams 4. tabulā, 4 bērniem ar fonētisko nepietiekamību ir vērojamas novirzes no artikulācijas aparāta anatomiskās uzbūves normas.

Starpzobu izrunas cēloņu noteikšanai tika veikta arī artikulācijas aparāta kustīguma un mīmikas muskulatūras kustīguma pārbaude, jo iespējams, skaņu izrunas traucējumu pamatā ir vāja artikulācijas aparāta muskuļu darbība.

Mīmikas kustīguma pārbaudei pēc lūguma bērns veic šādas kustības – pacelt uzacis, saraukt pieri, plati smaidīt nerādot zobus, piepūst un ievilkt vaigus; parādīt dusmīgu, smaidīgu un izbrīnītu sejas izteiksmi (Miltiņa, 2005, 63). Mīmikas kustīguma pārbaudei tika izmantoti noteikti vingrinājumi:

1. Pacel uzacis! Parādi izbrīnītu seju! Brīnies!
2. Sarauc pieri! Parādi dusmīgu seju! Dusmojies!
3. Smaidi nerādot zobus! Parādi priecīgu seju!
4. Piepūt un ievelc vaigus!

Lai uzdevumu izpildi būtu vieglāk novērtēt un datus salīdzināt, precīzai vingrinājumu izpildes novērtēšanai tika izmantota punktu sistēma, kur tiek piešķirti punkti no 1 līdz 3.

1 punkts – uzdevumu nespēj izpildīt;

2 punkti – uzdevumu izpilda daļēji;

3 punkti – uzdevumu spēj izpildīt.

Mīmikas muskulatūras kustīguma pārbaudē iegūtie rezultāti apkopoti 5. tabulā.

5. tabula Mīmikas kustīguma pārbaudes rezultāti punktu izteiksmē 2020. gada februārī

	Mīmikas kustīguma vingrinājumi				Iegūto punktu kopskaits
	1.	2.	3.	4.	
Āris	2	1	3	3	9
Helēna	3	3	2	2	10
Matīss	1	2	2	1	6
Liene	2	2	3	3	10
Alise	2	2	3	3	10
Klāvs	3	3	2	3	11

Fonētisko traucējumu pamatā var būt arī artikulācijas aparāta mazkustīgums, orgānu nespēja veikt noteiktas kustības, lai veidotos pareiza skaņa, tādā gadījumā šie orgānu darbība ir jāaktivizē un jāveicina to pareiza darbība skaņu izrunas laikā.

Skaņu izrunai nepieciešamo aktīvo runas orgānu kustību izpētē tiek pārbaudīti: 1) runas kinestētiskie pamati, t.i., spēja izpildīt atsevišķas artikulācijas kustības; 2) runas kinētiskie pamati, t.i., spēja izpildīt artikulācijas kustību sērijas (Miltiņa, 2005, 64).

Artikulācijas aparāta kustīguma pārbaudei darba autore savā praktiskajā darbībā ar bērniem, aicināja bērnus veikt noteiktus vingrinājumus, tiek izvēlēti četri statiskie un četri dinamiskie vingrinājumi (skat.6.tabulu).

6. tabula Vingrinājumi artikulācijas aparāta kustīguma pārbaudei

Artikulācijas aparāta kustīguma pārbaudei izmantotie statiskie vingrinājumi	Artikulācijas aparāta kustīguma pārbaudei izmantotie dinamiskie vingrinājumi
1. Iestiept lūpas smaidā, atsegt sakļautus zobus, it kā teiktu Ī. Noturēt 1 – 5 s.	1. Atvērt muti, pasmaidīt, ar mēles galu patīrīt apakšējos zobus kustinot mēli no vienas puses uz otru, no apakšas uz augšu.
2. Pasmaidīt, nedaudz atvērt muti, izlikt platu mēli uz apakšlūpas. Noturēt 5 – 10 s.	2. Izbīdīt ārpus mutes platu mēli, priekšējā daļa pacelta uz augšu. Lēni ievilkt mēli mutē. Uz mēles var uzlikt konfekti, rozīni.
3. Muti aizvērt un ar smailu mēles galu „iedurt” labā vaigā no iekšpuses, noturēt 5 s. un tad kreisajā vaigā. No ārpusē redzamas, un sataustāms izcilnis vaigā.	3. Muti atvērt, izbāzt mēli un ar mēles galu ritmiski pieskarties augšlūpai.
4. Spicu mēli izbāzt uz priekšu, smailu mēles galiņu pacelt uz augšu (nepieskaroties lūpām vai zobiem) un noturēt 1 – 5 s.	4. Pasmaidīt, parādīt zobus, pavērt muti, mēli piesūcināt pie aukslējām un klakšķināt. Lūpas virzīt uz priekšu, lūpas savilkt smaidā. Mainīt tempu.

Vingrinājuma izpildes novērtēšanai tika izmantota jau iepriekš minētā punktu sistēma, kur tiek piešķirti punkti no 1 līdz 3.

1 punkts – uzdevumu nespēj izpildīt;

2 punkti – uzdevumu izpilda daļēji, ar logopēda palīdzību;

3 punkti – uzdevumu spēj izpildīt patstāvīgi.

Artikulācijas aparāta kustīguma pārbaudē iegūtie rezultāti tiek atspoguļoti 7. tabulā.

7. tabula Artikulācijas aparāta kustīguma pārbaudes rezultāti punktu izteiksmē 2020. gada februārī

	Statiskie vingrinājumi				Iegūto punktu kopskaits	Dinamiskie vingrinājumi				Iegūto punktu kopskaits
	1.	2.	3.	4.		1.	2.	3.	4.	
Āris	1	1	2	2	6	1	1	2	2	6
Helēna	2	2	2	2	8	2	2	2	2	8
Matīss	1	1	1	1	4	1	1	1	2	5
Liene	3	3	3	3	12	3	3	1	2	8
Alise	2	2	1	1	6	2	2	1	1	6
Klāvs	2	2	2	2	8	3	3	2	3	11

Pēc artikulācijas aparāta uzbūves, mīmikas kustīguma un artikulācijas aparāta kustīguma pārbaudes, var izveidot kopsakarības, kas jāņem vērā plānojot un organizējot koriģējoši attīstošo darbību:

Ārim jau 2 gadu vecumā ir izrauti bojātie priekšzobi, kas veicinājis starp zobu skaņu izrunas veidošanos. Mīmikas kustīguma vingrinājumu izpildē grūtības sagādā pieres muskuļu darbība. Zēnam grūtības sagādāja gan statiskie, gan dinamiskie artikulācijas kustīguma pārbaudes vingrinājumi, nevar noturēt pozīcijā ne mēli, ne lūpas. Zēns vingrinājumus pilda nedroši, mutiskās instrukcijas neizprot, vingrinājumu mēģina izpildīt tikai ja logopēds rāda priekšā. Daudz siekalojas, vingrinājumu izpildes laikā visu laiku nepieciešams noslaucīt muti. Vingrinājumā kur ritmiski jāsit ar mēli pie augšlūpas, neiekļaujas ritmā. Mēle mazkustīga, glēva.

Helēnai artikulācijas aparāta uzbūve atbilst normai, tomēr Helēnai tika konstatēts, ka runājot zobi netiek pietiekami sakļauti kopā, un mēle regulāri atrodas starp zobu rindām. Mīmikas kustīguma vingrinājumus meitene spēj izpildīt, vingrinājumu izpildē vērojama nevēlēšanās darboties, motivācijas trūkums. Artikulācijas vingrinājumus pilda pavirši, necenšas izpildīt kārtīgi. Statiskos vingrinājumos grūti noturēt pozīciju, meitenei vispār grūti nosēdēt mierīgi, vērojams nemiers, dīdīšanās. Sadusmojas ja kāds vingrinājums jāpilda atkārtoti.

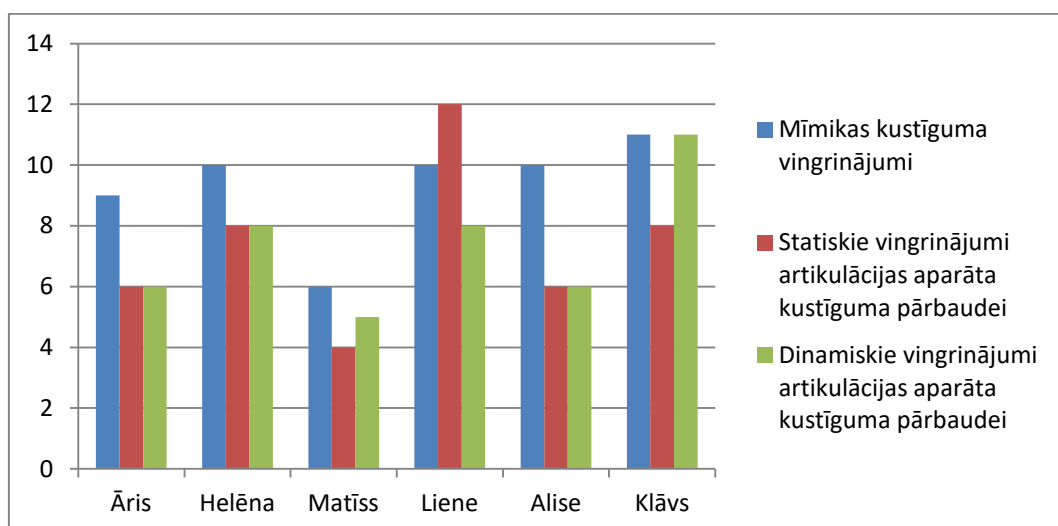
Matīsam starpzobu skaņas izrunas veidojas, jo, sakožot zobus starp augšējiem un apakšējiem, priekšzobiem veidojas sprauga, priekšējo mēleņu izrunas laikā mēles galam nav atbalsta. Mīmikas kustības izpilda daļēji, vingrinājumu izpildes laikā vērojamas grūtības muskuļus sasprindzināt un parādīt izteiksmīgi. Grūtības piepūst vaigus, jo zēnam mute ir visu laiku vaļā, gaiss neturas vaigos, arī ievilkst vaigus nespēj, nesaprot, kā to paveikt. Matīsam grūtības radīja artikulācijas vingrinājumi, zēns neizprot instrukcijas, arī pēc parauga neprot darboties. Lai arī zēns pārdzīvo skaņu izrunas traucējumus, tomēr nav pietiekami motivēts darboties, bieži saka „es nemāku!"; „man nesanāk!” Zēnam ir vāja, mazattīstīta artikulācijas aparāta muskulatūra. Dinamiskajos vingrinājumos nevar salocīt uz augšu mēles sānus, arī pieskaršanās ar mēles galu noteiktai vietai sagādā grūtības.

Lienei artikulācijas aparāta uzbūve atbilst normai. Mīmikas kustīguma vingrinājumi nesagādā grūtības, vienīgi rādot izbrīnītu un dusmīgu seju, vairāk iepleš un sarauc acis, uzacis pasīvākas. Artikulācijas vingrinājumus izpilda gandrīz precīzi, vingrinājumu izpildes laikā liek rokas priekšā mutei vai atbalsta zodu, regulāri nācās sekot līdz pareizam ķermeņa stāvoklim vingrinājumu izpildes laikā. Grūtības sagādāja vingrinājums kur klakšķinot ar mēli, jāmaina lūpu pozīcija, īsti nesanāk pastiept lūpas uz priekšu, tāpēc vingrinājums tika izpildīts tikai daļēji. Meitenei skaņu izrunas traucējums jau ir labots, palicis nostiprināšanas posms.

Alisei novērojama īsāka zemmēles saitīte, kas rada grūtības skaņu [l] un [r] pareizai artikulācijai. Meitenei mīmikas kustīguma vingrinājumu izpildē grūtības sagādā uzacu savilkšana uz augšu vai kopā, veidojot atbilstošas grimases. Alisei izbāžot mēli no mutes, tā ieņem ne pārāk izteiktu, bet sirds formai līdzīgu formu. Meitenei grūtības sagādā mēles vingrinājumi, bet cenšas, lai mēle ieņemtu vajadzīgo pozīciju, ļoti gaida atbalstu un uzmundrinājumu.

Klāvam veidojas skaņas [r] vaigu izruna, jo garā un šaurā mēle traucē pareizu gaisa plūsmu. Mīmikas kustīguma vingrinājumu izpildē ir nelielas grūtības smaidīt, nerādot zobus, jo zēns pēc dabas atvērts un smaida ļoti daudz, vingrinājums viņam izraisa smieklus, tādēļ parādās zobi, bet kopumā tiklīdz sakoncentrējas, uzdevumu var izpildīt. Mēle ir ļoti kustīga, grūti izpildīt statiskos vingrinājumus, jo mēle nestāv mierā, bet zēns cenšas. Dinamiskos vingrinājumus izpildīt nav problēmu, tikai ne vienmēr seko norādījumiem un tā vietā, lai ritmiski piesistu augšlūpai, vēlas piesist degungalam. Arī šo uzdevumu izpildē nepieciešama sevis disciplinēšana, mierīga, pareiza sēdus pozīcija, ar ko zēnam ir grūtības – ļoti kustīgs un aktīvs.

Darba autore pārbaudes rezultātus apkopoja, rezultātu grafiska attēlošana ir pārskatāma un palīdz noteikt katra bērna mīmikas kustīguma un skaņu izrunai nepieciešamo aktīvo runas orgānu kustīguma līmeni (skat. 7. attēlu). Ja bērna mīmikas vai artikulācijas aparāta kustīgums novērtēts ar 4 punktiem, tad tas vērtējams kā ļoti zems, ja bērns saņēmis no 5 līdz 9 punktiem, tad mīmikas muskulatūras un artikulācijas aparāta kustīgums vērtējams kā vidējs, bet par augstu vai pietiekamu līmeni liecina saņemtie 10 – 12 punkti.

7. attēls Mīmikas muskulatūras un artikulācijas aparāta kustīguma līmenis 2020. gada februārī

Artikulācijas aparāta un mīmikas kustīguma pārbaudes rezultāti liecina, ka bērniem mīmikas muskulatūra ir labāk attīstīta, bet artikulācijas aparāta muskulatūras kustīgumu

nepieciešams aktivizēt un nostiprināt ar dažādiem speciāli atlasītiem vingrinājumiem. Artikulācijas aparāta mazkustīgums uzskatāms par galveno cēloni priekšējo mēleņu fonētiskajiem traucējumiem. Vairumam pētījumā iesaistīto bērnu tika novērots mēles mazkustīgums, kas veidojis skaņu nepareizu artikulāciju. Bērnu runas un valodas pārbaudes tika pierakstītas valodas kartē (1.pielikums)

Ņemot vērā skaņu izrunas pārbaudē iegūtos datus par skaņu izrunas fonētiskajiem traucējumiem, koriģējoši attīstošā darbā bērni tika sadalīti apakšgrupās:

1. apakšgrupa – bērni, kuriem konstatēta skaņu [s], [z] starpzobu izruna (Āris, Helēna, Matīss)
2. apakšgrupa – bērni, kuriem konstatēta skaņas [l] starpzobu izruna (Liene, Alise)
3. apakšgrupa – bērns ar skaņas [r] kropļotu izrunu (Klāvs)

Bērnu pedagoģiskais raksturojums.

Bērnu runas izpētē būtiska loma ir bērna pedagoģiskajam raksturojumam. Tajā tiek atspoguļotas ziņas par to, kādi darbības veidi bērnam sagādā grūtības, cik ilgstoši viņš spēj noturēt uzmanību un koncentrēties veicamajam darbam, pārslēgties no viena darbības veida uz citu, kāda ir bērna attieksme pret veicamo darbu un sasniegto rezultātu, kā arī, vai bērns pieņem pieaugušā palīdzību saskaroties ar grūtībām vai neveiksmēm (Miltiņa, 2005, 71).

Lai sāktu koriģējoši attīstošo darbību, darba autore sākotnēji novēroja vidējā pirmsskolas vecuma grupas bērnus. Vērojumi notika bērniem ierastajā vidē, dienas pirmajā daļā – rīta aplī un rotaļnodarbību laikā, novērošanas protokola paraugu skatīt 2.pielikumā. Sarunā ar grupas pedagogiem iegūta informācija par bērna ģimeni, tuvāko sociālo vidi. Diemžēl izglītības iestādes medicīnas personāls neakceptēja piekļuvi bērnu medicīniskajai informācijai. Tuvāk tiek raksturots katrs bērns individuāli grupas saskarsmes kontekstā. Tiek raksturoti seši bērni, kuri atlasīti atbilstoši pētījuma problemātikai, bērnu vārdi ir mainīti.

Āris – 4 gadi 2 mēneši. Bērns no 2 gadu vecuma atrodas ārpusģimenes aprūpes institūcijā. Nonākot institūcijā, nav runājis vispār, veikta dzirdes pārbaude un bojāto priekšzobu zobu izraušana, sācis apmeklēt PII. Ārim bija nepieciešams ilgs adaptācijas laiks, sākotnēji nav ar nevienu sarunājies, bet novērots, ka runā pats pie sevis. Šobrīd labāk komunicē ar vienaudžiem, izvairās no tiešas saskarsmes ar pieaugušajiem, ja tiek uzrunāts individuāli samulst, noslēdzas. Darba autore novēroja, ka zēns vairākkārt citiem grupas bērniem lūdz kaut ko pajautāt grupas skolotājam. Nodarbībās iesaistās, tomēr vajadzīgs iedrošinājums. Uzdevumus un vingrinājumus pilda lēni, nedroši, bet iesākto darbu cenšas pabeigt, spēj strādāt ilgstoši. Domāšanas temps lēns, iegaumē mehāniski. Ievēro grupas kārtības noteikumus, kārtīgi noliek savas mantas, sakārto darba vietu. Ar svešiem nerunā

vispār, par šo pārliecinājās arī darba autore, jo paiet vairākas nodarbības, līdz zēns spēj uzticēties tik tālu, lai sāktu runāt.

Helēna – 4 gadi 7 mēneši. Jaunākais bērns ģimenē, māte bērnus audzina viena, bieži bērnus palīdz pieskatīt vecāmāte, dēļ mātes dzīvesveida ģimene pieskaitāma sociālā riska ģimenei. Pirmsskolas izglītības iestādi apmeklē no 3 gadu vecuma. Bērns bieži neapmeklē PII, parasti uz iestādi tiek atvesta pirmā un paliek pēdējā. Grūtības sagādāja noteikts dienas ritms un noteikumu ievērošana. Biežas garastāvokļa maiņas bez redzama iemesla. Kopumā meitenes uzvedība un saskarsme ar pieaugušajiem un bērniem ir laba. Problēmas rodas tad, kad Helēnai nākas saskarties ar grūtībām. Neprot un necenšas tās pārvarēt, kļūst agresīva, var iesist vai iekost citiem bērniem, skaļi raud. Dusmojas, konfliktē ar citiem situācijās kad nav paspējusi izdarīt pirmā vai ja kāds ir veicis uzdevumu labāk. Darbojoties svarīgākā ir kvantitāte, nevis kvalitāte. Vērojama nenoturīga uzmanība, vēlas mainīt darbību tiklīdz kāda cita darbošanās šķiet saistošāka, interesantāka. Uzmanību spēj novērst blakus trokšņi, kustības. Nodarbībās ātri nogurst, žāvājas. Staigā pa grupu un nevar atrast sev tīkamu nodarbošanos, kopīgās rotaļās iesaistās nelabprāt uzreiz cenšas izvirzīt savus noteikumus, ja neizdodas rotaļu pamet un sēž neapmierināta malā. Nav distancēšanās vai piesardzība no svešiem cilvēkiem.

Matīss – 4 gadi 8 mēneši. Vidējais bērns ģimenē. Pirmsskolas izglītības iestādi sāka apmeklēt tikai ar šo mācību gadu. Bieži neapmeklē pirmsskolas izglītības iestādi. Ļoti kluss un nerunīgs, ja ko jautā tad atbild, bet pats runā nelabprāt. Pārdzīvo savu runas nepilnību, runājot, daudz žestikulē, cenšas, lai viņu saprot uzreiz, ja kāds nesaprot viņa teikto pēc vairākiem atkārtojumiem, apvainojas un vairs nerunā. Satraucoties runā ātrāk, līdz ar to ir grūtāk saprast zēna teikto. Grupā turas savrup, ne vienmēr iesaistās grupu nodarbībās. Ierobežotas intereses – interesē tikai noteikta datorspēle, rotaļās imitē datorspēles darbības. Nodarbībās vērojama nenoturīga uzmanība darba laikā, motivācijas trūkums. Neveiklas kustības, vāji attīstīta kustību koordinācija un pirkstu sīkā muskulatūra. Piesardzīgs komunikācijā ar svešo pieaugušo.

Liene – 5 gadi 4 mēneši. Jaunākais bērns ģimenē, ir viena vecāka māsa. Ģimenē ir abi vecāki, tēvs krievvalodīgs, ģimenē ikdienā tiek lietotas abas valodas. Atvērta, aktīva, sabiedriska un draudzīga. Nodarbībās disciplinēta, uzdevumus saprot un veic, bet izpaliek rūpīgums, vidējas koncentrēšanās spējas. Labi padodas zīmēšana. Komunikabla, ar svešiem komunicējas labprāt, vārdu krājums – ikdienas, nav grūtības pārslēgties no viena darbības veida uz citu. Ievēro sīkumus. Nelabprāt kārtu grupas rotaļlietas vai darba vietu, cenšas izvairīties vai klusi noiet malā cerot, ka citi sakārtos viņas vietā.

Alise – 5 gadi 1 mēnesis. Vienīgais bērns ģimenē. PII sāka apmeklēt 2 g. vecumā. Pozitīva, grupā jūtas labi. Rīta aplī aktivitāti neizrāda. Ļoti aktīva un kustīga meitene. Vērojama uzmanības nenoturība. Nespēj ilgstoši koncentrēties, nespēj pabeigt iesāktos darbus. Saskaroties ar grūtībām, meitene gaida apkārtējo palīdzību uzdevuma izpildē, ja to nesaņem darbu pārtrauc, vai izpildījums ir sasteigts, paviršs. Ar vienaudžiem un pazīstamajiem pieaugušajiem ir atvērta, draudzīga, tomēr nereti izvēlas darboties vienatnē. Svešu cilvēku klātbūtnē kautrīga. Jāpauzē ilgākam laikam, lai Alise varētu atvērties un kontaktēties ar svešiem cilvēkiem.

Klāvs – 5 gadi 3 mēneši. 4. bērns sešu bērnu ģimenē, ir dvīņumāsa. Ģimenē ir abi vecāki, PII apmeklē no 2 gadu vecuma. Nodarbībās no pirmās reizes nesaprot skolotājas instrukcijas, izprot pēc atkārtotiem paskaidrojumiem un uzskates izmantošanas, vēlas individuālu uzmanību, atzinību. Ir disciplīnas problēmas, grupā nepaklausīgs, straujš, bet līdzjūtīgs, steidzas mierināt ja kāds raud. Atsaucīgs un draudzīgs ar grupas biedriem. Runātīgs un atvērts saskarsmē ar pieaugušajiem. Labprātāk izvēlas draudzēties ar diviem draugiem, labāk izvēlas nodarbošanos mazās bērnu grupās. Grib būt līderis un cenšas to panākt ar dažādiem līdzekļiem. Patīk fiziskās aktivitātes. Ar svešiem runā labprāt, izstāsta visus savus piedzīvojumus.

Kopumā, vērtējot bērnus, var secināt, ka gandrīz visiem no pētījumā iesaistītajiem bērniem ir vērojamas saskarsmes grūtības, lielāki daļai bērnu ir nenoturīga uzmanība un vājas koncentrēšanās spējas. Iespējams, ka tas izskaidrojams ar skaņu izrunas traucējumiem, tādēļ savlaicīgi ir veicama skaņu izrunas traucējumu novēršana, izmantojot artikulācijas vingrinājumus – pasakas.

Pēc bērnu izpēti tika plānots un veikts attīstoši koriģējošais darbs. Attīstoši koriģējošās darbības plānojumu un norisi darba autore atspoguļos nākamajā nodaļā.

3.2. Pētījuma organizācija un koriģējoši attīstošā darbība izmantojot artikulācijas vingrinājumus – pasakas.

Koriģējoši attīstošā darbība skaņu izrunas traucējumu mazināšanai logopēdiskajās nodarbībās tika plānota un īstenota kvalifikācijas prakses ietvaros no šā gada 2. marta līdz 5. aprīlim. Nodarbības tika plānotas 4 reizes nedēļā, kopā – 20 nodarbības. Pedagoģiskā darbība tika plānota gan individuālajās nodarbībās, gan pāra nodarbībās. Nodarbības tika plānotas tematiski piesaistot pirmsskolas iestādes izveidotajam tematiskajam plānam, uzdevumi tika īstenoti nedēļas tēmas ietvaros. Saistībā ar izsludināto ārkārtas stāvokli valstī no šā gada 13.

marta, saistībā ar Covid-19 izplatību Latvijā, nodarbības tika organizētas attālinātā režīmā, izmantojot sociālos tīklus Facebook, un WhatsApp.

Balstoties uz logopēdiskajā izpētē iegūtajiem datiem par bērnu skaņu izrunas traucējumiem un pētījuma mērķi - teorētiski un praktiski izzināt artikulācijas vingrinājumu – pasaku ietekmi priekšējo mēleņu izrunas sekmēšanai, autore veica koriģējoši attīstošo darbību.

Priekšējo mēleņu izrunas traucējumu novēršana tika organizēta, ievērojot logopēdiskajā korekcijas darbā paredzētos galvenos darba posmus – skaņu izrunas sagatavošanas posmu, izolētas skaņas mācīšanas posmu un iemācītās skaņas nostiprināšanas posmu (Miltiņa, 2008, 193). Organizējot un veicot koriģējoši attīstošo darbību, tika ņemtas vērā bērnu vecumposma īpatnības un individuālās attīstības iezīmes. Korekcijas darba posmi ir norādīti 8. tabulā.

8. tabula Skaņu izrunas korekcijas sākumposms (2020. gada marts)

Skaņu nostiprināšana teikumos, saistītajā runā						
Skaņu nostiprināšana vārdos, vārdu savienojumos						
Skaņu nostiprināšana zilbēs						
Izolētas skaņas mācīšana						
Sagatavošanas posms						
	Āris	Helēna	Matīss	Liene	Alise	Klāvs

Koriģējoši attīstošā darbība visām bērnu apakšgrupām tika uzsākta ar sagatavošanās posmu, izņēmums ir Liene, ar kuru tika strādāts pie skaņas nostiprināšanas, bet nodarbībās tika iekļauti arī artikulācijas vingrinājumi – pasakas. Darbība turpināta ar izolētas skaņas mācīšanu un tālāk skaņas secīgu nostiprināšanu zilbēs, vārdos, teikumos.

Visu apakšgrupu logopēdiskajās nodarbībās tika veikti artikulācijas aparāta vingrinājumi, atbilstoši traucētajai skaņai:

- ♦ lūpu vingrinājumi (skat. 5. pielikumu);
- ♦ mēles vingrinājumi (skat. 4. pielikumu);
- ♦ elpošanas vingrinājumi, gaisa plūsmas aktivizēšanai (skat. 6. pielikumu);
- ♦ artikulācijas vingrinājumi – pasakas (skat. 7. pielikumu).

1. apakšgrupa – Āris, Helēna, Matīss. Šiem bērniem logopēdiskajā izpētē tika noteikta skaņu [s], [z] starpzobu izruna.

Pirms sagatavošanas posma uzsākšanas tika veikta skaņu [s], [z] fonētiskā un logopēdiskā analīze.

Skaņu [s], [z] fonētiskā analīze:

[s] – dentāls priekšējais mēlenis, spraudzenis, troksnenis, nebalsīgs līdzskanis.

[z] - dentāls priekšējais mēlenis, spraudzenis, troksnenis, balsīgs līdzskanis.

Skaņu [s] un [z] logopēdiskā analīze attēlota 9. tabulā

9. tabula Skaņu [s], [z] logopēdiskā analīze (Miltiņa, 2005, 85)

Skaņa	Lūpas	Zobu rinda	Mēle	Gaisa plūsma	Mīkstās aukslējas	Balss saites
[s]	pavērtas vieglā smaidā	nedaudz pavērtā	darbojas mēles priekšējā daļa, mēles gals atrodas pie apakšējiem priekšzobiem; mēles sāni pacelti pret augšējiem sānu zobiem, veidojot slēgumu	pa renīti mēles vidū izplūst auksta izelpojamā gaisa plūsma	paceltas, slēdzot ceļu gaisa plūsmai caur degunu	nevibrē
[z]						vibrē

Fonētisko traucējumu gadījumā, kad notiek skaņas kropļošana, sagatavošanas posmā vairāk jāakcentē artikulācijas aparāta kustīguma attīstībai. Pilnveidojot fonemātisko uztveri, bērnam māca pareizi izrunāto skaņu (piemēram, skaņas [s] izrunu) atšķirt pēc skanējuma no nepareizā kropļotā (skaņas [s] starpzobu izrunas) varianta.

♦ Sagatavošanas posms

Starpzobu izrunas gadījumā nepareizu pozīciju ieņem mēles gals. Šeit būtiski ir mēles gala vingrinājumi: plats mēles gals pie augšlūpas → uz apakšlūpas, pie augšējiem priekšzobiem → uz apakšējiem priekšzobiem, aiz augšējiem priekšzobiem → aiz apakšējiem priekšzobiem, mēles gals starp lūpām, starp zobiem, aiz apakšējiem priekšzobiem (Miltiņa, 2005, 88).

1. apakšgrupas bērniem lielākās grūtības sagādāja artikulācijas vingrinājumu apgūšana (skat.2.pielikums) un precīza to izpilde. Artikulācijas vingrinājumu apguves dažādošanai tiek izmantoti artikulācijas vingrinājumi – pasakas (skat. 7.pielikumu).

Gaisa plūsmas apgūšanas tika izmantoti pūšanas vingrinājumi. Vislabāk bērniem patika pūst pudelē, lai veidotos svelpjoša skaņa, kas atgādina vēja šalkoņu, šī vingrinājuma apgūšana visiem grupas bērniem neveicās viegli. Bērniem mēles gals jānovieto uz pudeles kakla maliņas, pasmaida un pūš pudelē.

Tāpat pūšanas vingrinājumiem tiek izmantotas bērnu pagatavotās vējdzirnavas. Vējdzirnavas tiek piekniedētas pie zīmuļa gala, un bērni tajās pūš. Vējdzirnavas griežas. Šīs

vējdzirnavas izmanto arī artikulācijas pasakā „Dzirnavnieks” (skat.7. pielikumu). Koriģējoši attīstošās nodarbības „Artikulācijas aparāta sagatavošana skaņu [s] un [z] pareizai izrunai” konspektu skatīt 8.pielikumā.

Ārim artikulācijas vingrinājumi sagādāja grūtības, zēns centās, ar lielu piepūli izdevās noturēt mēli vajadzīgajā pozīcijā vien dažas sekundes. Nodarbībās jūtams, ka ar zēnu tiek strādāts arī papildus, jo uzdotos mājas vingrinājumus ir apguvis. Artikulācijas vingrinājumus – pasakas apgūst lēnām, mutiskās instrukcijas neizprot, katra darbība ir jāparāda priekšā, arī it kā apgūtie vingrinājumi, ko nodarbības sākumā atkārtojām, iesaistot pasakā, no jauna jāparāda vingrinājuma izpilde.

Helēnai grūtības sagādā noskaņošanās darbam, ja ir labā noskaņojumā vingrinājumus apgūst samērā viegli. Mazākais kairinājums spēj novērst meitenes uzmanību, tāpēc uzdevumu izpildei bija nepieciešams ilgāks laiks. Uz individuālajām nodarbībām cenšos meiteni ņemt pirmo, jo viņai svarīgi būt pamanītai, būt pirmajai. Vairāk sanāk strādāt pie vingrinājumu kvalitātes. Meitenei patīk pildīt artikulācijas vingrinājumus – pasakas, jo tajos nepamana vingrinājuma biežo atkārtošanos.

Matīsam artikulācijas vingrinājumu apguve sagādā grūtības, sākumā nepieciešama pirkstu palīdzība, lai pieturētu vai atvilktu lūpu, zēnam nepadevās arī pūšanas vingrinājumi bez salmiņa, gaisa plūsmu nemācēja vadīt, bet pēc vairākām nodarbībām vērojams progress. Artikulācijas vingrinājumus – pasakas pilda nedroši, gaidot pamudinājumu un iedrošinājumu.

Sagatavošanas posmā tika ierakstīta bērna runa – bērnam tika rādītas kartītes ar attēliem kur skaņas [s] un [z] atrodas dažādās pozīcijās, bērns izrunāja attēlotā priekšmeta nosaukumu. To pašu izdarīja arī darba autore. Bērniem tika atskaņots šis ieraksts, mudināts ieklausīties skaņu izrunas atšķirībā.

♦ **Izolētas skaņas mācīšanas posms**

Skaņas [s] un [z] tiek mācītas uz atdarināšanas pamata, aktivizējot dzirdes analizatoru. Skaņas [s] skanējums tiek salīdzināts ar pumpja radīto vēja troksni s – s – s, savukārt skaņa [z] tiek salīdzināta ar oda dīkšanu z – z – z, skaņu vizualizēšanai tiek izmantotas kartītes ar attēlu (skat.11.pielikums). Izrunājot skaņu, bērni mēģina sajūst auksto vējiņu uz savas rokas. Bieži vien pietiek viegli sakļaut zobus un ilgstoši izrunāt skaņu [s].

Lai bērniem būtu uzskatāmāk, kur skaņu [s] un [z] izrunas laikā atrodas mēle, vai tā ir savā vietā, skaņu mācīšana tiek organizēta pie spoguļa, lai bērns var vērot un kontrolēt mēles atrašanās vietu. Skaņu izrunas laikā, lūpas pavērtas smaidā, mēles gals atrodas aiz apakšējiem priekšzobiem. Skaņas [s] un [z] tika mācītas vienlaicīgi. Skaņa [s] jāizrunā klusi, čukstus, bet skaņa [z] skaļi, balsī. Liekot vibrēt balss saitēm. Balss saišu vibrāciju bērni kontrolēja, uzliekot delnu uz balsenes un sajūtot tās vibrēšanu.

Izolētas skaņas mācīšanas posmā bērni apmeklēja trīs klātienes nodarbības, šā gada 13. martā ministru prezidents izsludina ārkārtas stāvokli valstī saistībā ar Covid-19 izplatību Latvijā un mācību process izglītības iestādēm jāorganizē attālinātā režīmā.

Saziņai ar 1. apakšgrupas bērniem darba autore izmantoja bērnu vecāku sociālo tīklu Facebook, un WhatsApp profilus. Katram bērnam 2x nedēļā tika aizsūtīti vingrinājuma apraksti. Lai nodrošinātu atgriezenisko saiti, darba autore 2x nedēļā sazvanījās videozvanā ar bērniem, kopīgi izpildīja artikulācijas vingrinājumus un novērtēja patstāvīgi apgūto.

Āris dzīvo Bērnu sociālās aprūpes iestādē. Pēc attālinātās sazināšanās var spriest, ka ar zēnu strādā, vingrinājumu izpilde uzlabojas, bet zēnam tas prasa lielu koncentrēšanos un mierīgu vidi, ko ne vienmēr institucionālajā aprūpē iespējams nodrošināt. Āris izolētas skaņas izrunu apguva, bet tas zēnam prasīja daudz laika. Tāpat Ārim skaņas joprojām neskan precīzi, jo trūkst priekšējo zobu, tomēr zēns iemācījās mēli turēt pareizajā pozīcijā, kas nepieciešama skaņu izrunai. Āris šobrīd ir palicis šajā posmā un pie skaņu [s], [z] nostiprināšanas būs jāstrādā turpmākajās klātienes nodarbībās.

Helēna salīdzinoši ātri, regulāri izrunājot skaņu [s] un [z] ar sakļautiem zobiem. Meitenei regulāri tika iesūtīti vingrinājumi, diemžēl atgriezeniskā saite bija neregulāra. Attālināto mācību laikā darba autorei izdevās ar meiteni videozvanā sazināties 2 reizes. Tad tika novērots, ka izolēta skaņa tiek pareizi artikulēta un izrunāta, bet vārdos un teikumos atgriežas starpzobu izruna. Tika uzsākta skaņu [s], [z] nostiprināšana zilbēs.

Matīsam apgūstot pareizu skaņu izrunu, skaņu atdarināšana tika papildināta ar mehānisku palīdzību mēles noturēšanai. Izmantojot palīdzību, tiek panākts, ka, izrunājot skaņas, mēle neatrodas starp zobiem. Matīsam ļoti patīk attālinātais mācību process, tā viņam ir iespēja izmantot viedierīces, kas ir galvenā zēna interese. Zēns ar pieaugušo palīdzību sameklējis arī citus tiešsaistes video artikulācijas vingrinājumus un ir apguvis to izpildi. Matīsa progress attālināto mācību laikā darba autorei bija vislielākais pārsteigums. Matīss varēja uzsākt skaņu nostiprināšanu zilbēs un vārdos. Arī citu priekšējo mēleņu izruna zēnam ir uzlabojusies, lai gan joprojām ir neprecīza, paralēli skaņu [s] un [z] nostiprināšanai vārdos varētu uzsākt citu skaņu mācīšanu.

♦ **Skaņas nostiprināšanas posms**

Skaņu nostiprināšanas posms tika uzsākts ar skaņas [s] pareizu izrunu zilbēs. Skaņas izruna tika nostiprināta gan vaļējās, gan slēgtās zilbēs. Skaņas nostiprināšanas procesa dažādībai tika izmantotas zilbju slejas (skat. 12.pielikumu) un zilbju rindas tika papildinātas ar vārdu savienojumiem. Pirmos vingrinājumus ar zilbju, vārdu materiāliem veic ar sakļautiem zobiem.

Zilbju rundu pantiņi skaņai [s] (izstrādājusi darba autore)

Si – si – si – sirmi sivēni sidrabu sijā.

Se – se- se – sekunde seko sekundei.

Sa – sa – sa – salmiem samta saknes.

Su – su – su – sunim sulīga sula.

Sie – sie – sie – sievas sierus sien.

Sau – sau – sau – saucu saulē sauloties.

So – so – so – soli sola soļot.

Zilbju rundu pantiņi skaņai [z] (izstrādājusi darba autore)

Zi – zi – zi – zirnekļi ziņo ziloņiem.

Ze – ze- ze – zebrai zelta zeķes.

Za – za – za – zaķiem zaļi zābaki.

Zu – zu – zu – zuze pazuda zupā.

Zie – zie – zie – ziemeļos ziedonis ziemā.

Skaņu nostiprināšana zilbēs ir vienkāršākais posms. **Helēnai** un **Matīsam** šajā posmā nav lielu grūtību, tomēr attālinātā mācību procesa ietvaros netiek uzsākta skaņu nostiprināšana vārdos. **Āris** lēnā darba tempa dēļ nepaspēj uzsākt skaņu nostiprināšanas posmu.

2. apakšgrupa – Liene un Alise. Šiem bērniem konstatēta skaņas [l] starpzobu izruna.

Pirms sagatavošanas posma uzsākšanas tika veikta skaņas [l] fonētiskā un logopēdiskā analīze.

Skaņas [l] fonētiskā analīze:

[l] – alveolārs priekšējais mēlenis, laterāls spraudzenis, skanenis, balsīgs līdzskanis.

Skaņas [l] logopēdiskā analīze attēlota 10. Tabulā

10. tabula Skaņas [l] logopēdiskā analīze (Miltiņa, 2005, 133)

Skaņa	Lūpas	Zobu rinda	Mēle	Gaisa plūsma	Mīkstās aukslējas	Balssaites
[l]	ieņem nākamā patskaņa stāvokli	ieņem nākamā patskaņa stāvokli	Darbojas mēles priekšējā daļa, plats mēles gals piekļaujas alveolām, radot slēgumu; mēles sāni pacelti pret augšējiem sānu zobiem, veidojot sānu spraugas	Virzās pa vienu vai abām sānu spraugām	paceltas	vibrē

Labojot skaņas [l] starpzobu izrunu, nepieciešama mēles gala pakāpeniska pārvietošana aiz apakšējiem priekšzobiem (Miltiņa, 2005, 153).

♦ Sagatavošanas posms

Uzmanība pievēršama mēles galam, mēles priekšējai daļai. Sagatavošanās posmā tiek izmantoti artikulācijas vingrinājumi „Plācenītis”, „Pielīmē konfekti”, „Zirdziņš”, „Pulkstenītis” u.c. (skat. 4.pielikumu). Darbā ar otrās apakšgrupas bērniem arī tika izveidoti vai piemeklēti artikulācijas vingrinājumi – pasakas, lai bērniem vingrinājumu apguve nešķistu vienmuļa un apnicīga (skat. 7.pielikumu)

Gaisa plūsmas vingrinājumi šīs apakšgrupas bērniem netika īpaši akcentēti.

2. apakšgrupā koriģējošo darbu sagatavošanas posmā darba autore veica *Alisei*, meitenei vislielākās grūtības sagādāja mēles pacelšana pie aukslējām, jo skaņu izrunas traucējuma pamatā ir saīsināta zemmes saitīte, tādēļ viņai tiek doti papildus vingrinājumi zemmes saitītes stiepšanai – „Akordeons”, „Sēnīte” (skat.4.pielikums). *Lienei* skaņas [l] izruna koriģēta jau iepriekš un atlicis nostiprināšanas posms, sagatavošanas posma vingrinājumi un artikulācijas pasakas darba autore izmantoja logopēdisko nodarbību sākuma daļā, lai aktivizētu artikulācijas aparāta kustīgumu.

Artikulācijas vingrinājumi tika pildīti pie spoguļa, lai uzskatāmi redzētu pareizo mēles pozīciju. Bērniem iespēja kontrolēt savas mēles atrašanās vietu skaņas artikulācijas laikā.

♦ Izolētas skaņas mācīšanas posms

Skaņa [l] tiek mācīta uz atdarināšanas pamata, aktivizējot dzirdes analizatoru. Skaņas [l] skanējums tiek salīdzināts ar lidmašīnas pacelšanos l – l – l un meitenes dziedāšanu la – la – la, skaņu vizualizēšanai tiek izmantotas kartītes ar attēlu (skat.11.pielikums). Izrunājot skaņu, bērni cenšas mēli novietot pie augšējo priekšzobu alveolām.

Izolētas skaņas mācīšanas posmā *Lienei* tika nodrošināta 1 nodarbība, tā kā meitenei skaņa iepriekš jau labota, koriģējošā darbība norisinās nākamajā posmā.

Alise apmeklēja divas klātienes nodarbības, līdz šā gada 13. martā ministru prezidents izsludina ārkārtas stāvokli valstī saistībā ar Covid-19 izplatību Latvijā un mācību process izglītības iestādēm jāorganizē attālinātā režīmā.

Saziņai ar 2. apakšgrupas bērniem darba autore izmantoja bērnu vecāku sociālo tīklu Facebook, un WhatsApp profilus. Katram bērnam 2x nedēļā tika aizsūtīti vingrinājuma apraksti. Lai nodrošinātu atgriezenisko saiti, darba autore 2x nedēļā sazvanījās videozvanā ar bērniem, kopīgi izpildīja artikulācijas vingrinājumus – pasakas, un novērtēja patstāvīgi apgūto.

Alisei skaņas mācīšanas posmā aktīvi iesaistās māte, labprāt uzklausa ieteikumus vingrinājumu izpildē, Sazinoties ar Alisi redzams neliels progress, meitene var mēli pacelt

nedaudz vairāk nekā pirms korekcijas darba uzsākšanas, bet tomēr līdz alveolām neaizsniedzas, mēles gals ir augšējo priekšzobu līmenī. Tā kā šobrīd nav iespējama ķirurģiska iejaukšanās, darba autore uzskata, ka ir sasniegts iespējamais rezultāts un var uzsākt korekcijas darbu nākamajā posmā.

♦ **Skaņas nostiprināšanas posms**

Skaņu nostiprināšanas posms tika uzsākts ar skaņas [l] pareizu izrunu zilbēs. Skaņas izruna tika nostiprināta gan vaļējās, gan slēgtās zilbēs. Apgūstot skaņu izrunu vārdos, tā tika nostiprināta teikumos un saistītajā runā.

Lienei korigējoši attīstošā darbība tika uzsākta skaņu nostiprināšanas posmā. Korigējoši attīstošās nodarbības „Skaņas [l] izrunas nostiprināšana zilbēs” konspektu 9. pielikumā.

Sākotnēji skaņa tiek nostiprināta zilbēs, tika izmantotas gan atvētās, gan slēgtās zilbes, gan zilbes ar divskaņiem. Skaņas nostiprināšanas procesa dažādībai tika izmantotas zilbju slejas (skat. 12.pielikumu) un zilbju rindas tika papildinātas ar vārdu savienojumiem.

Zilbju rindu pantīni skaņai [l] (izstrādājusi darba autore)

La – la – la – lapsene labības lakstos.

Lē – le – le – lēta lelles lejkanna.

Li – li – li – lido lipīga lidmašīna.

Lu – lu – lu – Ludi lugā lutina.

Lo – lo – lo – lokans lociņš ložņā.

Lai – lai – lai – laiski laivinieks laipu laiza.

Lei – lei – lie – leitnants leišmalē lielās

Lie – lie – lie – liepās liegi lietus līst.

Lau – lau – lau – lauvēns laupa launagu.

Skaņa [l] vārdos:

- ♦ lapa, lāse, līme, lode, lūsis
- ♦ zāle, ola, kalps, vilks
- ♦ ozols, dēls, mala, vīle
- ♦ kal, vel, mal, cel
- ♦ lelle, liela, šalle, luteklis (Dubure, 2014.)

Skaņa [l] vārdu savienojumos:

Liepu laipa, linu lauks, Latgales lielceļš, lēzens līkums, silta elpa, lillā šalle

Skaņa [l] teikumos:

Laura lasa lācenes.

Laurai lillā kleita.

Lakatā iesieti miltaini āboli.

Pinkains vīrs lielā kažokā, dzīvo mežā (*lācis*) (Jerkina, 2009)

Skaņa [l] saistītajā runā:

Ak tu, zelta lakstīgala,
Nelaidies lejiņā!
Visi tavi spārnu gali
Zeltītām lāsītēm. (Latv.t.dz.)

Pieci vilki vilku vilka
Pa slidenu ladutiņu.
Divi kalti trīs nekalti,
Visi līdzī stīvējās
(Latv.t.dz.)

Piliens pēc piliena –
skat, kas tur lodā!
Lietustārps slapjš
ielīdis logā. (Gulbe,
2014)

Līcī lēni laiva līgo,
Lauris lepns, Lauris līksmo,
Laurim laivā lielais loms:
Līdaciņa lēkā, līņi lokās.
(Locāne, 2013)

Ozolam zelta lapas,
Zelta rasa galiņā.
Tur saulīte rietēdama
Ik vakarus jostu kāra.
(Latv.t.dz.)

Lienei attālināto mācību laikā paralēli artikulācijas vingrinājumiem tika sūtītas četrindes vai teikumi, kuros ir koncentrēta skaņa [l], meitenei bija jāvingrinās skaņu [l] izrunāt pareizā artikulācijā. Darba autore, sazinoties sociālajos tīklos videozvana režīmā, vēroja meitenes muti, mēles atrašanās vietu. Alise, koncentrējoties sarunai un atstājot iemācītos teikumus, mēli notur pareizā pozīcijā. Līdz ar to darba autore secina, ka korekcijas darbs ir noritējis sekmīgi, protams, būtu nepieciešamas vēl dažas klātienes nodarbības, lai novērtētu mēles pozīciju brīvas sarunas laikā.

Alisei tika uzsākta skaņas nostiprināšana zilbēs un vārdos, tomēr, ņemot vērā traucējuma cēloni, meitenei vieglāk skaņu izrunāt starpzobu pozīcijā. Un tikai īpaši piedomājot Alisei izdodas pacelt mēli nedaudz augstāk, bet tad runas temps ir lēns, skaņa [l] nedaudz saraustīta. Darba autore uzskata, ka Alisei jāturpina artikulācijas vingrinājumi, skaņu nostiprināšanu atstājot uz laiku, kad tiks novērsts traucējuma cēlonis – īsā zemmēles saitīte.

3. apakšgrupa – Klāvs, skaņas [r] kropļota izruna.

Pirms sagatavošanas posma uzsākšanas tika veikta skaņas [r] fonētiskā un logopēdiskā analīze. Skaņas [r] fonētiskā analīze:

[r] – alveolārs priekšējais mēlenis, spraudzenis, skanenis, balsīgs līdzskanis.

11. tabula Skaņas [r] logopēdiskā analīze (Miltiņa, 2005, 142)

Skaņa	Lūpas	Zobu rinda	Mēle	Gaisa plūsma	Mīkstās aukslējas	Balss saites
[r]	iestieptas smaidā	izteikti tuvinātas	darbojas mēles priekšējā daļa, kas pacelta pret cietajām aukslējām, veido spraugu; smails mēles gals artikulācijas laikā izdara 2 – 3 ritmiskas vibrācijas pret alveolām; mēles sāni cieši piekļauti augšējiem sānu zobiem	izplūst caur muti	paceltas	vibrē

R ir viena no grūtāk izrunājamajām skaņām, tās artikulācijai nepieciešami daudzi sagatavošanas vingrinājumi, kuru galvenais uzdevums ir panākt tādu mēles stāvokli, kāds ir pie skaņas [r] pareizas izrunas, tas ir, mēles gala vibrāciju (Miltiņa, 2005, 143).

♦ **Sagatavošanas posms**

Uzmanība pievēršama mēles galam, mēles gala vibrācijai un pareizai atrašanās vietai. Sagatavošanās posmā tiek izmantoti artikulācijas vingrinājumi „Šūpoles”, „Logu tīrītājs”, „Zirdziņš”, „Bundziniēks”, „Tītars” u.c. (skat. 4.pielikumu). Darbā ar trešās apakšgrupas bērnu arī tika izveidoti vai piemeklēti artikulācijas vingrinājumi – pasakas, lai zēnam vingrinājumu apguve neapniktu un nebūtu pārāk vienvēidīga (skat. 7.pielikumu)

Gaisa strūkļas pareizai virzīšanai tika izmantoti vingrinājumi „Bumba vārtos”, „Lodziņš”, „Kas tālāk aizdzīs bumbu” u.c. (skat. 6.pielikumu)

Klāvam artikulācijas aparāta kustīgums problēmas nesagādāja, grūtāk bija iemācīties pareizu gaisa strūkļu, lai skaņas [r] izrunas laikā nevibrē vaigi. Tā kā zēnam ir izteikti gara un šaura, mēle tā traucē pareizai gaisa plūsmai. Artikulācijas vingrinājumi tika pildīti pie spoguļa, lai uzskatāmi redzētu pareizo mēles pozīciju Vingrinājumu izpildē vairāk jākoncentrējas uz darba kvalitāti, sevis disciplinēšanu, mierīgu, pareizu sēdus pozīciju ar ko zēnam ir grūtības, jo Klāvs pēc dabas ir ļoti aktīvs, kustīgs un komunikabls.

♦ **Izolētas skaņas mācīšanas posms**

Tā kā **Klāvam** ir pareizas skaņas [z] izruna, tad par pamatu skaņas [r] apgūšanai, darba autore izmanto skaņu [z]. Zēns skaņu [z] izrunā augšējā pozīcijā, mēles gals atrodas pie augšējām alveolām. Spraugas starp alveolām un mēles galu, kā arī starp zobiem ir nelielas, pa tām virzās gaisa plūsma, lūpas iestieptas smaidā. Bērnam jādzird ne tikai balss skaņa, bet arī izelpojama gaisa plūsmas radītais troksnis.

Kā vēl vienu no paņēmieniem darba autore izmanto mēles gala „piesūcināšanu” pie cietajām aukslējām. Klāvam mēles saitīte atbilst normai un viņš ir spējīgs veikt šādu vingrinājumu. Tas nozīmē, ka Klāvs „piesūcina” mēles galu cietajām aukslējām, ieelpo caur degunu, un, spēcīgi pūšot izelpojamo gaisu, panāk mēles gala vibrāciju.

Tāpat kā citiem bērniem arī Klāvam skaņa [r] tiek mācīta uz atdarināšanas pamata, aktivizējot dzirdes analizatoru. Skaņas [r] skanējums tiek salīdzināts ar lāča vai lauvas rēcienu, traktora vai mašīnas radīto troksni, skaņu vizualizēšanai tiek izmantotas kartītes ar attēlu (skat. 11. pielikums). Izrunājot skaņu, zēns cenšas panākt mēles gala vibrāciju.

Izolētas skaņas mācīšanas posmā **Klāvam** tika nodrošināta 3 klātienēs nodarbības, pārējās notika attālinātās mācīšanās režīmā.

Klāvam tāpat kā citu apakšgrupu bērniem tika nodrošināta iespēja saziņai 2x nedēļā no darba autores puses un 2x nedēļā uz vecāku sociālo tīklu Facebook, un WhatsApp profiliem tika nosūtīti veicamie artikulācijas aparāta vingrinājumi un to apraksti. Diemžēl atgriezeniskā saite no Klāva ģimenes puses netika nodrošināta, tikai 1 reizi izdevās zēnu sazvanīt videozvanā. Klāva skaņas [r] izrunā progress nav redzams. Netiek uzsākts darbs skaņas nostiprināšanas posmā.

Darba autore secina, ka veicot atlasītos artikulācijas vingrinājumus – pasakas, koriģējoši attīstošajā darbā visās apakšgrupās, ir svarīga logopēda attieksme pret bērniem, tai jābūt pozitīvai, jāveicina bērnu vēlme darboties, jāpamana un jāuzslavē par vismazāko sasniegumu. Darbā ar bērniem ir izmantojamas uzslavas, veicināšanas balvas – neliels kārums, uzlīme, spiedodziņš, tas veido pozitīvu attieksmi un motivē bērnu turpināt darbu.

Darba autore uzskata, ka rezultāti būtu labāki, ja koriģējošie darbi tiktu veikti saskaņā ar plānu – logopēdiskajās nodarbībās PII, tomēr to nevar vērtēt viennozīmīgi. Spilgts piemērs pozitīvai videi ir Matīss, kurš nelabprāt apmeklē PII, bet, mājas apstākļos strādājot individuāli, ir sasniedzis labu rezultātu. Darba turpinājumā darba autore veic pētījumā iegūto datu apkopojumu un analīzi.

3.3. Iegūto rezultātu dinamikas analīze.

Logopēdiskās korekcijas darbs priekšējo mēleņu izrunas traucējumu mazināšanai bija ierobežots laikā, tas norisinājās kvalifikācijas prakses ietvaros.

Pētījuma noslēguma posmā tika veikta atkārtota bērnu logopēdiskā izpēte, lai izvērtētu koriģējoši attīstošās darbības dinamiku. Atkārtoti tika veikta artikulācijas aparāta kustīguma un mīmikas kustīguma pārbaude. Pārbaudē izmantoti tie paši uzdevumi, kas pētījuma sākumā.

Novērtēšanas notika attālināto mācību režīmā izmantojot tehnoloģiskus sazināšanās risinājumus – videozvanu.

Mīmikas muskulatūras kustīguma atkārtotajā pārbaudē iegūto rezultātu salīdzinājumu ar sākotnējiem rezultātiem var aplūkot 12. tabulā.

12. tabula Mīmikas kustīguma pārbaudžu rezultātu salīdzinājums punktu izteiksmē

	Kopējais punktu skaits	
	2020. gada februārī	2020. gada aprīlī
Āris	9	11
Helēna	10	11
Matīss	6	8
Liene	10	11
Alise	10	10
Klāvs	11	11

Mīmikas kustīguma pārbaudēs iegūto datu salīdzinājums parāda augšupejošu tendenci. Iegūtie rezultāti liecina par koriģējoši attīstošā darba pozitīvo ietekmi arī uz mīmikas muskulatūras nostiprināšanu un pilnvērtīgu kustīgumu.

Pozitīva dinamika ir novērojama *Ārim, Helēnai, Matīsam* un *Alisei*, kuru atkārtotās pārbaudes rezultāti ir augstāki nekā pētījuma sākumā šā gada februārī.

Artikulācijas aparāta kustīguma pārbaudē, tāpat kā pētījuma sākumā tika vērtēta bērnu spēja veikt statiskos un dinamiskos vingrinājumus. Iegūtie rezultāti apkopoti, un to salīdzinājums ar pētījuma sākumā iegūtajiem rezultātiem ir redzams 13. tabulā.

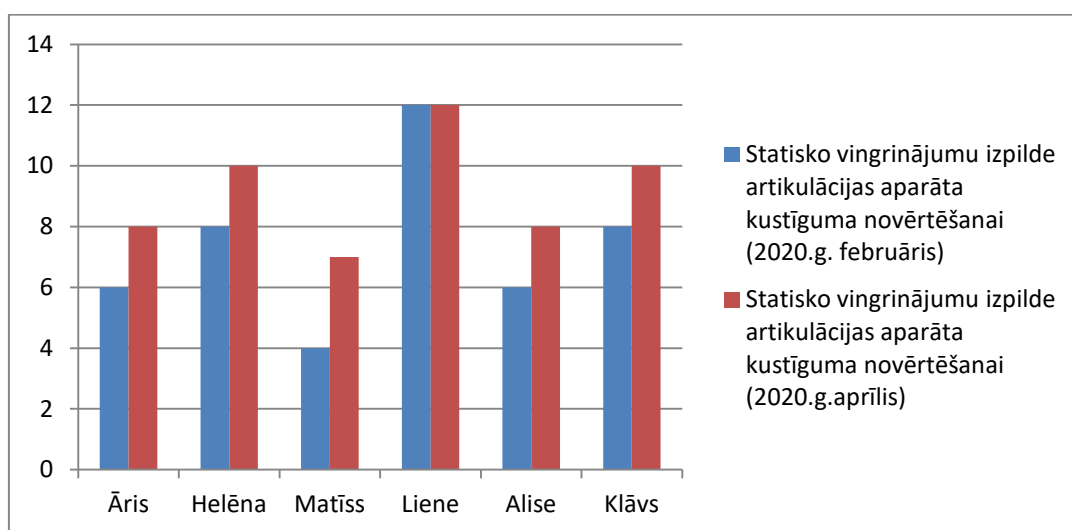
13. tabula Artikulācijas aparāta kustīguma pārbaudžu rezultātu salīdzinājums punktu izteiksmē

	Kopējais punktu skaits		Kopējais punktu skaits	
	Statiskie vingrinājumi		Dinamiskie vingrinājumi	
	2020. gada februārī	2020. gada aprīlī	2020. gada februārī	2020. gada aprīlī
Āris	6	8	6	7
Helēna	8	10	8	10
Matīss	4	7	5	7
Liene	12	12	8	11
Alise	6	8	6	7
Klāvs	8	10	11	12

Novērtējot iegūtos datus, darba autore secina, ka dinamika ir augšupejoša, kas norāda uz logopēdiskās korekcijas darba pozitīvo ietekmi uz bērnu artikulācijas aparāta kustīguma

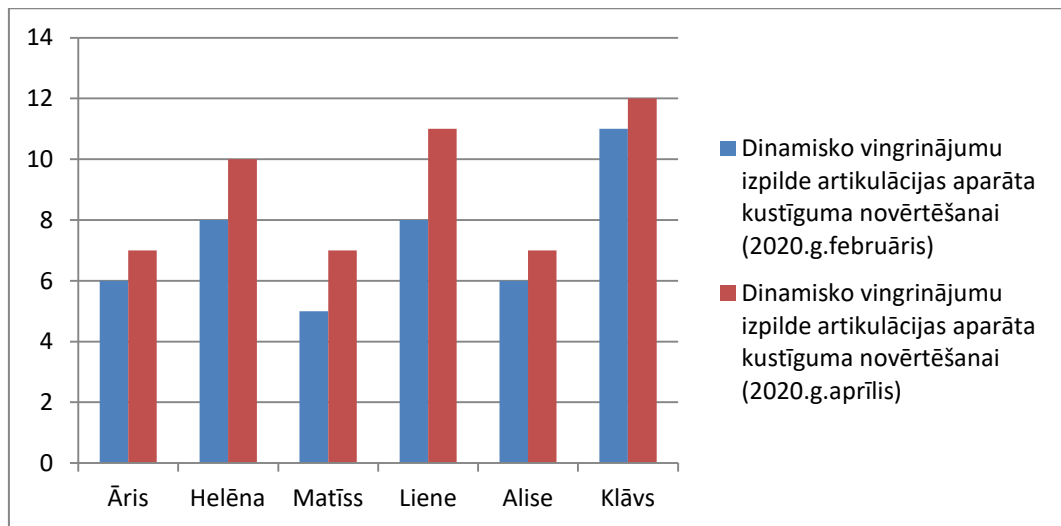
palielināšanu. Vislielākie uzlabojumi aktīvo runas orgānu kustīgumā vērojami Matīsam un Ārim. Koriģējoši attīstošās darbības rezultātā šie bērni spēja sasniegt vislielāko izaugsmi dotajos vingrinājumos. Arī citi pētījumā iesaistītie bērni ir sasnieguši labākus rezultātus un pilnveidojuši sava artikulācijas aparāta mobilitāti.

Apkopojot sākotnējo un galīgo pētījumu rezultātus, 8., 9. un 10. attēlā var uzskatāmi salīdzināt katra bērna artikulācijas aparāta kustīgumu, veicot statiskus un dinamiskus vingrinājumus, un mīmikas kustīguma attīstības līmeņa izmaiņas koriģējoši attīstošās darbības ietekmē. Ja bērna artikulācijas aparāta vai mīmikas kustīgums tiek novērtēts ar 4 punktiem, tad tas tiek vērtēts kā zems, ja piešķirti 5 līdz 8 punkti, tad bērna artikulācijas aparāta un mīmikas kustīgums tiek vērtēts kā vidējs, bet augsts līmenis atbilst 9 – 12 punktiem.

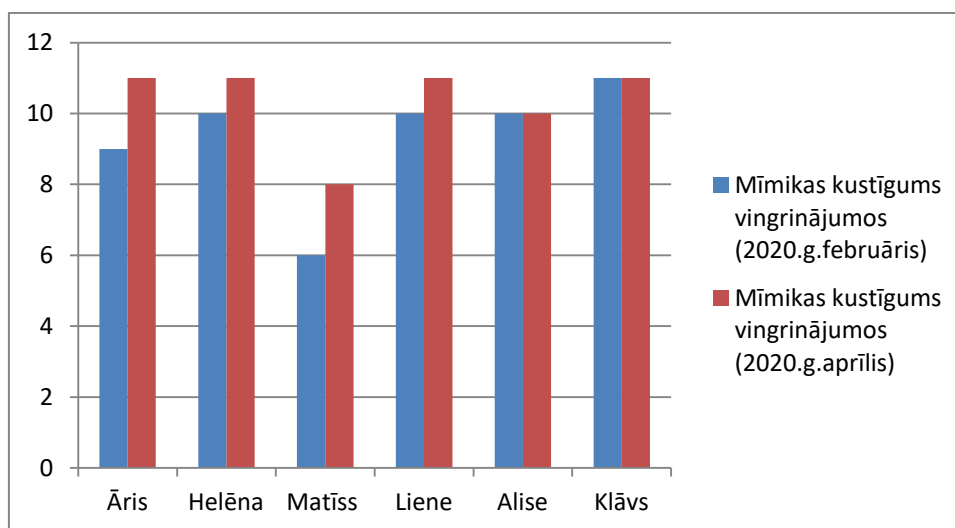
8. attēls Artikulācijas aparāta kustīguma līmeņu salīdzinājums statisko vingrinājumu izpildē (2020. gada februāris – 2020. gada aprīlis)

Visiem bērniem ir vērojama attīstības dinamika, redzams ka atkārtotajā pārbaudē bērni statisko vingrinājumu izpildi veikuši kvalitatīvāk, ir uzlabojušās prasmes noturēt mēli noteiktā pozīcijā ilgāku laiku kā pētījuma sākumā.

9. attēls Artikulācijas aparāta kustīguma līmeņu salīdzinājums dinamisko vingrinājumu izpildē (2020. gada februāris – 2020. gada aprīlis)

Artikulācijas aparāta kustīguma līmeņu salīdzinājums ļauj secināt, ka visi bērni sasnieguši individuāli iespējamo augstāko rezultātu, ņemot vērā koriģējoši attīstošās darbības ierobežoto laiku un izpildes iespējas.

10. attēls Mīmikas muskulatūras kustīguma līmeņu salīdzinājums (2020. gada februāris – 2020. gada aprīlis)

Pēc mīmikas kustīguma līmeņu salīdzinājuma var secināt, ka bērniem mīmikas kustīguma līmenis ir palicis nemainīgs vai paaugstinājies. Dažiem bērniem mīmikas kustīgums, jau uzsākot pētījumu, bija augstā līmenī, bet citiem koriģējoši attīstošo nodarbību rezultātā tika palielināts mīmikas muskulatūras kustīgums.

Pētījuma sākumā lielākajai daļai bērnu koriģējoši attīstošais darbs priekšējo mēleņu izrunas fonētisko traucējumu novēršanā tika uzsākts ar sagatavošanas posmu. Izņēmums bija Liene, jo meitenei skaņas izruna jau iepriekš tikusi labota. Artikulācijas vingrinājumus –

pasakas Lienes nodarbībās darba autore izmantoja artikulācijas aparāta kustīguma veicināšanai un nodarbību dažādošanai.

Korekcijas darba noslēgumā darba autore var salīdzināt bērna izaugsmi Pētījuma noslēgumā katrs iesaistītais bērns ir sasniedzis noteiktu posmu, kas attēlots 14. tabulā. Pilnībā traucējums netika novērsts nevienam no pētījumā iesaistītajiem bērniem, bet attīstības dinamika ir vērojama.

14. tabula Skaņu izrunas korekcijas noslēguma posms (2020. gada aprīlis)

Skaņu nostiprināšana teikumos, saistītajā runā						
Skaņu nostiprināšana vārdos, vārdu savienojumos						
Skaņu nostiprināšana zilbēs						
Izolētas skaņas mācīšana						
Sagatavošanas posms						
	Āris	Helēna	Matīss	Liene	Alise	Klāvs

skaņu izrunas posms 2020. gada februāris

skaņu izrunas posms 2020. gada aprīlis

Aplūkojot pētījuma noslēguma posmā, iegūtos rezultātus, var secināt, ka **1. apakšgrupas** bērniem *Ārim*, *Helēnai* un *Matīsam* koriģējoši attīstošais darbs ir noritējis sekmīgi. Vērojama izaugsme. *Ārim* uzsākta izolētas skaņas mācīšana, *Helēnai* un *Matīsam* skaņas nostiprināšanas zilbēs un vārdos. Visiem bērniem jāturpina koriģējoši attīstošais darbs skaņas izrunas traucējuma pilnīgai novēršanai.

2. apakšgrupas bērniem *Lienei* un *Alisei* ir ļoti atšķirīgi rezultāti. *Lienei* korekcijas darbs noritēja sekmīgi, skaņu izrunas traucējums praktiski tika novērsts, jāseko līdz meitenes brīvajai runai un nepieciešamības gadījumā jāaizrāda par mēles stāvokli skaņas [l] izrunas laikā. *Alisei* objektīvu iemeslu (saīsinātās zemmēles saitītes) dēļ neizdevās sasniegt augstus rezultātus, bet arī *Alisei* artikulācijas aparāta kustīgumā vērojams progress. Koriģējoši attīstošo darbību vēlams turpināt. Šobrīd tiek risināts jautājums par traucējuma cēloņa novēršanu – ķirurģisku iejaukšanos, pēc kuras aktīvi jāturpina logopēdiskās korekcijas darbs skaņas [l] apguvei. Meitene neizrunā arī skaņu [r], bet pie šī traucējuma labošanas pētījuma ietvaros netika strādāts.

3. apakšgrupas bērnam *Klāvam* sasniegt iespējami labākos rezultātus traucēja attālinātā mācīšanās saistībā ar izsludināto ārkārtas situāciju valstī. Zēns nāk no sešu bērnu ģimenes, un viņa logopēdiskajai apmācībai netika nodrošināta pietiekama atgriezeniskā saite, iespējams tehnoloģiju nepieejamības dēļ ģimenē. *Klāvam* noteikti nepieciešams turpināt logopēdiskās korekcijas darbu skaņu izrunas traucējuma novēršanai.

Pētot iegūto datu dinamiku, darba autore secina, ka, izstrādājot katram bērnam individuālu plānu, ņemot vērā viņa vecumposma un personības īpatnības kā arī izvēloties artikulācijas vingrinājumus un apkopojot tos artikulācijas vingrinājumos – pasakās, ir iespējams sekmīgi veikt koriģējoši attīstošo darbu skaņu izrunas traucējumu mazināšanai vai novēršanai.

Skaņu izrunas fonētisko traucējumu dinamika parāda, ka lielākajai daļai no pētījumā iesaistītajiem bērniem skaņu izruna bija traucēta pamatojoties uz artikulācijas muskuļu vājumu, nevis uz artikulācijas orgānu uzbūves īpatnībām.

Secinājumi

Darba autore, pamatojoties uz apkopoto un analizēto dažādu autoru zinātniskajā literatūrā izteiktajām atziņām un veicot pedagoģisko izmēģinājuma darbību bērniem ar priekšējo mēleņu izrunas traucējumiem, secina:

1. analizējot teorētiskās atziņas par vidējā pirmsskolas vecuma bērnu attīstības īpatnībām, ir jāievēro dažādi attīstības aspekti – fiziskā, kognitīvā, sociālā un emocionālā attīstība. Bērna attīstība jāskata kopveselumā.
2. pārsvarā bērns visas skaņas apgūst pakāpeniski, izrunā tās, taču ir bērni, kuriem vērojami skaņu izrunas traucējumi. Visbiežāk ir traucēta tieši priekšējo mēleņu izruna artikulācijas un skanējuma specifikas dēļ. Skaņu izruna var tikt kropļota aktīvo runas orgānu organisku vai funkcionālu traucējumu rezultātā.
3. Pedagoģiski psiholoģiskā klasifikācija palīdz sargrupēt runas traucējumus, kas koriģējoši attīstošā darbā palīdz logopēdam izvēlēties nepieciešamās darba metodes un paņēmienus.
4. Ar artikulācijas vingrinājumiem iespējams iemācīt jaunas aktīvo runas orgānu kustības, pilnveidot un atjaunot artikulācijas aparāta muskuļu kustīgumu. Jo vairāk tiek vingrināta kāda no kustībām, jo precīzāk tā izdodas un nostiprinās, bet kustību atmiņas attīstība paralēli veicina pareizu skaņu izrunas attīstību. Labākus rezultātus dod vingrinājumi, ja tie ietverti interesantā formā, pasniegti bērnam saistošā un saprotamā veidā. Artikulācijas vingrinājumu – pasaku iekļaušana koriģējoši attīstošajās nodarbībās ir iespēja vingrinājumus atkārtot, variēt un nostiprināt. Līdz ar to notiek pareizas skaņu izrunas sekmēšana bērniem interesantā un saistošā veidā.
5. Artikulācijas vingrinājumu - pasaku izvēle, ja tiek ievērota katra bērna attīstības īpatnības un spēja vingrinājumus izpildīt, sekmē aktīvu līdzdarbošanos koriģējoši attīstošajā darbā.
6. Veicot pedagoģisko novērošanu, apkopojot pārbaudes rezultātus, analizējot un salīdzinot koriģējoši attīstošās darbības rezultātu dinamiku, var secināt, ka pētījuma hipotēze - priekšējo mēleņu fonētisko traucējumu korekcija būs sekmīgāka, ja logopēds, veicot koriģējoši attīstošo darbību, ievēros pirmsskolas vecuma bērnu vispārējās un runas attīstības īpatnības, veiks agrīnu skaņu izrunas traucējumu diagnostiku un logopēdiskajās nodarbībās regulāri izmantos skaņu izrunas traucējuma veidam atbilstošus artikulācijas vingrinājumus – pasakas – pētījuma laikā guva apstiprinājumu.

Literatūras un avotu saraksts

1. Adamsa, I., Struka, V., Tilmene – Karusa, M. (2000). *Multifunkcionālie vingrinājumi pareizas runas veidošanai*. Rīga: Rasa ABC
2. Albrehta, Dz. (1998). *Pētīšanas metodes pedagoģijā*. Rīga: Mācību grāmata.
3. Alekse, I. (2003). *Runātprsmē*. Rīga: RaKa.
4. Baumene, A. (1976). *Skaņu izrunas traucējumu novēršana bērniem*. Rīga: Zvaigzne.
5. Baumene, A., Ķeire, L. (1994). *Valodas traucējumu veidi*. Rīga: Zvaigzne ABC.
6. Bāra, A. (2017). *Runā ar mani, māmiņ!* Rīga: Zvaigzne ABC.
7. Brantevica, A. (2016). *Draiskie artikulācijas vingrinājumi*. Rīga: RaKa.
8. Brūvere, L. (2018). Bērna runas prasmes. No pirmajām zilbēm līdz sarežģītiem teikumiem. *Mammām un Tētiem. Bērnodārznieks, Nr.2*, 20 – 29.
9. Buivide, A. (2012). *Mācīsimies kopā*. Rīga: RaKa
10. Cukura, A., Cukura – Akmene, D. (2004). *Vispārēji vingrinājumi logoritmikā*. Rīga: Pētergailis.
11. Dr. Ward, S., (2004). *BABYTALK Maximise your child's potential in just 30 minutes a day*. United Kingdom: Arrow Books.
12. Dzintere, D., Stangaine, I., Augstkalne, D. (2014). *Bērna komunikatīvās kompetences attīstība*. Rīga: RaKa.
13. Geidžs, N. L., Berliners, D. C. (1999). *Pedagoģiskā psiholoģija*. Rīga: Zvaigzne ABC.
14. Geske, A., Grīnfelds, A. (2001). *Izglītības pētījumu metodoloģija un metodes*. Rīga: RaKa
15. Geske, R. (2005). *Bērna bioloģiskā attīstība*. Rīga: RaKa.
16. Hadaņonoka, I., Hadaņonoka, L. (2013). *Sociālā pedagoga palīdzība bērniem ar valodas sistēmas traucējumiem*. Rīga: SIA „N.I.M.S”
17. Hadaņonoka, I., Hadaņonoka, L. (2014). *Kā raisās valodiņa*. Rīga: SIA „N.I.M.S”
18. Hadaņonoka, I., Hadaņonoka, L., Staļģe, L., Merirande, R., Šteinberga, A. (2000). *Kā raisās valodiņa? Metodisks mācību līdzeklis skolotājiem, logopēdiem un vecākiem*. Rīga: Rasa ABC.
19. Jurgena, I. (2001). *Vispārīgā pedagoģija*. Rīga: SIA „Izglītības soļi”.
20. Kļaviņa, S. (1997). *Valodas daba. Ievads vispārīgajā valodniecībā*. Lielvārde: Lielvārds.
21. Kūle, M., Kūlis, R. (1998). *Filosofija*. Rīga: Zvaigzne ABC.
22. *Latviešu valodas vārdnīca A-Ž*. (1987). Rīga: Avots

23. Lieģiniece, D., Nazarova, I. (1999). *Veseluma pieeja valodas apgūvē. 5-7 gadus veciem bērniem*. Rīga: RaKa.
24. Līdaka, J. (2016). *Lasu un izprotu*. Rīga: RaKa.
25. Līdaka, J. (2018). *Kur pazūd garumzīmes? 1.grāmata*. Rīga: RaKa.
26. Louis, St. M. (2017). *How to Spot Visual, Auditory, and Kinesthetic – Learning Executives*. Pieejams: <https://www.inc.com/molly-reynolds/how-to-spot-visual-auditory-and-kinesthetic-learn.html> (skatīts 29.01.2020).
27. Lūse, J., Miltiņa, I., Tūbele, S. (2012). *Logopēdijas terminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: RaKa.
28. Ļubļinska, A. (1979). *Bērnu psiholoģija*. Rīga: Zvaigzne.
29. Markus, D. (2003). *Bērņa valoda: no pirmā kļiedziņa līdz pasakai*. Rīga: Rasa ABC.
30. Miltiņa, I. (2005). *Skaņu izrunas traucējumi*. Rīga: RaKa.
31. Miltiņa, I. (2008). *Skolotāja logopēda darba mape*. Rīga: RaKa.
32. Miltiņa, I. (2017). *Modelēšana logopēdijā*. Rīga: RaKa.
33. Miltiņa, I., Pastare, S. (1995). *Pirmie soļi logopēdijā I daļa*. Rīga: PIAC
34. Miltiņa, I., Pastare, S. (1997). *Pirmie soļi logopēdijā II daļa*. Rīga: PIAC
35. Myers, R. (2014). *Early Childhood Perceptual Development*. Pieejams: <https://childdevelopmentinfo.com/development/early-childhood-perceptual-development/#.W9oAC9UzbiU> (skatīts 29.01.2020).
36. Opincāne, Z. (2007). *Attēlu komplekta „Izrunā un ieklausies!” metodiskie ieteikumi*. Rīga: VieTa.
37. Ordas, G. M., Atance, C. M., Caza, J. (2017). *Did the popsicle melt? Preschoolers’ performance in an episodic-like memory task*. Pieejams: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09658211.2017.1285940> (skatīts 30.01.2020).
38. Puškarevs, I. (2001). *Attīstības psiholoģija*. Rīga: RaKa.
39. Rymanowicz, K. (2016). *The importance of critical thinking for young children*. Pieejams: <https://www.canr.msu.edu/news/the-importance-of-critical-thinking-for-young-children> (skatīts 04.03.2020).
40. Roge, J. Ū., Mēlere, B. (2003). *Citādi bērni*. Rīga: Jumava
41. Skaista, U., Bārda, E. (2011). *Valodas (runas un rakstu) attīstības veicināšana bērniem vecumā no 5 līdz 8 gadiem*. Rīga: VISC
42. Smita, K., Strika, L. (1998). *Mācīšanās traucējumi no A līdz Z*. Rīga: RaKa.

43. Svence, G. (1999). *Attīstības psiholoģija*. Rīga: Zvaigzne ABC.
44. Špona, A. (2004). *Audzināšanas process teorijā un praksē*. Rīga: RaKa.
45. Trinīte, B. (2007). *Balss un tās traucējumi*. Liepāja: LiePA
46. Tūbele, S. (2002). *Skolēna runas attīstības vērtēšana*. Rīga: RaKa.
47. Tūbele, S., Landra, T., Šūmane, I., Burčaka, M., Laganovska, E., Kušnere, S., Vīgante, R. (2013). *METODISKAIS MATERIĀLS pedagogiem darbam ar izglītojamiem ar jauktiem attīstības traucējumiem. ROKASGRĀMATA*. Rīga: VISC.
48. Tūbele, S., Lūse, J. (2012). *Ja skolēns raksta nepareizi...* Rīga: RaKa.
49. Tūbele, S., Šteinberga, A. (2004). *Ievads speciālajā pedagogijā*. Rīga: RaKa.
50. Tūbele, S., (2019). *Valodas traucējumu novēršana*. Rīga: RaKa.
51. Vigotskis, Ļ. (2002). *Domāšana un runa*. Rīga: Eve.
52. Vilka, I. (2018). *Lekciju materiāli*
53. VISC Speciālās izglītības nodaļa (2018). *Vecākiem. Informatīvs materiāls par bērnu attīstību*. Rīga: VISC
54. Vorobjovs, A. (2000). *Vispārīgā psiholoģija*. Rīga: RaKa.
55. Waring, R., Eadie, P., Liow, S. R., Dodd, B. (2016). *Do children with phonological delay have phonological short – term and phonological working memory deficits?* Pieejams: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0265659016654955> (skatīts 27.01.2020).
56. Žukovs, L. (1997). *Ievas pedagogijā (pamatkurss)*. Rīga: RaKa.
57. Быстрова, Г.А., Сизова, Э.А., Шуйская, Т.А (2001) *Логосказки*. Pieejams: https://vk.com/@osoboe_pravo-logoskazki (skatīts 10.02.2020)
58. Волкова, Л. С. (1989). *Логопедия*. Москва: ВЛАДОС
59. Волкова, Л. С., Селиверстов, В. И. (1997). *Хрестоматия по логопедии. Т 1*. Москва: Гутанитарный издательский центр ВЛАДОС.
60. Дзюба, Л. В. (2016). Логосказки как способ коррекции и развития речи у дошкольников. *Интерактивное образование - электронная газета. ВЫПУСК №68, ДЕКАБРЬ 2016* Pieejams: <http://io.nios.ru/articles2/85/10/logoskazki-kak-sposob-korrekcii-i-razvitiya-rechi-u-doshkolnikov> (skatīts 11.03.2020).
61. Кольцова, М. М. (1973). *Ребенок учится говорить*. Москва: "Сов. Россия"
62. Лауткина, С. В. (2007). *Логопсихология: учебно - методическое пособие*. Витебск: УОВГУ им. П.М. Машерова.
63. Найденко, Н. Е. (2012). Использование сказочных сюжетов в артикуляционной гимнастике. *Логопед №5*, 120 - 123.

64. Пиаже, Ж. (2003). Психология интеллекта. Санкт-Петербург: Питер. Pieejams: <http://pedlib.ru/> (skatīts 03.03.2020).
65. Полянская, Л. А. *Логосказки, как эффективный метод в системе коррекции речевых нарушений.* Pieejams: http://gorono-ozersk.ru/sites/default/files/naprav_deayt/doshkol/materials/logoskazkateoriya-polyanskayala-ds26.pdf (skatīts 10.02.2020).
66. Эльконин, Д. Б. (1989). *Избранные психологические труды.* Москва: Педагогика
67. Югова, О. (2018). *30 лучших упражнений для развития дикции по мнению логопеда.* Pieejams: <https://www.kanal-o.ru/news/10351> (skatīts 10.02.2020).

Metodiskā literatūra

1. Арша, Е. (2018) *Мēlītes kārtis.* Rīga: RaKa
2. Batraga, S. (2020). *30 aktivitāšu kartiņas aizraujošai prasmju attīstīšanai pirmsskolas vecuma bērniem.* PPII „Rotaļkāre”
3. Baumane, A. (1993). *Izrunā pareizi! Didaktiskie materiāli skaņu r, l pareizai izrunai.* Rīga: Zvaigzne ABC.
4. Baumane, A. (2016). *Tabulas un attēli skaņu izrunai un diferencēšanai.* Rīga: Zvaigzne ABC
5. Baumane, A. (2017). *Vingrinājumi un diktāti pareizas runas un rakstības veidošanai.* Rīga: Zvaigzne ABC
6. Brice, B. (2017). *Visi desmit spēlējas. Pirkstiņpanti un skandējamās rotaļas bērna vingrināšanai un iepriecināšanai.* Rīga: Zvaigzne ABC.
7. Dubure, V. (2014) *Materiāli skaņu izrunas vingrināšanai un nostiprināšanai.* Rīga
8. Gulbe, E. (2014). *Satiec burtu dzejoļus. Ece – bece – ābece.* Rīga: Zvaigzne ABC.
9. Jerkina, A. (2009). *Rotaļas ar burtiem.* Rīga: RaKa
10. Kūture, A., Milliņa, D. (1994). *Skaņu un burtu grāmata.* Rīga: Pētregailis.
11. Lejiņa, G. (2018). *Pirmie soļi veidošanā.* Rīga: RaKa
12. Locāne, L. (2013). *Alfabēta un ciparu skaitāmpantiņi.* Rīga: Fonds Mammām un Tētiem.
13. www.armino.lv
14. www.macisimiesdarot.lv
15. Zaķe, I. (2000). *Logopēdiskās spēles un vingrinājumi.* Rīga: Izglītības soļi.

Pielikumi

1. pielikums Valodas karte	83
2. pielikums Novērošanas protokols	86
3. pielikums Attēlu kartītes priekšējo mēleņu izrunas pārbaudei	87
4. pielikums Mēles vingrinājumi priekšējiem mēleņiem	89
5. pielikums Lūpu vingrinājumi	91
6. pielikums Elpošanas vingrinājumi gaisa plūsmas aktivizēšanai	92
7. pielikums Artikulācijas vingrinājumi – pasakas	93
8. pielikums Koriģējoši attīstošās nodarbības „Artikulācijas aparāta sagatavošana skaņas [s], [z] mācīšanai” konspekts	98
9. pielikums Koriģējoši attīstošās nodarbības „Skaņas [l] izrunas nostiprināšana atvērtajās zilbēs un vārdos” konspekts	100
10. pielikums Koriģējoši attīstošās nodarbības „Izolētas skaņas [r] izrunas mācīšana” konspekts	103
11. pielikums Kartītes skaņas skaidrai izrunai	106
12. pielikums Lasi auto zilbes	107

ZIŅAS PAR RUNAS ATTĪSTĪBU

Bērna vārds, uzvārds **Liene** (vārds mainīts)

Tautība latviete

Vecums 5 gadi 4 mēneši

Vispārējā motorika

Kustību koordinācija, gaita – norma

Sīkā motorika – neprecīzi pilda vingrinājumus

Artikulācijas aparāta stāvoklis

Lūpas – norma

Mēle – norma

Aukslējas – norma

*Sācis runāt līdz 2 gadu vecumam/pēc 2 gadu vecuma

* IZMAIŅAS RUNAS ATTĪSTĪBĀ (pēc traumas...) _____

RUNAS PARAUGI – Logopēds lūdz pastāstīt par grupā veidoto darbiņu: *Es taisīju koku. No plastilīna. Es nezinu kāpēc, jo audzinātāja lika un kaut kas taču mums tai grupā ir jādara. Man patīk taisīt no plastilīna, bet labāk būtu zīmēt vai krāsot. Koki tagad ir brūni. Nav lapu. Un sniegs arī nav.*

SKAŅU PĀRBAUDES REZULTĀTI

	Februāris		Februāris		Februāris
S		L	Starpzobu izruna	R	
Z		Ļ		F	
C		J		V	
Dz		K		M	
Š		G		P	
Ž		Ķ		B	
Č		Ģ		T	
Dž		H		D	
N					
Ņ					
O		IE		EI	
AI		AU		UI	

SAGRIEZTA ATTĒLA SALIKŠANA – attēla salikšana no 3 un 4 daļām nesagādā grūtības, saliek arī vienkārša attēla puzli no 10 daļām

“KAS ATTĒLĀ NEPAREIZI” – ilgi skatās nepareizību attēlu, ir lietas, ko ievēro un nosauc, uzreiz, dažas lietas nepamana.

PIEZĪMES Skaņu izrunas pārbaudē konstatēta skaņas [l] strapzobu izruna. Artikulācijas aparāta uzbūve atbilst normai. Mīmikas kustīguma vingrinājumi nesagādā grūtības, vienīgi rādot izbrīnītu un dusmīgu seju, vairāk iepleš un sarauc acis, uzacis pasīvākas. Artikulācijas vingrinājumus izpilda gandrīz precīzi, vingrinājumu izpildes laikā liek rokas priekšā mutei vai atbalsta zodu, regulāri nācās sekot līdz pareizam ķermeņa stāvoklim vingrinājumu izpildes laikā. Grūtības sagādāja vingrinājums kur klakšķinot ar mēli, jāmaina lūpu pozīcija, īsti nesanāk pastiept lūpas uz priekšu, tāpēc vingrinājums tika izpildīts tikai daļēji. Meitenei skaņu izrunas traucējums jau ir labots, palicis nostiprināšanas posms.

Logopēda slēdziens:	
FTr.	(Fonemātiski traucējumi – tikai skaņu kropļojumi)
FFN	(Fonētiski fonemātiskā nepietiekamība – skaņu jaukšana, aizstāšana)
FN	(Fonemātiskā nepietiekamība – neizveidotas skaņu analīzes un sintēzes iemaņas)
VSNA	(Valodas sistēmas nepietiekama attīstība)
Stostīšanās	
Logopēde: E. Lūse	

ARTIKULĀCIJAS APARĀTA ATTĪSTĪBA <ul style="list-style-type: none"> • KUSTĪBAS PREČĪZAS • KUSTĪBAS NEPRECĪZAS LŪPAS <ul style="list-style-type: none"> • NORMĀ • MAZKUSTĪGAS • PARĒTISKAS • ĪSA AUGŠLŪPAS SAITĪTE 	MELE <ul style="list-style-type: none"> • NORMĀ • GLĒVA, SASPRINGTA • LIELA MASĪVA <u>VALODZĪGĀ POZĪCĪĒ</u> <ul style="list-style-type: none"> • NOTUR AR GRŪTĪBĀM • NENOTUR • ĪSA ZEMMĒLES SAITĪTE 	ZŪBI <ul style="list-style-type: none"> • NORMĀ • IZTRŪKST • VAĻĒJAIS PRIEKŠĒJAIS SAKODIENS • VAĻĒJAIS SĀNU SAKODIENS • PROGĒNUA • PROGŅĀTUA
ANATOMISKĀ DZIRDE <ul style="list-style-type: none"> • NORMĀ • TRAUCĒTA 	VISPARĪGA MOTORIKA KUSTĪBAS: <ul style="list-style-type: none"> • NORMĀ • NEVEIKLAS • PALĒNINĀTAS • DISKOORDINĒTAS 	PIEKSTU, DELNĀS MUSKULĀTŪRAS MOTORIKA <ul style="list-style-type: none"> • APMĪERINĒŠĀ • NEVEIKLA • VĀJA
VALODAS SAPRĀTNE <u>IZPROT / NEIZPROT:</u> <ul style="list-style-type: none"> • VIENKĀRŠĀS INSTRUKCIJĀS • INSTRUKCIJU VIRKNI • VESELĀ NOSAUKŠANA PĒC DAĻĀS APRAKSTA • CĒLŅU - SEKU SAKĀRĪBAS 	RUNA (runā) <ul style="list-style-type: none"> • SAREŽĢĪTAS STRUKT. TEIKUMOS • PAPLAŠINĀTOS TEIKUMOS • VIENKĀRŠOS TEIKUMOS • FRĀZES • VĀRDUS • ZILBES • SKAŅAS • NAV 	RUNAS TEMPS <ul style="list-style-type: none"> • NORMĀ • PAĀTRINĀTS • PALĒNINĀTS • PAUZĀCIJA • ITERĀCIJA • STOSTĪŠANĀS IR / NAV
FONĒMU ARTIKULĀCIJA <ul style="list-style-type: none"> • IKDIENĀS • SKAŅAS KRĒPĻŌJUMS • SKAŅAS JAUKŠANA • SKAŅAS AIZSTĀŠANA • BALSĪGUMA KĻŪDAS 	FONEMATISKA UZTVERE <u>SKAŅU SAKĻAUSĒŠANA</u> <ul style="list-style-type: none"> • NORMĀ <u>NESAKĻAUSĒ:</u> <ul style="list-style-type: none"> • SKAŅU VĀRDĀ • SK.VĀRDA SĀKUMĀ • SK.VĀRDA BEIGĀS • SK.VĀRDA VIDĪ • (NE)PAREIZI NOSAKA SKAŅU SECĪBU • (NE)PROT NO DOTĀJĀM SKAŅĀM IZVEIDOT VĀRDU 	PAMĀTKRĀSĀS NOSAUC / NEATŠĶIR <ul style="list-style-type: none"> • DZELTENA • SĀRKANA • ZILA • ZAĻA
VĀRDU KRĀJUMS <ul style="list-style-type: none"> • IKDIENĀS • PLAŠĀKS • MAZ (<i>NEĻĒTO</i>) • DARBĪBAS VĀRDUS • ĪPAŠĪBAS VĀRDUS • APSTĀKĻA VĀRDUS • NAV VĀRDU 	VALODAS GRAMATISKA KONSTRUKCIJA <ul style="list-style-type: none"> • GRAMATISKI PAREIZI • IR SASKAŅŌJUMA KĻŪDAS • NĒPAREIZA VĀRDU KĀRTĪBA TEIKUMĀ 	SKAITS UN SKAITĪŠANAS SPĒJAS <ul style="list-style-type: none"> • SKAITU IZPROT • SKAITU NEIZPROT • SKAITA LĪDZ 6 • NESKAITA
SAISTĪTAS RUNAS RAKSTUROJUMS		
STĀSTĪJUMS PAR ATTĒLU <ul style="list-style-type: none"> • STĀSTA PATSTĀVĪGI • ATBILD UZ JAUTĀJUMIEM 	ATMIŅAS STĀSTĪJUMS <ul style="list-style-type: none"> • ATSTĀSTA PATSTĀVĪGI • ATBILD UZ JAUTĀJUMIEM 	ATTĒLĀ NOSAUC: <ul style="list-style-type: none"> • PRIEKŠMETUS • DZĪVAS BŪTNĒS • DARBĪBA • ATTĒLU UZTVER VESELUMĀ • ATTĒLĀ UZTVER DAĻU
BERNA RAKSTUROJUMS	<ul style="list-style-type: none"> • Pasīvs • Nenoharīga uzmanība • Pazeminātas novērošanas spējas • Ļoti kustīgs • (NE) izmanto palīdzību • (NE) cenšas patstāvīgi pārvarēt grūtības • Pazeminātas darba spējas • (NE) prot organizēties darbam 	

2. pielikums *Pedagoģiskā novērojuma protokols*

Laiks: 2020. gada 3. marts

Vieta: X novada PII vidējā vecuma bērnu grupa

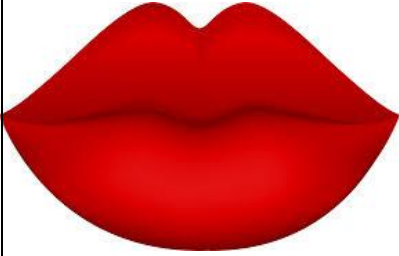
Mērķis: novērojums grupas nodarbībā

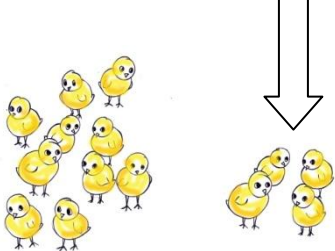
Uzdevums: novērot bērnu psihiskās un sociāli emocionālās īpatnības

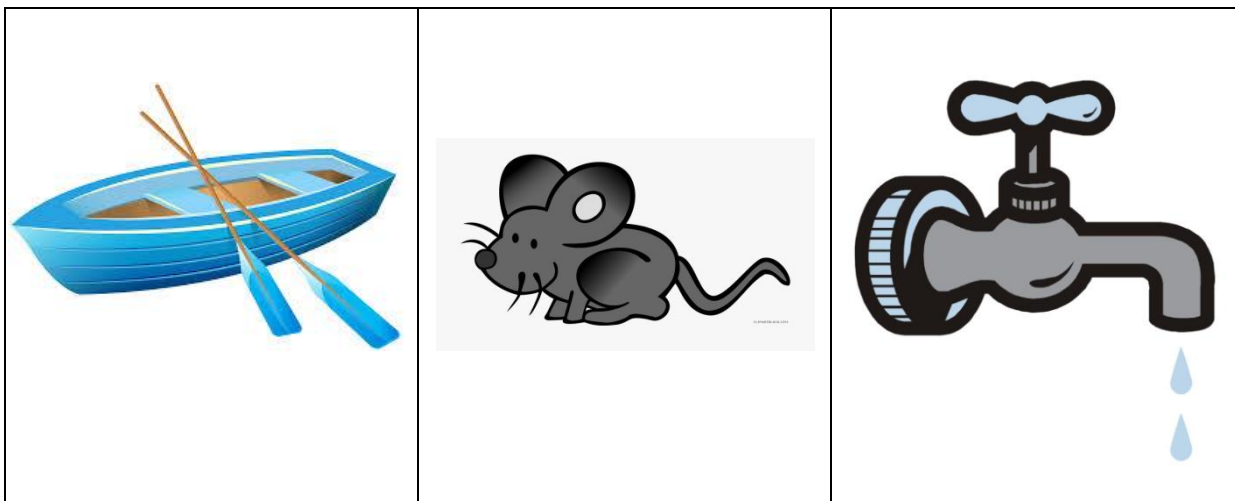
Nodarbība: matemātisko priekšstatu nostiprināšana

Plkst.	Skolotāja darbība	Bērnu darbība	Piezīmes
9.00 – 9.15	Skolotāja uzaicina bērnus apsēsties uz paklāja un sasveicināties. Visi apsēžas uz paklāja un pārrunā, kuri bērni ir ieradušies un kuri nav, kā šorīt jūtās bērni. Kopīgi nodzied „Labrītiņu ....”. Bērni kā ierasts sasveicinās katrs ar draugu pa labi un pa kreisi, apla virzībā.	Bērni kopumā darbojas diezgan aktīvi, Alise ir nodarbībā, bet nedzied un atsakās sasveicināties ar draugiem, jo sākumā vēlējās iestāties starp divām meitenēm, bet viņas neatlāva, tāpēc apvainojās. Matīss runā ļoti klusu. Bērni (Helēna un Klāvs) jauc labo un kreiso pusi. Dažiem mazliet jāatgādina drauga vārds.	Ir skaidrs, ka šis dzejolītis ir neatņemama sastāvdaļa rīta aplī un bērni to perfekti ir apguvuši. Bērni mazliet sabijušies, jo tiek vērota nodarbība.
9.20 – 9.50	Skolotāja aicina paņemt plastikas masu, kura būs nepieciešama darbam nodarbībā. Pie bērniem ciemos ierodas gliemezis un viņam līdzīgi groziņā cepumi. Skolotāja aicina apskatīties, formu, krāsu cepumiņu daudzumu. Katram no plastikas jāizveido trīs lieli cepumi, viens apaļš, otrs kantains, trešais trijstūrveida. No atlikušās plastikas masas jāizveido maza izmēra cepumi, tādās pat formās, kā lielie. Viss tiek salīdzināts pēc lieluma un pārskaitīts. Nodarbības beigās bērni tiek paslavēti un gliemezis pacienā visus bērnus ar cepumiem. Bērnu veidojumi tiks izkaltēti un nokrāsoti, turpmāk tos varēs izmantot rotaļām brīvajos brīžos.	Lielākajai daļai bērniem problēmas nesagādā sakārtot savu darbam paredzēto vietu un plastiku atrod viegli, bet ir bērni Klāvs, Āris Alise, kuri gaida skolotājas palīdzību. Matīss nevēlas veidot formas, dusmojas, kad tiek lūgts darīt paredzēto darbiņu. Apaļo formu veidot nesagādā nekādas grūtības, bet kantainās formas liek papūlēt. Ir bērni, kam sanāk kļūdaini un skolotāja norāda uz kļūdas labošanu. Lienei sanāk ļoti labas formas ar pirmo reizi, meitene lepna par paveikto. Helēna pagatavojusi visvairāk formas, bet tās ir samērā neprecīzas, aptuvenas. Kopumā darbiņi ir izdevušies, bērni priecīgi par savu veikumu un salīdzina ar citu darbiem. Cepumu ēšana sagādā lielāko prieku.	Nodarbības gaitā dzirdams darba troksnis, smieklī. Jautājumi skolotājai. Āris, Helēna un Matīss kļūdās ar pareizu formas izveidošanu, jūtams stīvums pirkstos.

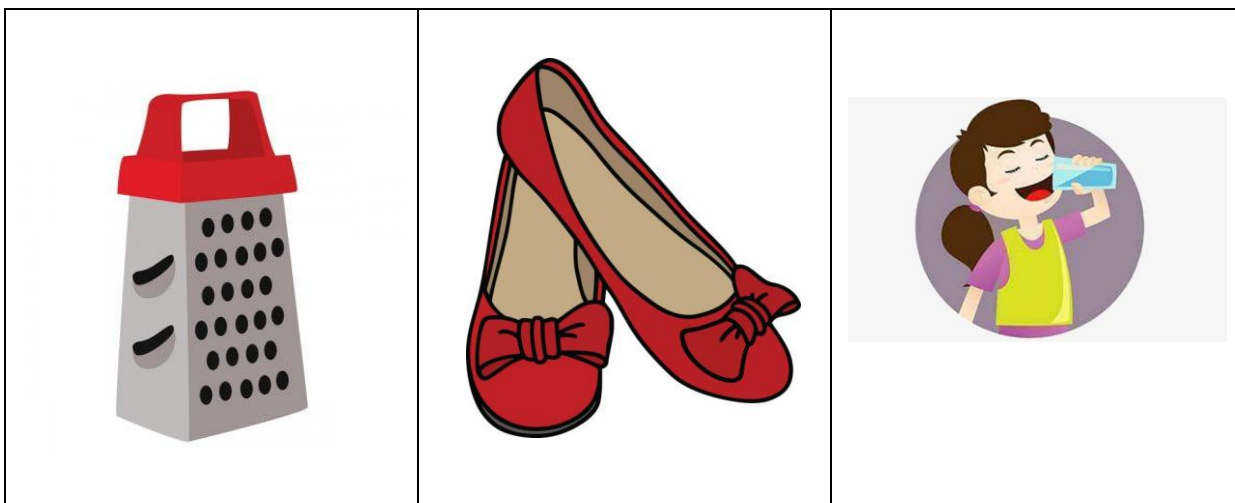
3. pielikums Attēlu kartītes priekšējo mēleņu izrunas pārbaudei

		
S		

		
Z		

L

R

4. pielikums *Mēles vingrinājumi priekšējiem mēleņiem*

(Apša, 2018; Miltiņa, 2005; Adamsa, Sruka u.c., 2000; Miltiņa, Pastare, 1995)

- „*PLĀCENĪTIS*”(s, z) – nedaudz pavērt muti, mierīgi nolikt mēli uz apakšējās lūpas un, pieskaroties pie augšlūpas, izrunāt pja – pja – vienas izelpas laikā, izelpu neaizturēt, tai jāplūst lēnām, vienmērīgi.

Mērķis – atslābināt mēles muskulatūru un veidot pareizu gaisa plūsmu.

- „*PANKŪKA*” (s, z, l, r) – pasmaidīt, pavērt muti, uzlikt platu mēles priekšējo daļu uz apakšlūpas. Noturēt to tādā stāvoklī, skaitot 1 – 5 – 10

Mērķis – izstrādāt prasmi noturēt mēli miera stāvoklī, atslābinot mēles muskulatūru.

- „*ZOBU TĪRĪŠANA*” (s, z) – atvērt muti, pasmaidīt, ar mēles galu patīrīt apakšējos zobus, kustinot mēli no vienas puses uz otru, no apakšas uz augšu.

Mērķis – iemācīt bērnam noturēt mēles galu pie apakšējiem priekšzobiem.

- „*KAĶA KŪKUMS*” (s, z) – pielikt mēles galu pie apakšējiem priekšzobiem, mēles muguru izliekt uz āru. Pakošlāt meli ar augšējiem priekšzobiem. Neatraujot mēles galu no apakš[sējiem priekšzobiem, iebīdīt mēli atpakaļ mutē.

Mērķis – palīdz apzināties mēles galu aiz apakšējiem priekšzobiem; izstrādā prasmi pēc vajadzības sasprindzināt un atslābināt mēles muskulatūru.

- „*NEPAKLAUSĪGĀ MĒLE*” (s, z, l, r) – nedaudz pavērt muti, brīvi nolikt mēli uz apakšlūpas un teikt „Pe, pe, pe” (ar platu e). Mēle plata, sānu malas pie lūpu kaktiņiem, noturēt 1-5 sek.

Mērķis – atslābināt mēles muskulatūru

- „*SŪKNIS*” (s) – lūpas smaidā, mēle pie apakšējiem priekšzobiem. Izelpā auksta gaisa plūsma virzās pa mēles vidu. Skan s-s-s-s-s (iesūknē riepā gaisu).

Mērķis – apzināties gaisa plūsmu.

- „*PULKSTENĪTIS*” (l) – mute atvērta, mēli kustināt pa labi un pa kreisi līdz lūpu kaktiņiem

Mērķis – mēles muskuļu nostiprināšana.

- „*KONFEKTE*” (l, r) – muti aizvērt un ar smailu mēles galu „iedurt” labā vaigā no iekšpuses, noturēt 5 sek., un tad kreisajā vaigā. No ārpusē redzams un sataustāms izcilnis vaigā.

Mērķis – mēles muskuļu nostiprināšana.

- „*ŠŪPOLES*”(l, r) – pasmaidīt, parādīt zobus, nedaudz atvērt muti, nolikt platu mēli aiz apakšējiem priekšzobiem un šūpot mēli uz augšu, uz leju. Noturēt pozīcijās 1-5 sek.

Mērķis – prasmes ātri mainīt mēles stāvokli pēc nepieciešamības apgūšana

- „*IZKRĀSOSIM GRIESTIŅUS!*” (l, r) – pasmaidīt, atvērt muti, ar mēles galu „paglāstīt” cietās aukslējas uz priekšu, atpakaļ, pa labi, pa kreisi).

Mērķis – izkopt mēles kustības uz augšu

- „*LOGU TĪRĪTĀJS*”(l, r) – nedaudz pavērt muti un ar platu mēli apņemt augšlūpu. Kustināt to kā automašīnas logu tīrītāju. Virzīt mēli pa labi un pa kreisi.

Mērķis – mēles kustībai uz augšu

• „*ČŪSKAS MĒLĪTE*” (*l, r*) – spicu mēli izbāzt uz priekšu, smailu mēles galiņu pacelt uz augšu (nepieskaroties lūpām vai zobiem) un noturēt 1-5 sek.

Mērķis – nostiprināt mēles muskulatūru un izstrādāt pacēlumu uz augšu

- „*ĀMURIŅŠ*” (*l, r*) – muti atvērt, mēli izbāzt un ar mēles galu ritmiski pieskarties augšlūpai.

Mērķis – mēles kustībai uz augšu

• „*TĪTARS*” (*l, r*) – pavērt muti, nolikt mēli uz augšlūpas un platu mēles galu kustināt gar augšlūpu uz āru, uz iekšu. Mēle augšlūpu glāsta. Uzsākt lēni, tempu paātrināt + bl, bl, bl.

Mērķis – veicina mēles priekšējās daļas kustīgumu

• „*ZIRDZIŅŠ!*” (*l, r*) – pasmaidīt, parādīt zobus, pavērt muti, mēli piesūcināt pie aukslējām un klakšķināt. „Zirdziņš skrien tuvu” – lūpas virzīt uz priekšu. „Zirdziņš skrien tālu” – lūpas savilkst smaidā. Mainīt tempu – ātrāk, lēnāk.

Mērķis – mēles priekšējās daļas aktivizēšana, mēles kustīguma veicināšana

• „*SĒNĪTE*” (*l, r*) – pasmaidīt, parādīt zobus, pavērt muti. Platu mēli piespiest pie cietajām aukslējām (piesūcināt). Plati atvērt muti, mēle atgādina sēnes cepuri, bet zemmēles saitīte – kātiņu. Mēles sāni cieši pieguļ cietajām aukslējām.

Mērķis – mēles kustības augšup; zemmēles saitītes pastiešana

• „*AKORDEONS*” (*l, r*) – pasmaidīt, pavērt muti, piesūcināt mēli pie cietajām aukslējām. Neatlaizot mēli, atvērt un aizvērt muti. Mute jācenšas atvērt arvien plašāk, mēle jānotur arvien ilgāk pie cietajām aukslējām gan atverot, gan aizverot muti, karā stāvoklī jānotur 3-10 sek.

Mērķis – stiprināt mēles muskulatūru, pastiept zemmēles saitīti.

• „*JOKI*” (*r*) – atvērt muti, izbāzt platu mēles galu uz virslūpas tā. Lai mēles sāni būtu piespiesti, bet mēles vidū veidotos renīte. Jānopūš vates piciņa no degungala. Gaisa plūsma plūst pa mēles vidu un vates piciņa uzlido augšup.

Mērķis – palīdz veidot pareizu gaisa strūklu pa mēles vidu, izstrādāt mēles kustības augšup.

• „*PIELĪMĒ KONFEKTI!*” (*r*) – nolikt platu mēles galu uz apakšlūpas. Uz mēles gala uzliek mazu konfektes īrisa gabaliņu. Bērnām konfekte jāpiesūcina pie cietajām aukslējām pretī augšzobiem. Mutes pavērums neliels. Darbojas tikai mēle. Kustības izpilda lēnā tempā.

Mērķis – nostiprināt mēles muskuļus; radina mēli atrasties augšup

• „*GARDAIS IEVĀRĪJUMS*” (*r*) – jānolaiza ievārījums no augšlūpas. Pavērt muti. Ar platu mēles priekšējo daļu nolaizīt augšlūpu (kustība no augšas uz leju).

Mērķis – izstrādāt mēles priekšējās daļas kustību uz augšu.

• „*BUNDZINIEKS*” (*r*) – pasmaidīt, atvērt muti un „paklauvēt” ar mēles galu pie augšējiem priekšzobiem, skaidri un vairākas reizes izrunājot d – d – d. Sākumā skaņu izrunā lēnām, pakāpeniski temps pieaug. Apakšžoklis nekustīgs, darbojas tikai mēle, skaņai jābūt skaidrai, ritmiskai.

Mērķis – mēles gala vibrācijas aktivizēšana

5. pielikums *Lūpu vingrinājumi*

(Miltiņa, 2005; Baumane, 1976, Adamsa, Struka u.c., 2000)

- Lūpu vingrinājumi ar patskaņu izrunu:
  - plati atverot muti, izrunāt skaņu [ā];
  - iestiept lūpas smaidā un izrunāt skaņu [ī];
  - iestiept lūpas smaidā un izrunāt skaņu [ē].
- „*ZIVTIŅAS BALSS*” – izrunāt patskaņus mēmā artikulācijā, tikai kustinot muti.
- „*SĒTIŅA*” – pasmaidīt bez sasprindzinājuma, atsegt sakļautus zobus un noturēt vismaz 5 sekundes.
- „*BUČIŅA*” – lūpas viegli sakļautas – noapaļotas, izstieptas uz priekšu – viegli sakļautas iztaisnotas.
  - „*DRAISKĀ MUTĪTE*” – lūpu vingrinājumu „Smaidiņš” un „Bučiņa” apvienojums
  - Lūpu kaktiņus pastiepj uz sāniem (kā skaņai [i]) un pēc tam izstiepj uz priekšu (kā skaņai [u]). Zobu rindas stingri sakostas kopā.
  - Noslēpt augšlūpu aiz apakšlūpas un otrādi.
  - „*LŪPU PASLĒPES*” – apakšlūpa paslēpjas aiz priekšējiem augšzobiem, pēc tam augšlūpa paslēpjas aiz apakšējiem priekšzobiem, abas lūpas paslēpjas – tiek ievilkta mutē.
  - „*DZĪVNIĒKĻ*” – *PĒRTIĶĪTIS SMAIDA* – lūpas smaidā, zobi atsegti; *ZILONĪTIS SNUĶI RĀDA* – lūpas izstieptas uz priekšu; *KROKODĪLS MUTI RĀDA* – mute plati atvērta. Rotaļas laikā veicot vingrinājumus, var arī izrunāt skaņas [i – u – a]. Svarīgi katru lūpu pozīciju noturēt 3 – 5 sekundes.

6. pielikums *Elpošanas vingrinājumi gaisa plūsmas aktivizēšanai*

(Skaista, Bārda, 2011; Apša, 2018; Miltiņa, 2005; Brantevica, 2016)

Izelpas aktivizēšanas vingrinājumi

- ieelpot caur degunu, izelpot caur muti un otrādi, mainot gaisa plūsmas ātrumu un stīprumu;
- piepūst vaigus, pēc tam tos strauji ievilk, izpūšot gaisu;
- pūst spalviņu, vates piciņu, porolona vai galda tenisa bumbiņu līdz noteiktam objektam, tālāk mainot gaisa plūsmas ilgumu (sekot, lai vaigi nebūtu piepūsti)
- „SVECE” – pūst lēnām, vienmērīgi, it kā pūstu sveci, kuras liesmiņai jānoliecas. Var izmantot plānu, šauru papīra sloksnīti;
- „KUĢĪTIS” – papīra kuģīti pūst līdz noteiktai vietai pa izveidotu upes attēlu, ūdens traukā līdz „ostai”, kas atzīmēta ar krāsainiem attēliem. Kuģītis jāpūš lēnā, ilgstošā izelpā;
- „UZBĀZĪGAIS ODS” – lēnā, rezervētā izelpā pūst gaisu, izrunājot skaņu [z] vai [s].
- „BUMBA VĀRTOS” – lūpas viegli pastiept uz priekšu, pūst vates piciņu pa galda virsmu un iedzīt to „vārtos”. Var mainīt vārtu lielumu, attālumu un pūšamās bumbiņas svaru.
- „LODZIŅŠ” – pievilkt apakšlūpu pie augšējiem priekšzobiem, lai vidū būtu apaļa spraudziņa. Papūst – ielaist vēju lodziņā.
- „LOKOMOTĪVE ELŠ” skaņai [l] – platu mēles galu iekož starp zobiem un pūš gaisu pa mēles malām, lai viegli piepūšas vaigi.

Mērķis – iemācīt izpūst gaisu gar abām mēles malām.

Ieelpas un izelpas rotaļu vingrinājumi:

- piesūkt ar kokteiļa salmiņu papīra gabaliņu un pārvietot citur;
- sacelt „vētru” ūdens traukā, izmanto dažāda resnuma kokteiļa salmiņus, lai bērns var sajūst, ar kuru salmiņu to izdarīt vieglāk, ar kuru grūtāk;
- pūst ziepju burbuļus;
- pūst balonus, vējdzirnaviņas;
- pūst rotaļu taurītes, svilpītes u.c. instrumentus;
- pūst diegā iekārtas papīra sniegpārslīņas, putniņus;
- „KAS TĀLĀK AIZDZĪS BUMBU?” – pasmaidīt, nolikt platu mēles priekšējo daļu uz apakšlūpas. It kā sakot *f*, censties aizpūst vates bumbiņu uz galda pretējo malu.
- „KAS AIZ MĀKONĪŠA” – attēls (saule) pārsegts ar zilu vieglu materiālu (maisiņš, zīdpapīrs, auduma strēmeles). Aizpūšot mākonī, var redzēt kas aiz tā paslēpies●
- „PŪŠANA” – pūšot ballīšu papīra taurē, jācenšas trāpīt spēles kauliņiem, nogrūžot to peldriņķa iekšpusē

• *Skaņu [s], [z] izrunas mācīšanai*

„Savādā māja” (Brantevica, 2016)

Kādā mājā jautri gāja. Pirmā stāvā zēns mēli gar zobiem dancināja. (*Mēles galu viegli paberzē gar apakšējiem priekšzobiem*)

Otrā stāvā, tik – tak, tik – tak, pulkstenis iet. (*Ritmiska kustība, plats mēles gals uz apakšlūpas un mutē aiz apakšējiem priekšzobiem*)

Trešā stāvā, lūpas smaidā – gribas smiet. (*Lūpas smaidā nedaudz atsegti zobi*)

Ceturta stāvā kāds laiviņu taisa. (*Plata mēle uz apakšlūpas, ceļ mēles sānus uz augšu, veidojas renīte, var pūst gaisu*)

Piektā stāvā kāds šūpolēs šūpojas gaisā. (*Mēli ceļ aiz augšējiem priekšzobiem un nolaiž lajā aiz apakšējiem priekšzobiem*)

Sestā stāvā mēles kausiņus taisa zēni. (*Mēle plata, ceļ mēles sānus uz augšu, kausiņu veido ārpus mutes*)

Septītā stāvā sveci pūš lēni, lēni. (*Ievelk gaisu pa degunu, lēni izpūš pa muti*)

„Dzirnavnieks” (autores veidota)

Reiz dzīvoja dzirnavnieks (*Nedaudz pavērt muti, nesasprindzinātu mēli nolikt uz apakšlūpas. Noturēt 5 sekundes*)

No rīta, kad pulkstenis nosit 8⁰⁰ dzirnavnieks sāk darbu (*mute vaļā, mēli izbāzt uz priekšu, ievilkt atpakaļ aiz priekšzobiem, tā 8x*)

Apstaigā dzirnavas savas (*Pielikt mēles galu aiz apakšējiem priekšzobiem, mēles muguru izliegt uz āru, pakošļāt mēli ar augšējiem priekšzobiem, neatraujot mēles galu iebīdīt mēli atpakaļ mutē*)

Pārbauda visus gaņģus (*mute atvērta pasmaidīt, ar mēles galu patīrīt apakšējos zobus, kustinot mēli no vienas puses uz otru, no apakšas uz augšu*)

Iziet uz balkona, pārbauda vēju (*nedaudz pavērt muti, nesasprindzinātu mēli nolikt uz apakšlūpas. Noturēt 5 sekundes*)

Šodien pūš stiprs vējš (*Pūš pudelē. Mēles gals jānovieto uz pudeles kakla maliņas, pasmaida un pūš pudelē, lai veidotos svelpjoša skaņa, kas atgādina vēja šalkoņu*)

Dzirnavu spārni tiek iegriezti (*Vējdzirnavas ir piekniedētas pie zīmuļa gala, un bērni tajās pūš. Vējdzirnavas griežas*)

Dzirnavnieks priecājas par samalto miltu daudzumu (*Pasmaidīt, atsegt sakļautus zobus*)

Milti tiek iekrauti vezumā un aizvesti (*Izlikt platu mēli uz apakšlūpas, celt uz augšu mēles sānus. Notur dažas sekundes. Mēli ievelk atpakaļ mutē*)

„Pavasara vējš” (autores veidota)

Jautrais pavasara vējš, jokus taisa (*Lūpas smaidā nedaudz atsegti zobi.*)

Jāņa jauno laivu iepūš ezera vidū (*Mēle plata, ceļ mēles sānus uz augšu, izveido laiviņu un pūš*)

Jānis skumju seju rāda (*Bēdīgas sejas mīmika*)

Domīgs krastu apstaigā (*mute atvērta, pasmaidīt, ar mēles galu patīrīt apakšējos zobus, kustinot mēli no vienas puses uz otru, no apakšas uz augšu*)

Nem viņš pumpi, veco laivu, ātri laivu piepumpē (*lūpas smaidā, mēle pie apakšējiem priekšzobiem. Izelpā auksta gaisa plūsma virzās pa mēles vidu. Skan s-s-s-s-s (iesūknē laivā gaisu)*)

Pārved laivu krastmalā (*Uztaisa no mēles laiviņu, ko lēni uzstumj no mutes*)

Vējam jauni joku prātā (*Lūpas smaidā nedaudz atsegti zobi*)

Mājas logus virināt (*Pievelk apakšlūpu pie augšējiem priekšzobiem, vidū veidojas apaļa spraudziņa. Pūš – ielaiž vēju lodziņā*)

• **Skaņas [l] pareizai artikulācijai**

„Lapas deļa” (autores veidota)

Lapsa deļa mežmalā (*smailu mēles galu „iedurt” labā vaigā no iekšpuses un tad kreisajā vaigā, no ārpuses redzams izcilnis.*)

Asti pasviež šā un tā (*mute vaļā mēli izbāzt uz priekšu celt uz augšu pie deguna, nolaist pie zoda.*)

Lec pa labi (*mute atvērta, mēli precīzi ieliek labajā mutes kaktiņā*)

Lec pa kreisi (*mute atvērta, mēli precīzi ieliek kreisajā mutes kaktiņā*)

Riņķī griežas desmit reizes (*ar platu mēli apļveidā aplaiza augšlūpu 5x uz vienu pusi, 5x uz pretējo pusi*)

Pēkšņi lapsa soļus jūt (*klakšķināt ar mēli, lūpas smaidā, temps lēns.*)

Lapsa ātri krūmos mūk (*klakšķināt ar mēli, lūpas virzīt uz priekšu, temps ātrs*)

„Čaklā saimniece” (autores veidota)

Kādā mājā dzīvoja čakla saimniece (*viegli pasmaidīt atsedzot zobus*)

No rīta viņa pieceļas visagrāk un steidz modināt pārējos mājas iemītniekus (*mute vaļā, mēle pēc kārtas pieskaras zodam, degunam (ja iespējams), labajam un kreisajam mutes kaktiņam (neskarot lūpas), augšlūpas un apakšlūpas vidusdaļai, labajam un kreisajam vaigam, aukslējām un mutes pamatnei. To visu izpilda ātrām kustībām un pēc tam lēni laizot*)

Saimniece sāk tīrīt māju (*tītra griestus – aukslējas no priekšas uz aizmuguri, uz labo un kreiso pusi; tīra logus – zobus, pieskaroties kautam zobam atsevišķi no labās uz kreiso pusi, sāk ar dzerokļiem, tīra no abām pusēm; visbeidzot noslauka mājas sliekšni – lūpas, laizot tās apļveidā vienā un otrā virzienā*)

Saimniece ir piekususi (*pasmaidīt, nedaudz atvērt muti, izlikt platu mēli uz apakšlūpas*)

Atpūtusies, sāk skatīties kas notiek ārā (*mēli izstiepj ārā no mutes, cik tālu var, ievēl atpakaļ*)

Zēni netālu spēlē futbolu (*mēles gals no iekšpuses ieduras labajā un kreisajā vaigā, no ārpusē redz izcilni*)

Kaimiņiene spēlē akordeonu (*pasmaidīt, pavērt muti, piesūcināt mēli pie cietajām aukslējām. Neatlaižot mēli, atvērt un aizvērt muti. Mute jācenšas atvērt arvien plašāk, mēle jānotur arvien ilgāk pie cietajām aukslējām gan atverot, gan aizverot muti, karā stāvoklī jānotur 3-10 sek*)

Nemanot pienācis vakars (*mute atvērta, mēli kustināt pa labi un pa kreisi līdz lūpu kaktiņiem*)

Saimniece pamāj ardievas un dodas gulēt (*viegli paceļ mēli uz augšu vairākas reizes, tad ievēl mutē noliek nekustīgā pozīcijā, kā sakot [ā]*)

„Kādas mušas stāsts” (Brantevica, 2016)

To visu muša riņķojot redzēja un stāstīja. (*Apļo mēli*)

Kā saimniece virtuvē grīdu slaucīja. (*Ar mēli „izslauka” cietās aukslējas un zem mēles*)

Kā kaķis pienu no bļodas laka. (*Veido mēles kausiņu ārpus mutes un ievēl mutē*)

Pele redzot kaķi, no bailēm paliek traka,

Un ātri alā skrēja. (*Izbāž taisnu mēli, ievēl atpakaļ mutē un nedaudz saspiež kopā lūpas.*)

Tur suns, asti vicinādams, skaļi rēja. (*Mēli kustina pa labi un pa kreisi, mēles galu ieliekot lūpu kaktiņos*)

Sētā vista klukst un graudus knābā. (*Ar mēles galu pieskaras katram zobam augšējā rindā*)

Kūtī auns ar kājām sienu bradā

Un ar ragiem sili bada. (*Lūpas turot ciet, ar mēles galu piesit pie vaigiem no iekšpuses*)

Saimnieks, pakaviem kludzot, zirgu uz mežu vada. (*Klakšķina mēli*)

Re, re, re, priekšā jauks sēņu bariņš. (*Piesūc mēli pie cietajām aukslējām*)

• **Skaņas [r] pareizai artikulācijai**

„Rudā Runča diena” (Brantevica, 2016)

Rudais runcis agri ceļas,

Ar staipīšanos rītu sāk. (*Izstaipās*)

Nagus izlaist, savilkt, izlaist, savilkt, (*Pirkstus izstiep un savelk dūrītē*)

To viņš māc.

Runcis zobus tīrīt dodas,

Augšējo un apakšējo rindu, augšējo un apakšējo rindu, (*Lūpas smaidā, ar mēli tīra augšējos zobus*)

Tā tik tīri zobi rodas!

Ar ūdentiņu zobus skalo – pū. (*Piesūcina mēles galu cietajām aukslējām, ieelpo caur degunu, un, spēcīgi pūšot izelpojamo gaisu, caur muti*)

Ūdens lāses no lūpām laiza ar mēli garo. (*Ar platu mēli laiza augšlūpu virzienā no vidus uz sāniem*)

Un tad zivtiņas akvārijā baro. (*Piesūc mēli pie cietajām aukslējām un plāta muti*)

Tik-tak, tik-tak pulkstenis sit, (*Mēles galu precīzi ieliek mutes kaktiņos*)

Abi rādītāji rāda divpadsmit. (*Spicu mēles galu ceļ uz augšu*)

Runcim kāds darbiņš prātā rodas,

Šūpoles meistarot tas dodas.

Ar āmuriņu dēļus naglo – tuk, tuk. (*Ar mēles galu ritmiski piesit pie priekšējiem augšzobiem*)

Ar lielo otu uz šūpolēm krāsu klāj. (*Mute atvērta, mēli ceļ pie priekšējo zobu alveolām un nedaudz „paslauka”*)

Gatavs ir!

Rudais Runcis šūpojas un ar ķepu māj. (*Mute atvērta, mēli ceļ, stiep uz augšu un uz leju*)

„Mēlītes piedzīvojums” (autores veidota)

Mēlīte no rīta pamodās (*Nekas nenotiek*)

Tā atvēra aizkarus (*Pasmaida, parāda zobus un notur lūpas smaidā.*)

Tad atvēra arī logus (*Paver vaļā zobus*)

Mēlīte sāka skatīties, kas notiek ārā (*Paceļ mēles galu uz augšu, pa labi, uz leju un pa kreisi*)

Kaimiņš savai mājai krāsoja jumtu (*Atver muti, paceļ platu mēli uz augšu, lēni nesteidzoties velk mēles galu no zobiem mutes dziļumā un atpakaļ.*)

Kaimiņiene, pie loga ēdot, šokolādi nosmērējās (*Apļveidā laiza lūpas*)

Tālāk uz ceļa stāvēja dusmīgs tītars (*Atvert muti, noliek platu mēli uz augšējās lūpas un kustina platu mēles galu gar augšlūpu uz iekšu, uz āru*)

Garām jāja zirgs (*Klakšķina mēli atdarinot zirga pakavu klabēšanu*)

Kurš vilka smagu vezumu (*Izveido kausiņu – paceļ mēles malas un pa mēles vidu virza siltu gaisa plūsmu*)

Kurā pēkšņi iekrita šokolādes bumbiņa (*Logopēds bērnam uz mēles uzliek rozīni šokolādē*)

„Tirgus diena” (Brantevica, 2016)

Rūta ar Reini uz tirgu brauc (*ar rokām viegli sit pa galdu paātrinot tempu t-t-t-t, d-d-d-d*)

Tirgū tirgos dārzeņus daudz (*Ar mēles galu pieskaras katram zobam augšējā rindā*)

Garšīgas desas kāds tirgotājs sauc. (*Ar platu mēli laiza augšlūpu virzienā no vidus uz sāniem*)

Rūta ar Reini uz to pusi trauc (*mēli izstiepj ārā no mutes, cik tālu var, ievēl atpakaļ*)

Tirgotājs desu nogaršot aicina (*Mēle plata, ceļ mēles sānus uz augšu, kausiņu veido ārpus mutes*)

Reinis gardi lūpas aplaiza (*Aplaiza augšlūpu vai/ un apakšlūpu*)

Tirgus placī kumeliņš lec (*veido mēles klakšķus ar mēles galu*)

Bungas bungo bundzinieks vecs (*pasmaidīt, atvērt muti un „paklauvēt” ar mēles galu pie augšējiem priekšzobiem, skaidri un vairākas reizes izrunājot d – d – d.*)

Vējš pūš asi tieši sejā (*Atvērt muti, izbāzt platu mēles galu pie augšlūpas tā, lai mēles sāni būtu piespiesti, bet mēles vidū veidotos renīte. Pūst gaisu uz degungalu*)

Šūpojas kad augšā, lejā, augšā, lejā (*Mēle aiz augšējiem priekšzobiem, mēle lejā aiz priekšējiem apakšzobiem*)

Reinis ar Rūtu no tirgus brauc, (*ar rokām viegli sit pa galdu paātrinot tempu t-t-t, d-d-d*)

Mājās vedīs pirkumus daudz (*Ar rokām rāda pirkumu daudzumu*).

8. pielikums *Koriģējoši attīstošās nodarbības*
„Artikulācijas aparāta sagatavošana skaņas [s], [z] mācīšanai” konspekts

Laiks – 15 līdz 20 minūtes

Individuāla nodarbība – meitene 4 gadi 7 mēneši

Mērķis – artikulācijas aparāta sagatavošana skaņas [s], [z] mācīšanai

Uzdevumi:

1. Pirkstu sīkās muskulatūras nostiprināšana
2. Aktivizēt artikulācijas aparātu skaņu [s], [z] izrunai
3. Trenēt pareizas skaņas [s] un [z] artikulāciju ar vingrinājumu palīdzību
4. Veicināt pozitīvas emocijas

Nodarbības gaita

1) Sasveicināšanās – pirkstu sīkās muskulatūras nostiprināšana

Sasveicināšanās ar pirkstiņiem. Abu roku īkšķus saliek kopā – *labrīt*, saliek kopā rādītājpirkstus – *labrīt*, saliek kopā garos pirkstus – *labrīt*, saliek kopā zeltnesi – *labrīt*, saliek kopā mazos pirkstiņus – *labrīt*. 3x sasit plaukstu – *labrīt, labrīt, labrīt!*

Šodien sagatavosim mūsu mutes darbam. Mācīsimies pareizi novietot mēli un pūst gaisu, lai vēlāk runājot skaņas [s] un [z] tās skanētu pareizi.

2) Aktivizēt artikulācijas aparātu skaņu [s] un [z] izrunai

- iestiept lūpas smaidā un izrunāt skaņu [i];
- „*SĒTIŅA*” – pasmaidīt bez sasprindzinājuma, atsegt sakļautus zobus un noturēt vismaz 5 sekundes.
- ieelpot caur degunu, izelpot caur muti un otrādi, mainot gaisa plūsmas ātrumu un stiprumu
- pūst vējdzirnaviņas;
- „*NEPAKLAUSĪGĀ MĒLE*” – lai mēle būtu plata, vajag nedaudz pavērt muti, brīvi nolikt mēli uz apakšlūpas. Jāsaka: „Pe, pe, pe” (ar plato e). Mēle plata, tās sānu malas pie lūpu kaktiņiem. Noturēt 1-5 sek.

3) Dinamiskā pauze – „Slidināšana”

Izmantotie materiāli – kartons, maisiņš ar aizdari, bezkrāsainas šķidrās ziepes vai trauku mazgājamais līdzeklis, dažāda lieluma pogas, marķieris, līmlente.

Aktivitātes gaita – ieslidina visas pogas ar marķieri uzvilktajos aplīšos. Aplī uzvilkti uz kartona, kas novietots zem maisiņa ar šķidrumu un pogām.

Mērķis – smalkā motorika – pirkstu galu masāža.

4) Trenēt pareizas skaņas [s] un [z] artikulāciju ar vingrinājumu palīdzību

Artikulācijas pasaka „Dzirnavnieks”

Reiz dzīvoja dzirnavnieks	<i>Nedaudz pavērt muti, nesasprindzinātu mēli nolikt uz apakšlūpas. Noturēt 5 sekundes</i>
No rīta, kad pulkstenis nosit 8 ⁰⁰ dzirnavnieks sāk darbu	<i>mute vaļā, mēli izbāzt uz priekšu, ievilkt atpakaļ aiz priekšzobiem, tā 8x</i>
Apstaigā dzirnavas	<i>pielikt mēles galu aiz apakšējiem priekšzobiem, mēles muguru izliegt uz āru, pakošļāt mēli ar augšējiem priekšzobiem, neatraujot mēles galu iebīdīt mēli atpakaļ mutē</i>
Pārbauda visus gaņģus	<i>mute atvērta, pasmaidīt, ar mēles galu patīrīt apakšējos zobus, kustinot mēli no vienas puses uz otru, no apakšas uz augšu</i>
Iziet uz balkona, pārbauda vēju	<i>nedaudz pavērt muti, nesasprindzinātu mēli nolikt uz apakšlūpas. Noturēt 5 sekundes</i>
Šodien pūš stiprs vējš	<i>Pūš pudelē. Mēles gals jānovieto uz pudeles kakla maliņas, pasmaida un pūš pudelē, lai veidotos svelpjoša skaņa, kas atgādina vēja šalkoņu</i>
Dzirnavu spārni tiek iegriezti	<i>Vējdzirnavas ir piekniedētas pie zīmuļa gala, un bērni tajās pūš. Vējdzirnavas griežas</i>
Dzirnavnieks priecājas par samalto miltu daudzumu	<i>Pasmaidīt, atsegt sakļautus zobus</i>
Milti tiek iekrauti vezumā un aizvesti	<i>Izlikt platu mēli uz apakšlūpas, celt uz augšu mēles sānus. Notur dažas sekundes. Mēli ievilk atpakaļ mutē</i>

Nobeigums

Logopēds uzslavē bērnu par centīgu darbošanos. Logopēds jautā: „Ko jaunu Tu šodien iemācījies?” (bērns atbild); „Kādu skaņu izrunai mēs vingrinājāmies?” (bērns atbild). Paldies par darbu! Kā pateicību un motivāciju bērnam uzdāvina uzlīmi.

9. pielikums *Koriģējoši attīstošās nodarbības*
„Skaņas [l] izrunas nostiprināšana atvērtajiem zilbēs un vārdos” konspekts

Laiks – 20 minūtes

Individuāla nodarbība – meitene 5 gadi 4 mēneši

Mērķis – skaņas [L] izrunas nostiprināšana zilbēs un vārdos

Uzdevumi:

1. Aktivizēt motoriku un kustību koordināciju
2. Trenēt pareizas skaņas [l] artikulāciju ar vingrinājumu palīdzību
3. Nostiprināt skaņas [l] pareizu izrunu zilbēs
4. Nostiprināt skaņas [l] pareizu izrunu vārdos
5. Veicināt pozitīvas emocijas

Nodarbības gaita

1) Sasveicināšanās – motorikas un kustību koordinācijas aktivizēšana

Labu rītu saulītei! – *pastiepj rokas uz augšu*

Labu rītu zemītei! – *pieliek plaukstas pie grīdas*

Labu rītu actiņām! – *pieskaras acīm*

Labu rītu austiņām! – *pieskaras ausīm*

Labu rītu rociņām! – *izstiepj rokas sev priekšā, pagroza tās*

Labu rītu kājiņām! – *padipina ar kājiņām*

Šodien mācīsimies pareizi izrunāt skaņu L. Bet, lai veidotos skaņas [L] pareiza izruna sāksim ar vingrinājumiem mēlei un tad izvingrināsim visu muti kopā

2) Artikulācijas aparāta vingrinājumi skaņas [l] izrunai

● „*KONFEKTE*” – muti aizvērt un ar smailu mēles galu „iedurt” labā vaigā no iekšpuses, noturēt 5 sek., un tad kreisajā vaigā. No ārpuses redzams un sataustāms izcilnis vaigā.

● „*ČŪSKAS MĒLĪTE*” – spicu mēli izbāzt uz priekšu, smailu mēles galiņu pacelt uz augšu (nepieskaroties lūpām vai zobiem) un noturēt 1-5 sek.

● „*PULKSTENĪTIS*” – mute atvērta, mēli kustināt pa labi un pa kreisi līdz lūpu kaktiņiem.

● „*LOGU TĪRĪTĀJI*” – nedaudz pavērt muti un ar platu mēli apņemt augšlūpu. Kustināt to kā automašīnas logu tīrītāju. Virzīt mēli pa labi un pa kreisi.

● „*ZIRDZIŅŠ!*” – pasmaidīt, parādīt zobus, pavērt muti, mēli piesūcināt pie ausklējām un klakšķināt. „Zirdziņš skrien tuvu” – lūpas virzīt uz priekšu. „Zirdziņš skrien tālu” – lūpas savilkst smaidā. Mainīt tempu – ātrāk, lēnāk.

Artikulācijas vingrinājumi – pasaka skaņas [l] pareizas izrunas sekmēšanai

Lapsa dejo mežmalā	<i>smailu mēles galu „iedurt” labā vaigā no iekšpuses un tad kreisajā vaigā, no ārpuses redzams izcilnis.</i>
Asti pasviež šā un tā	<i>mute vaļā mēli izbāzt uz priekšu celt uz augšu pie deguna, nolaist pie zoda.</i>
Lec pa labi	<i>mute atvērta, mēli precīzi ieliek labajā mutes kaktiņā</i>
Lec pa kreisi	<i>mute atvērta, mēli precīzi ieliek kreisajā mutes kaktiņā</i>
Griežas riņķī desmit reizes	<i>ar platu mēli apļveidā aplaiza augšlūpu 5x uz vienu pusi, 5x uz pretējo pusi</i>
Pēkšņi lapsa soļus jūt	<i>klakšķināt ar mēli, lūpas smaidā, temps lēns.</i>
Lapsa ātri krūmos mūk	<i>klakšķināt ar mēli, lūpas virzīt uz priekšu, temps ātrs.</i>

3) Dinamiskā pauze – „Ripināšana”

Izmantotie materiāli – galds, bumbas, papīra glāzītes, līmlente.

Aktivitātes gaita – ripina bumbas pāri galda virsmai, cenšoties trāpīt glāzītēs, kuras pielīmētas pie galda malas.

Mērķis – kustību koordinācija, precizitāte, spēka pielietojuma regulēšana.

4) Nostiprināt skaņas [l] pareizu izrunu zilbēs

Logopēds ritmiski sauc zilbes bērns tās atkārto tādā pašā secībā. Pievieno ritmisku plaukšķināšanu.

La – la – li – li (La – plaukstas sasit, Li – viegli uzsit pa galdu)

Li – li – le – le (Li – viegli uzsit pa galdu, le – uzsit pa ceļgaliem)

Le – le – lu – lu (le – uzsit pa ceļgaliem, lu – piesit kājas)

Lu – lu – la – la (lu – piesit kājas, La – plaukstas sasit)

5) Nostiprināt skaņas [l] pareizu izrunu vārdos

Uz galda kartītes ar attēliem, dažos attēlos [l] ir vārda pirmā skaņa, citos skaņa [l] atrodas vārda vidū, pāris attēli, kuros nav skaņas [l]. Bērna uzdevums ņemt kartītes ar attēliem pa vienai un nosaukt attēlā redzamo. Padomāt vai vārdā ir skaņa [l]. Kartītes ar vārdiem, kuros ir skaņa [l] liek vienā kaudzītē, kuros skaņa nav otrā kaudzītē.

Kartītēs attēlots – LAPA, SPIEKĪS, LAPSA, ZEĶE, LIETUS, KURPE, SLIEKA, CĀLIS, CEPURE, PUIKA, PELE, KLAVIERES, SKUDRA, PIL, SAULE.

Nobeigums

Logopēds uzslavē bērnu par centīgu darbošanos. Logopēds jautā bērnam: „Saki, lūdzu, kādas skaņas izrunu mēs šodien mācījāmies?” (Bērns atbild); „Kur atrodas mēles gals izrunājot skaņu [L]?” (Bērns atbild).

Nobeigumā lūdz „uzskrūvēt” lellei Lupei tādu sejiņu kā Tu juties šajā nodarbībā.. Paldies par darbu, dāvanā ledenīte.

*10. pielikums Koriģējoši attīstošās nodarbības
„Izolētas skaņas [r] izrunas mācīšana” konspekts*

Laiks – 20 minūtes

Individuāla nodarbība – zēns 5 gadi 3 mēneši

Mērķis – Izolētas skaņas [r] izrunas mācīšana

Uzdevumi:

1. Pilnveidot sīkās muskulatūras darbību
2. Vingrināt artikulācijas aparāta kustīgumu
3. Nostiprināt skaņas [r] pareizu artikulāciju
4. Trenēt bērna uzmanību
5. Veicināt pozitīvas emocijas

Nodarbības gaita

1) Sasveicināšanās – pirkstu sīkās muskulatūras nostiprināšana

Sasveicināšanās – īkšķis pēc kārtas pieskaras visiem pirkstiem. Pirmie savā starpā sasveicinās labās rokas pirksti, tad kreisās rokas pirksti. Abu roku pirksti sasveicinās, savā starpā saskaroties. Pirkstiem saskaroties saka: *Labrīt!*

Šodien mācīsimies pareizi izrunāt skaņu [r]. Sakot [R] mēles gals atrodas pie cietajām aukslējām (mutes „griestiņiem”) un tas izrunas laikā dreb. Lai mums izdotos pareiza skaņas [r] izruna vispirms veiksīm vingrinājumiem mēlei un tad izvingrināsim visu muti kopā.

2) Artikulācijas aparāta vingrinājumi skaņas [r] izrunai

Uz galda, ar attēlu uz leju, saliktas kartītes. Bērns pa vienai kartītei griež ar attēlu uz augšu, pilda atsegtu vingrinājumu. Kad vingrinājums izpildīts, apgriež nākamo kartīti, līdz visi vingrinājumi izpildīti.

- „*IZKRĀSOSIM GRIESTIŅUS!*” – pasmaidīt, atvērt muti, ar mēles galu „paglāstīt” cietās aukslējas uz priekšu, atpakaļ, pa labi, pa kreisi).

- „*ĀMURIŅŠ*” – muti atvērt, mēli izbāzt un ar mēles galu ritmiski pieskarties augšlūpai.

- „*TĪTARS*” –pavērt muti, nolikt mēli uz augšlūpas un platu mēles galu kustināt gar augšlūpu uz āru, uz iekšu. Mēle augšlūpu glāsta. Uzsākt lēni, tempu paātrināt + bl, bl, bl.

- „*BUNDZINIEKS*” – pasmaidīt, atvērt muti un ar sasprindzinātu mēles galu paklaudzināt pie augšējiem zobiem d – d – d. Uzsākt lēni, tempu paātrināt. Darbojas tikai mēle.

- „*ZIRDZIŅŠ!*” – pasmaidīt, parādīt zobus, pavērt muti, mēli piesūcināt pie aukslējām un klakšķināt. „Zirdziņš skrien tuvu” – lūpas virzīt uz priekšu. „Zirdziņš skrien tālu” – lūpas savilkst smaidā. Mainīt tempu – ātrāk, lēnāk.

Paldies, par darbu. Logopēds uzaicina bērnu doties uz darbnīcu, kur ir iestājies neliels juceklis, visas lietas no savām vietām sabirušas grozā, labi, ka meistars, pirms tam bija katrai lietai ar krītu, apvilcis apkārt. Bērna uzdevums sakārtot lietas atpakaļ vietā. Bet uz darbnīcu jādodas īpašā veidā – atdarinot transportlīdzekļa skaņu, kuru logopēds nosauc (bērns iet aiz skolotāja pa telpu līku loci).

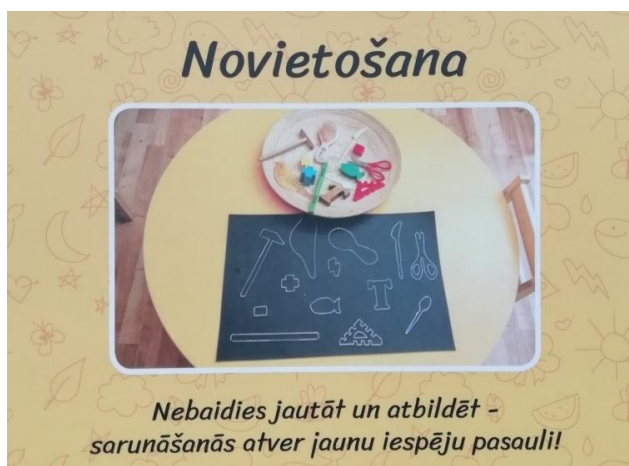
TRAKTORS, ZIRGA PAJŪGS, MOTOCIKLS, VIEGLĀ AUTOMAŠĪNA, LIDMAŠĪNA,
KRAVAS AUTOMAŠĪNA

3) *Dinamiskā pauze – „Novietošana”*

Izmantotie materiāli – dažādi priekšmeti, liela kartona lapa, marķieris.

Aktivitātes gaita – novietot precīzi katru priekšmetu, tā iepriekš apvilktajā kontūrā.

Mērķis – uzmanības treniņš.

4) *Nostiprināt skaņas [r] pareizu artikulāciju*

Artikulācijas pasaka „Mēlītes piedzīvojums”. Logopēds runā pasakas tekstu un kopīgi izpilda noteiktus artikulācijas vingrinājumus. Šo artikulācijas pasaku izpilda divas reizes, bet šokolādes bumbiņu uz mēles uzliek tikai otrajā reizē.

„Mēlītes piedzīvojums” (autores veidota)

Mēlīte no rīta pamodās (*Nekas nenotiek*)

Tā atvēra aizkarus (*Pasmaida, parāda zobus un notur lūpas smaidā.*)

Tad atvēra arī logus (*Paver vaļā zobus*)

Mēlīte sāka skatīties, kas notiek ārā (*Paceļ mēles galu uz augšu, pa labi, uz leju un pa kreisi*)

Kaimiņš savai mājai krāsoja jumtu (*Atver muti, paceļ platu mēli uz augšu, lēni nesteidzoties velk mēles galu no zobiem mutes dziļumā un atpakaļ.*)

Kaimiņiene, pie loga ēdot, šokolādi nosmērējās (*Apļveidā laiza lūpas*)

Tālāk uz ceļa stāvēja dūsmīgs tīvars (*Atver muti, noliek platu mēli uz augšējās lūpas un kustina platu mēles galu gar augšlūpu uz iekšu, uz āru*)

Garām jāja zirgs (*Klakšķina mēli atdarinot zirga pakavu klabēšanu*)

Kurš vilka smagu vezumu (*Izveido kausiņu – paceļ mēles malas un pa mēles vidu virza siltu gaisa plūsmu*)

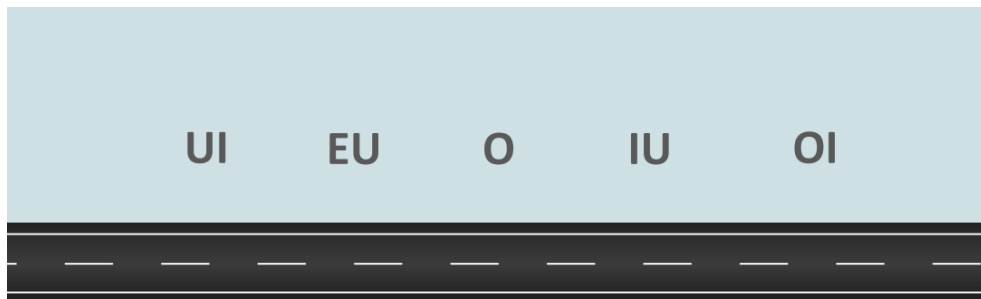
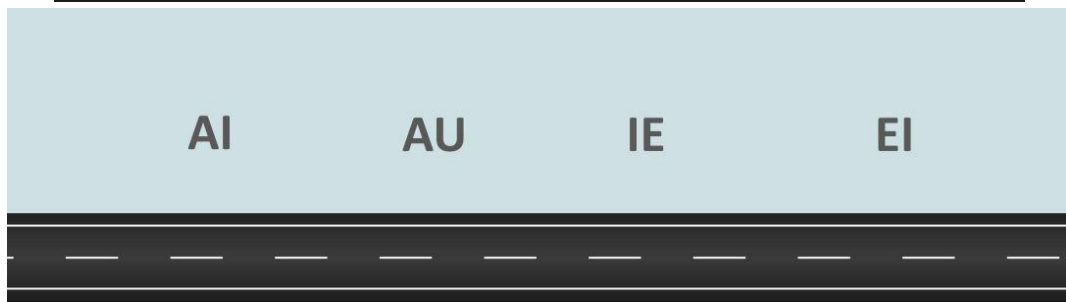
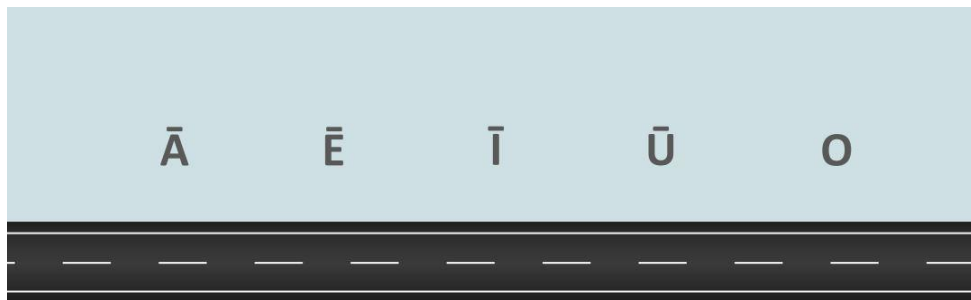
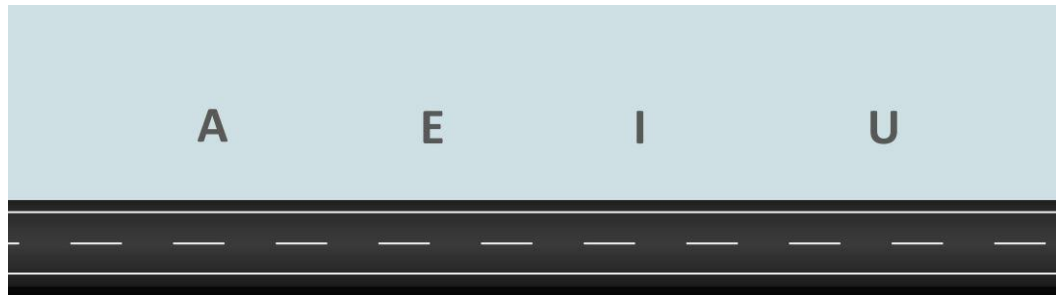
Kurā pēkšņi iekrita šokolādes bumbiņa (*Logopēds bērnam uz mēles uzliek rozīni šokolādē*)

Nobeigums

Logopēds uzslavē bērnu par centīgu darbošanos. Logopēds veidojot atgriezenisko saikni, bērnam jautā: „Ko Tu šodien jaunu iemācījies?” (bērns atbild); „Kādas skaņas izrunu mēs mācījāties šajā nodarbībā?” (bērns atbild).

Uzlīme par centīgu darbošanos. Atvadās – izpleš abu roku pirkstus un saskaras viens ar otra pirkstiem
3x sakot *Attā, attā, attā!*

 <p>pumpis pumpē SSS</p>	 <p>ods sīc ZZZ</p>	 <p>bite dūc ZUM ZUM ZUM</p>
 <p>meitene dzied LA LA LA</p>	 <p>lācis rūc RRR</p>	 <p>traktors rūc TRR TRR TRR</p>
 <p>telefons zvana TRRR TRRR</p>	 <p>lauva rūc RARR RARR</p>	 <p>sivēns rukšķ RUK RUK RUK</p>
 <p>auto brauc BRUM BRUM</p>		

©1

Slēgtās zilbes

©

GALVOJUMS

Es, Evita Lūse apliecinu, ka diplomdarbs **Priekšējo mēleņu fonētisko traucējumu korekcija vidējā pirmsskolas vecuma bērniem izmantojot artikulācijas vingrinājumus – pasaka**, izstrādāts atbilstoši zinātniskās ētikas principiem.

Darbā izmantotā literatūra u. c. avoti norādīti literatūras u. c. avotu sarakstā. Dažāda veida informācijai (atziņām, citātiem, attēliem, tabulām u.c.), kas iegūta no minētajiem avotiem, pētnieciskajā darbā un tā pielikumos norādītas atsauces.

Darba autors

Evita Lūse
(vārds, uzvārds)

_____
(paraksts)

Datums: 18.05.2020

IZZIŅA PAR AIZSTĀVĒŠANU

Diplomdarbs **Priekšējo mēleņu fonētisko traucējumu korekcija vidējā pirmsskolas vecuma bērniem izmantojot artikulācijas vingrinājumus – pasakas** izstrādāts LU Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultātē.

Ar savu parakstu apliecinu, ka darbs izstrādāts patstāvīgi.

Darba autors Evita Lūse
(vārds, uzvārds, paraksts)

Rekomendēju darbu aizstāvēšanai.

Darba zinātniskais vadītājs:

Lektore
Akadēmiskais amats

Mg.paed.
Zinātniskais/
akadēmiskais grāds

Ilze Vilka
Vārds, uzvārds

_____
Paraksts

Diplomdarbs aizstāvēts

Pārbaudījuma komisijas 2020.gada _____ sēdē, protokola Nr. _____

vērtējums _____
(vērtējums) (vērtējums vārdiem)

Valsts pārbaudījuma komisijas priekšsēdētājs _____
(akadēmiskais amats, zinātniskais grāds, vārds, uzvārds)

_____
(paraksts)